

ISSN 1563-0307
ИНДЕКС 75875; 25875

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Философия сериясы. Мәдениеттану сериясы. Саясаттану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия философия. Серия культурология. Серия политология

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Philosophy series. Cultural science series. Political science series

№ 1 (46)

Алматы
«Қазақ университеті»
2014

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының
Мәдениет және Ақпарат министрлігімен тіркелген

Қуәлік №956-Ж (алғашқы нөмірінің есепке қойылу уақыты 22.04.1992 ж. № 766)

Жылына 4 рет жарыққа шығады

Журнал философия, мәдениеттану және саясаттану ғылымдары бойынша
диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғарғы Аттестациялық
Комитетімен ұсынылған // Докторлық диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау
үшін Қазақстан Жоғарғы Аттестациялық Комитетімен ұсынылған ғылыми басылымдардың тізіміне кіреді //
ЖАК бюллетені, №3, 1998; Нормативтік және методикалық материалдарын жариялайтын ғылыми
басылымдар тізімі Қазақстан ЖАК-нің төрағасының бұйрығы 26.06.2003, №433-Зж //
Нормативтік және методикалық материалдар жинағы №6 ЖАК. – Алматы, 2003.

Редакция алқасы:

Масалимова А.Р. – ғылыми редактор, Насимова Г.О. – ғылыми редактордың орынбасары,
Борбасова Қ.М. – жауапты хатшы (тел.: 8-727-377-33-32 (ішкі 13-37),
Алтаев Ж.А., Бәйтенова Н.Ж., Балапанова А.С., Ғабитов Т.Х.,
Есім Ғарифолла, Жолдубаева А.К., Иватова Л.М., Исмағамбетова З.Н.,
Қарабаева А.Г., Құлсариева А.Т., Құрманалиева А.Д., Молдабеков Ж.Ж., Нұржанов Б.Г., Сейсебаева Р.Б.

Шетелдік редакция мүшелері:

Каплан С., профессор (Калифорния университеті, АҚШ);
Озкан А.Р., профессор (Кастамону университеті, Түркия);
Петрик Дж., PhD докторы (Огайо университеті, АҚШ);
Федотов А.В., профессор (София университеті, Болгария);
Финке П., профессор (Цюрих Университеті, әлеуметтану және мәдени антропология
департаменті, Швейцария);
Челеби И., профессор (Мармара университеті, Түркия)

Ғылыми басылым

ҚАЗҰУ ХАБАРШЫСЫ

ФИЛОСОФИЯ СЕРИЯСЫ
МӘДЕНИЕТТАНУ СЕРИЯСЫ
САЯСАТТАНУ СЕРИЯСЫ

№ 1 (46)

Шығарушы редакторлар: Рустембекова Г., Бекбердиева Г.
Компьютерде беттеген Мухамедьярова К.

ИБ №7265

Басуға 13.03. 2014 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Көлемі 12,25 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №746.
Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспасы.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспаханасында басылды.

УДК 323.1 (574)

Г.Н. Билялова*, А.А. Акишев

Павлодарский государственный университет, Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: gbilyalova@yandex.ru

Менталитет и этническая память в методологическом контексте

В статье рассматриваются теории ментальной памяти этноса, ее социопсихологическое развитие, отражение в способах мышления, культурных ценностях и во временных, пространственных и социальных уровнях. Дана характеристика понятию «ментальность» как социально-психологического явления, отображающего духовный мир человека или социальной общности, эпохи или этнокультуры, которое является интегральным этнопсихологическим признаком индивида, этноса и нации. Этноментальная память рассмотрена в психосоциальном и философско-культурологическом аспектах. Показаны важные компоненты этнического менталитета, ментальная ценностная специфика, проявляющаяся в этническом стиле культуры и в образе жизни и являющаяся критерием для этнической идентичности. Проведен теоретико-методологический анализ научных трудов казахстанских, российских и зарубежных исследователей, изучающих теорию ментальности, ментальных процессов и их взаимосвязи.

Ключевые слова: менталитет, ментальная память, этнофора, этническая культура.

G.N. Bilyalova. A.A. Akishev

Mentality and ethnic memory in a methodological context

The article discusses the theory of mental memory ethnos, its socio-psychological development, reflected in the ways of thinking, and cultural values in the temporal, spatial and social levels. The characteristic of the concept of «mentality» as a socio-psychological phenomenon that displays spiritual world or social community, age or ethnic culture, which is an integral feature of ethnopsychological individual, nation and nation. Ethnomentality memory considered in the psychosocial and philosophical-cultural aspects. Shows the important components of ethnic mentality, mental specificity of values manifested in ethnic style, culture and lifestyle, and is a criterion for ethnic identity. Conducted theoretical and methodological analysis of scientific works of Kazakh, Russian and foreign researchers studying theory mentality, mental processes and their relationships.

Key words: mentality, ethnomentality memory, ethnophors, ethnic culture.

Г.Н. Билялова, А.А. Акишев

Әдіснамалық контекстегі менталитет пен этникалық жады

Мақалада түрлі деңгейдегі ойлау әдістерінің мәдени құндылықтық уақыты кеңістігіндегі этностың ментальды жады теориясы және оның әлеуметтік-психологиялық дамуы сөз етіледі. Тұлғаның, этностың немесе ұлттың этнопсихологиялық сипаты болып табылатын адамның немесе әлеуметтік қауымдастықтың діни әлемін анықтайтын әлеуметтік-психологиялық құбылыс

ретінде «ментальдылық» түсінігіне анықтама берілді. Этноментальды жады психоэлеуметтік және философиялық-мәдени аспектісінде қарастырылды. Этникалық біркелкіліктің критерийі болып табылатын этникалық менталитеттің қажетті компоненттері көрсетілген. Қазақстандық, ресейлік және шетелдік зерттеушілердің ментальдылық теориясын қозғайтын ғылыми еңбектері теориялық-әдіснамалық тұрғыдан талданды.

Түйін сөздер: менталитет, этноментальды жады, этнофора, этникалық мәдениет.

Соционтологической основой этноса является его менталитет как культура и способ мышления, где этническая память отражается в коллективных сознательных и бессознательных этническими архетипами. Социально-онтологическая интерпретация «этноментальной памяти» включает понятия «менталитет», «этнический менталитет», «память» и конструируется через них. Ментальность этнофора как особый тип мышления индивида отражается в этническом бытии как единое природно-социокультурное целое, представленное в этнической картине мира (этномировоззренческий уровень) и современном этническом сознании и этнической культуре.

Менталитет (*лат. яз.* – ум, мышление, образ мыслей, душевный склад), имеет многообразные типы и уровни, включая этнический менталитет, основанный на этническом сознании. Экзистенциальность бытия этноса и его этнические образы мира соответствуют миропониманию, отраженному в способах мышления и самочувствования, культурных ценностях этнического менталитета, отраженных в этнической памяти во временных, пространственных и социальных уровнях.

Ж. Лефевр – французский историк объяснял социально-экономическую историю через понятие «коллективная ментальность». Основатель исторической школы «Анналов» Л. Февр подчеркивал, что мысли наследуются от прошлых поколений бессознательно. Понятие «ментальность» включает, таким образом, социальные и психологические явления, отображающие материальный и духовный социокультурный феномен, объединяющий индивида, этнос и нацию, отличающих их по особенностям разума, обобщающему характеру, психике, способу мышления и мировосприятия прошлого, настоящего и будущего.

В середине 50-х годов XX века понятие «ментальность» исследовалось французскими учеными Ж. Любье и Р. Мандру. «Ментальность» определяет социально-психологические явления, отображающие духовный мир челове-

ка или социальной общности, эпохи или этнокультуры, являясь интегральным этнопсихологическим признаком индивида, этноса и нации. В зарубежной научной литературе выделяют три структурных компонента «ментальности»: эмоциональный; когнитивный; поведенческий. Современное осмысление ментальности определяется как «устойчивая настроенность внутреннего мира людей, сплачивающая их в социальные и исторические общности; совокупность установок и предрасположенностей индивидов к определенному типу мышления и действия. Ментальность, с одной стороны, есть результат культуры и традиций, с другой – сама является глубинным источником развития культуры.

Биогенетический аспект ментальности обуславливает психическую и социальную менталитета и нооменталитета этноса, этнические индивидуально-личностные и коллективные процессы. Бессознательное развитие этноментальной памяти является разнородным процессом, оно складывается из целого ряда более или менее устойчивых длительных периодов, определяемых характером жизнедеятельности человека, связи природы и общества, общества и индивида, человека и биосферы, сознательного и бессознательного, биологического и социального в психике этнофоров и целого этноса, когда ментальное развитие человека отражается на трансформации его социокультурных качеств.

Социопсихологический уровень развития этноментальной памяти человека показывает уровень развития его мозга, имеющего генетическую детерминированность, возрастающей или угасающей в процессе этнического развития на уровне индивида и этноса из поколения в поколение, когда во временной проекции процесс биосоциального прогресса мозга этнофора вновь и вновь в каждом новом поколении совершается сложное становление этнической памяти.

Карлос Вальверде в монографии «Философская антропология» [1] проведен философско-антропологический анализ проблемы соот-

ношения ментальности и мозга как духовного и материального в контексте «душа-тело». С позиций физикалистского монизма, эмерджентистского монизма, субэнергетического механицизма и интерационистского дуализма автор объясняет соотношение ментальности и мозга.

Теория физикалистского монизма разработана в конце 60-х годов XX века в учениях Г. Фейгля (теория идентичности) и Д.М. Армстронга (теория ментального состояния). Теория идентичности «предлагает признать полную равнозначность ментальности и мозга. Все, что имеется ментальными состояниями, желаниями, планами, размышлениями, склонностями и т.д., возможно будет объяснить только посредством этого поразительного органа, каковым является мозг человека» [1, с. 291].

В теории этноментальности признаются реальными внутренние ментальные процессы и тождественность мозга. Позиция Карлоса Вальверде заключается в том, что «материальный мозг участвует в ментальных процессах, – очевидный и поддающийся проверке факт. Но то, что один только мозг есть источник абстрактных понятий, этических идеалов, кодексов прав и обязанностей, религии, свободы, – этого никогда не сможет доказать ни один ученый, потому что абстрактное, идеальное, свободное выпадает из сферы того метода верификации, которым пользуется эмпирическая физиология, – метода неврологов и биологов. Ученые должны оставаться в пределах того, что может быть экспериментально проверено. У философии же другой объект и другой метод. На том основании, что мозг участвует в ментальных операциях, некоторые ученые спешат сделать вывод, что их осуществляет только мозг» [1, с. 292].

К. Вальверде различает моторную, ментальную и чистую память. «Первая – это память живого тела в движении: она накапливает и сохраняет акты, повторяющиеся в определенной последовательности... Ментальная память аккумулирует образы, идеи, суждения, выводы, культурные знания вообще, – то, что составляет естественнонаучный и гуманитарный компонент личности. Чистая память сохраняет наши поступки, события или опыт, отпечатавшийся в нашей душе и ставший составной частью нашей жизни. Этот вид памяти обладает личностным и конкретным характером. Их назначение в том, чтобы классифицировать разнообразные акты одной и той же человеческой способности –

способности осознанно и рефлексивно помнить факты и явления прошлого» [1, с. 206].

Современное философское осмысление ментальности предложено В. П. Визгиным, который отмечает, что «ментальность, менталитет – глубокий уровень коллективного и индивидуального сознания, включающий и бессознательное. Менталитет – совокупность готовностей, установок и предрасположенностей индивида или социальной группы действовать, мыслить, чувствовать и воспринимать мир определенным образом. Менталитет формируется в зависимости от традиций, культуры, социальных структур и всей среды обитания человека...» [2, с. 176].

Этническое сознание включает «интерсубъективный в своей сущности мир менталитета, осознаваясь и рационализируясь только выборочно, «пятнами», связывает высокорационализированные формы сознания (науку, философию, политическую идеологию, религию и т.п.) с миром бессознательных структур, с неосознанными культурными кодами, определяя тем самым целостный образ жизни человека. Природное и культурное, рациональное и эмоциональное, сознательное и бессознательное, индивидуальное и общественное – все эти оппозиции «пересекаются» на уровне ментальности (менталитета), растворяясь в ее структурах» [3, с. 177].

Мишель Фуко (1926-1984) – французский философ и историк культуры рассматривал интеллект и ментальность соответственно эпохе. В данном понимании, действительно, каждая эпоха отличается особой, присущей только ей ментальностью или менталитетом, являющейся основой мировоззрения и культуры того исторического периода, определяя категории мышления, культуры, образа жизни и политики. Поведенческая система ментальности служит импульсом актуализации установок, ценностных ориентаций, этнических ценностей.

Ментальная установка реализуется в действиях, поступках человека, так как именно поступок в отличие от таких категорий, как мотивация, интеллект, воля, характер, касается не отдельного аспекта психики индивида, а представляет собой единую структуру, соответствующую реальным целостным проявлениям самореализации человека как личности, индивидуальности, гражданина. Познание менталитета основывается на функциональном (абсолютизация изменчивости и ситуативности) и на онтологическом подходах (постоянство и устойчивость).

Теория эмерджентистского монизма, созданная аргентинским ученым М. Бунге, представляется как синтез материалистического монизма и радикального дуализма и утверждает тождество ментальности и мозга, что «ментальное возникает из мозга, но не является биологическим, несводимо к биологическому...; признает множественность свойств, но не множественность субстанций. Мозг представляет собой систему, состоящую из подсистем и специализированных органов, каждый из которых отвечает за определенную функцию. Невероятная сложность мозга обуславливает то, что мы называем ментальными феноменами. Это и есть ментальность» [1, с. 292-293].

Ментальность, включая сознание, соответственно содержит память и воображение, благодаря которым возможно пережить прошлое и сотворить образ будущего. Воображение имеет важное значение в мифотворчестве, где миф – это образ или совокупность образов, скрывающих логическое значение и смысл. Мыслительная и рациональная способности человека зависят от памяти, имеющую такие особые формы как чувственная и интеллектуальная, первая из них – рефлексивна и состоит из конкретных ощущений и восприятия прошлого, вторая – воссоздает понятия и суждения.

Менталитет, отраженный в памяти, как культура и способ мышления является субстанциональностью этноса, отражаясь в синтезе коллективного сознательного и бессознательного этнического сознания, этнических смыслов, этнических символов, этнокультурных архетипов и этнического языка, формируется в этническом историко-культурном пространстве в процессе этногенеза, что отмечается Л. Н. Гумилевым, и последний представляется как процесс активной адаптации коллектива (рода, племени, этноса) в природе, когда создаются этнические стереотипы поведения, определяющие культурное своеобразие. Этногенез характеризуется детерминацией культуры этноса и этнического самосознания, образа жизни, уникальности их мироосвоения, отражаясь в менталитете через этническую память.

Этноментальная память основывается на ментальной памяти мозга и, как полагает Карл Вальверде, «аккумулирует образы, идеи, суждения, выводы, культурные знания вообще, – то, что составляет естественнонаучный и гуманитарный компонент личности» [1, с. 206], вклю-

чая характеристику этнического мира и ценностей этнической культуры; осознанный уровень этнического менталитета как социально-психологические грани этнического сознания и самосознания.

Современный российский ученый Б.А. Душков отмечает в «Психосоциологии менталитета и нооменталитета», что менталитет – это «сложная многоуровневая и многомерная система образов и представлений архетипов сознания, обнаруживающихся в видах жизнедеятельности личности, социумов и детерминируемых этническими и естественно-историческими процессами» [3, с. 16]. Менталитет этноса сочетает природное и культурное, сознательное и бессознательное, эмоциональное и рассудочное, иррациональное и рациональное, индивидуальное и сакральное, культурные артефакты, ментифакты и социофакты, основываясь на этнокультурных и этноментальных архетипах, передающихся из поколения в поколение.

В казахстанской науке впервые в начале 90-х годов XX века профессор Д. К. Кшибеков провел философско-социальный и философско-культурологический анализ менталитета казахов в монографиях «Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертен» [4] и «Истоки ментальности казахов» [5]. «Менталитет – это духовное лицо народа, его облик, в котором сконцентрирован строй мышления, образ жизни, характер поведения, а также обычаи и традиции, сложившиеся под влиянием окружающей среды, природных и социальных условий, быта. Поскольку любой народ состоит из отдельных людей, то, что характерно всему народу присуще и отдельным его членам» [6, с. 24].

Философское постижение менталитета казахов в контексте архетипического мышления исследовал профессор Т.К. Бурбаев в монографии «Ұлт менталитеті» [7]. Этноментальная память человека и социума, основой которой является этнический менталитет, представляется как коллективная внутренняя единая система мыслей, верований, знаний, создающая этническую картину мира и общность культурных традиций этноса, как особые уровни индивидуального, коллективного сознания и типа мышления, как этнические ценности, отражающие различные уровни этнического самосознания.

Менталитет как «сложная многоуровневая и многомерная система образов и представлений архетипов сознания, обнаруживающихся в видах жизнедеятельности личности, социумов и

детерминируемых этническими и естественно-историческими процессами. В качестве субъективной картины мира менталитет отражает самого субъекта, других людей, пространственное окружение и временную последовательность событий. Менталитет на чувственной ступени познания выступает в качестве ощущения восприятия и представления, на уровне личности – в качестве понятий, суждений и умозаключений. Менталитет социума отражает определенный этап развития массовой культуры, массового сознания, национальный характер, мышление и ум нации» [3, с. 16].

Философское понимание «ментального», зафиксированно в этнической памяти, закономерно проявляется и в аксиологическом аспекте, проецируясь как культурно-социальное явление в жизнедеятельности человека и его системе ценностей. Суть этноментальных отличий состоит в ценностях, в системе оценки и в бессознательном, проявляющемся через этнос – основе этнического в структуре личности этнофора.

Аксиологический аспект менталитета выражается в материальных, культурных и духовных (этических, эстетических, религиозных и т.д.) ценностях, создаваемым этносом для функционирования своей общности, воплощаясь в этнической культуре как памяти-отстранении. Ментальная ценностная специфика проявляется в этническом стиле культуры и в образе жизни, являясь критериями для этнической идентичности. В этническом менталитете главную значимость имеет язык в контексте двух ипостасей как результат культурного творчества и как знаковая система, общезначимая для этноса, обеспечивающая функционирование общества и общение между этнофорами.

Ментальность индивида как этнофора определяет его этничность или этническую предрасположенность (например, в смешанных браках). Сами этнические процессы, в которых формируется менталитет этноса, подразделяются на этническую ассимиляцию, этническую консолидацию или слияние, этническую инкорпорацию, этническую дивергенцию (расщепление), характерные и для развития как этнических общностей, особенно, в процессе этногенеза, и также эволюцию и трансформацию этнического сознания, этнической культуры и этнической памяти.

Менталитет как структурная часть этнического сознания отражает состояние и формы осознания общности, ее взаимоотношения с дру-

гими этносами, способы самореализации и самоопределения этноса, обладающего единством социальных и культурных норм и ценностей, реализуемых в общении людей внутри микро- и макрогруппы, представляющие структуру этноса: этническое ядро; этническая периферия; этническая диаспора; субэтнос. В менталитете, этническом сознании и этнической памяти механизм условленных рефлексов играет важную роль в передаче любой информации.

В этноментальной памяти особенно важным становится контакт сознательного с бессознательным, т.е. этническая апперцепция, механизм которой объясняет само существование этничности как социального свойства личности, реализуясь через язык символов, знаков, ритуалов, обычаев и традиций. Менталитет этноса формируется в процессе этногенеза конструируются этнические стереотипы поведения, определяя его культурное своеобразие. Этногенез характеризуется детерминацией культуры этноса, этнического самосознания человека и общества, образа жизни, мироосвоения, фиксируясь в менталитете через этническую память.

Этнический менталитет человека, социума и этноса представлен как: 1) коллективная внутренняя единая система мыслей, верований, знаний, создающий этническую картину мира и общность культурных традиций этноса; 2) особые уровни индивидуального и коллективного сознания, а также типа мышления; 3) этнические ценности, отражающие глубинный уровень этнического самосознания, показывающие жизненно важные установки; 4) бессознательные глубины психики этнофоров. Данный тип менталитета сочетает природное и культурное, сознательное и бессознательное, эмоциональное и рассудочное, иррациональное и рациональное, индивидуальное и общественное, интерпретируя культурные артефакты и образ мыслей как ментифакты и социофакты, основываясь на этнокультурных и этноментальных архетипах как коллективном бессознательном, передающихся из поколения в поколение. Этнические архетипы, будучи прообразом и первоначалом в сознании человека, стали основой мифологии, религии, искусства, постепенно становясь символами.

Коллективное бессознательное и архетипы Карла Юнга являются основой как менталитета социума, так и этноса, в котором первообразы-архетипы (образ Матери-Земли, Мудрого старца, Героя) и архетип «самости» становятся

основой личности этнофора. Объективные критерии оценки этнического менталитета и этноментальной памяти включают следующие процессы и явления: а) этногенетические процессы как единый комплекс всех социобиологических проявлений человека и этногруппы; б) этническое общение; в) этническое сознание; г) этническое поведение, в котором культ предков имеет важную роль; д) этническая деятельность.

Этноментальная память обусловлена развитием менталитета этноса и формированием архетипов этнического сознания, которые отражают количественные и качественные стороны менталитета, его сознательных и бессознательных установках, модальность, интенсивность и устойчивость, соответствие этническим образам. Этнопсихологическая модальность характеризует этноментальную память как последовательность и длительность в настоящем и в прошлом и отражена в мифологической памяти этносов, в которой отражены когнитивные процессы этнического развития; топонимической памяти, когда происходит познание этносом географических условий и этнического пространства; образной памяти, которая запечатлевает этнические образы вещей и событий.

Ментальная память предков была феноменальной в форме топографической памяти в этническом пространстве, что позволяет им находить дорогу с уверенностью, имея карту местности в голове, удерживая в определенном порядке огромное количество фактов. Во-первых, эйдетические образы по мере развития сливаются с нашими восприятиями и придают этим восприятиям устойчивый, постоянный характер, во-вторых, они превращаются в зрительные образы памяти в собственном смысле слова. Эйдетическая память является первичной, недифференцированной стадией единства восприятия и памяти, которые дифференцируются и развиваются в две отдельные функции, находясь в основе всякого образного и конкретного мышления.

Этноментальная внутренняя интенсивность памяти характеризует общий функциональный уровень и уровень душевного состояния этноса. Это отражается в различных этнопсихологических состояниях и образах этноса, их эмоциональных проявлениях, протекающих как на уровне сознательном, так и бессознательном, выражаясь в образно эмоциональном этническом состоянии, вызывающем этнические ощущения, восприятия, настроения и представления. Этни-

ческое переживание исторических, культурных и социальных событий, связанных с разнообразными психолого-эмоциональными чувствами, проявляющихся в этнических чувствах и состояниях этнонационального человеческого напряжения, зарождающийся в сложных жизненных или социальных ситуациях.

Динамика внутренней этноментальной интенсивности памяти пропорциональна или диспропорциональна в этнических процессах движению и изменчивости, концентрации или рассеиванию (энтропия), забвению или возрождению, полного воспроизведения или выборочности, истинности или фальсификации, проецируясь в инициативности этноса или этнофоров по отношению к культурному и историческому прошлому, в том, как этнос воспринимает новый уровень возрождения, сохранения и функционирование этнической памяти.

Этноментальная внешняя интенсивность памяти связана с переходом внутренних этнических процессов во внешние – этнические образы и представления, этносоциальных связей, выработкой общественного мнения этноса. Внешняя интенсивность этноментальной памяти формируется на основе законов противодействия, равного действию, закона взаимодействия, компенсации и замещения. Характер формирования устойчивой этноментальной памяти связан с развитием законов эволюции, исторической последовательности, законов индивидуального и коллективного развития в сложных многообразных связях и процессах, формирующих ментальность этноса.

Этническая ментальность проявляется у человека в характерных особенностях мировосприятия, в системе моральных требований, норм, ценностей и принципов воспитания в формах межличностных взаимоотношений, в конкретных фактах самоорганизации этноса. Взаимосвязь этнического менталитета и этнической памяти отражает многослойную информацию и знание, регламентирующие и регулирующие поведение человека, и в силу этих качеств выступает фактором общественной системы социализации человека и первичной ее формой, когда человек приобретает навыки, знания, мировоззренческие установки.

Менталитет этноса определяет этничность человека, отражая его историко-культурное и этническое многообразие как квинтэссенцию природной и исторической реальности существо-

вания рода, племени, этноса. Этническая ментальность по своей сути есть система образов, представлений стимулирующих и регулирующих поведение в данных культурных и социальных условиях. Характерные психологические черты этнических субъектов зафиксированы в их ментальности, по которым соответственно можно судить об их историческом и социальном процессе формирования. В этническом менталитете приоритетными являются отношение к земле предков как Родине – Матери, к этническим культурно-историческим ценностям и культурным кодам.

Этнический менталитет, являясь онтологическим осмыслением этнического бытия и этнической культуры, ее состояний и отражаясь в этническом сознании, обуславливает устойчивость и развитие этнических общностей, даже в период социальных кризисов. Для индивидуальности наряду с коллективными формами социокультурного самочувствования менталитет отождествляется в этничности, а определение национальности выступает как естественная социально-духовная и психологическая самость и самодостаточность человека, которые отражают его духовное бытие.

Духовный мир этнофора представляет совокупность познавательной, ценностно-ориентационной и коммуникативной активности, реализующей ее уровни – чувственный и рациональный, сознательный и бессознательный, мотивационно-эмоциональный и когнитивный. Культура этноса, существуя в менталитете и этнической памяти, отражает объективный мир и иерархию ценностей общества и человека, раскрывая специфику взаимодействия человека с природой и обществом, возникнув и развиваясь тысячелетиями она невидимыми нитями соединяла народы, объединяя их в мировую цивилизацию. Духовная культура и духовность, являясь квинтэссенцией духовного бытия общества и человека, отражает общественное бытие в объективном и в субъективно-личностном измерении, способны переводить универсум внешнего бытия во внутреннюю вселенную личности на этической основе, способна создавать тот внутренний мир, благодаря которому реализуется тождественность человека самому себе и своей ментальности.

Ментальность содержится в явлениях этнокультуры – язык, обряды, обычаи, верования, мифы, искусство, мораль. Аксиологический анализ мифологии фольклора, архетипов коллек-

тивного подсознательного показывает ценностно-смысловые основания этнофоров, являясь целостной системой и онтологической основой жизненного процесса этноса во времени и пространстве, в историческом и культурном процессе. Этноментальная память индивида отражается в его судьбе, автобиографии и имени.

Автобиографическая память – это ментальные образы автобиографических фактов, состоящих из: «1) эго – персональный внутренний опыт, который выступает аспектом сознания, функционирующим в пространстве и во времени; 2) «self» (идентичностное «Я») схему – когнитивную структуру основного пласта знаний о себе. Это система индивидуальных знаний в контексте долговременной памяти, в силу чего она меняется очень медленно; 3) «self» – комплексную ментальную структуру, содержащую эго, «self» – схему и связанную с персональной памятью и автобиографическими фактами; 4) индивидуальность – основную сущность, которая включает деперсонализированный аспект разума, мозга. Индивидуальность – это совокупность знаний и темперамент» [8, с. 51]. В контексте автобиографической памяти особо выделяется «память детства» как части этноментальной памяти. Проблема индивидуальной этнической памяти связана с «памятью детства», является фундаментом человеческой духовности и основополагающей в формировании личности и ее социальных интересов и мотиваций поведения.

В этноментальной памяти механизм условленных рефлексов играет важную роль в передаче культурной информации. В этническом сознании особенно важным становится контакт сознательного с бессознательным, т.е. этническая апперцепция, механизм которой объясняет само существование этничности как социального свойства личности, реализуясь через язык символов, знаков, ритуалов, обычаев и традиций. Этническая культура и менталитет являются основополагающими гранями в этническом бытии, выражаясь и развиваясь в мировоззрении (миф, религия, искусство, наука, философия) и ментальное этноса. Этноментальная память обуславливает этнокультурную память, отраженную в языке этноса, традициях, обычаях, консолидировавшие этносоциальные общности.

Таким образом, этноментальная память включает: а) бессознательный уровень как характеристику символического мира и ценностей этнической культуры; б) осознанный уровень как

социально-психологические грани этнического сознания и самосознания. Бессознательный уровень памяти показывает взаимосвязь между такими ментальными процессами как биологическое и социальное, психика и сознание, поведение и деятельность, общение и совместная деятельность, в которой по Карлу Юнгу индивидуумам/этнофорам и этносам свойственна направленность духа и жизненная установка.

Этноментальная память является механизмом преемственной передачи бессознательно-

сознательного в этнической памяти, включая социокультурные архетипы, когда этническая апперцепция истолковывает этничность как этнобиологическое и этносоциальное свойство личности. Этническая культура и этнический менталитет являются основополагающими гранями в этническом бытии, выражаясь и развиваясь в этническом мировоззрении (миф, религия, искусство, наука, философия), консолидируя на основе этноментальной и этнокультурной памяти и этносоциальные общности.

Литература

- 1 Вальверде К. Философская антропология / Ред. Е. Гейнрихс / Пер. с испан. Г. Вдовина. – М.: Канон, 2000. – 211 с.
- 2 Визгин В.П. Ментальность, менталитет // Современная западная философия. – М. : Наука, 1991. – С. 176-178.
- 3 Душков Б. Л. Психосоциология менталитета и нооменталитета. – Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 448 с.
- 4 Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. – Алматы : Ғылым, 1999. – 200 б.
- 5 Кшибеков Д. Истоки ментальности казахов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 204 с.
- 6 Кшибеков Д. О казахском менталитете // Избранные статьи разных лет. 3 книга. – Алматы: Издательский центр КазНТУ им. К.И. Сатпаева, 2005. – С. 19-29.
- 7 Бурбаев Т. К. Ұлт менталитеті. – Астана : «Елорда», 2001. – 248 с.
- 8 Бакиева Г. А. Социальная память и современность. – Бишкек: Илим, 2000. – 231 с.

References

- 1 Valverde K. Filosofskaya antropologiya / Red. E.Geinrikhs / Perevod s ispan. G.Vdovina. – M.: Kanon, 2000. – 211 s.
- 2 Vizgin V P. Mentalnost, mentalitet // Sovremennaya zapadnaya filosofiya. – M.: Nauka, 1991. – S. 176-178.
- 3 Dushkov B. L. Psikhosotsiologiya mentaliteta i noomentaliteta. – Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2002. – 448 s.
- 4 Kshibekov D. Kazakh mantaliteti: keshe, bygin, erten. – Almaty: Gylym, 1999. – 200 s.
- 5 Kshibekov D. Istoki mentalnosti kazakhov. – Almaty: Daik-Press, 2006. – 204 s.
- 6 Kshibekov D. O kazakhskom mentalitete // Izbrannye stati raznykh let. 3 kniga. – Almaty: Izdatelskiy tsentr KazNTU im. K.I. Satpaeva, 2005. – S. 19-29.
- 7 Burbaev T. K. Ylt mantaliteti. – Astana: “Elorda”, 2001. – 248 s.
- 8 Bakieva G. A. Sotsialnaya pamyat i sovremennost. – Bishkek: Ilim, 2000. – 231 s.

УДК 130.2 - 101.1.316

А. И. Акберген

Факультет философии и политологии,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: 87_ablai_87@mail.ru

Понимание богатства и труда как социальных ценностей современного общества

Статья посвящена анализу феномена богатства как социальной ценности. Богатство в современном обществе не просто существование определенного количества денег или благ. Богатство стало ценностью. Его пропагандируют посредством медиа. И если раньше стремление к богатству не поощрялось, то теперь оно стало одним из ведущих ориентиров для людей. Наравне с этим изменилось ценностное отношение к труду. С одной стороны, труд является источником дохода, а также важным регулятором душевного равновесия. С другой стороны, значимость классического труда обесценилась из-за бурного развития технологий и усиления роли образования. Под классическим трудом понимается ручной труд на реальном производстве. Но для сегодняшнего общества важно увеличение представителей среднего класса, то есть людей образованных. Представители среднего класса не заняты в сфере ручного труда. Именно поэтому высока роль профессионализма в современном обществе. Из-за усиления роли ценности богатства и трансформации труда в современном обществе все труднее становится достичь социальной справедливости.

Ключевые слова: социальная ценность, богатство, труд, социальное равенство, профессионализм, риск.

A. I. Akbergen

Understanding the wealth and work as a social values of modern society

This article analyzes the phenomenon of wealth as a social value. Wealth in modern society is not just the existence of a certain amount of money or goods. Wealth has become valuable. It promoted through the media. And if before the pursuit of wealth was not encouraged, but now it has become one of the leading reference for people. Equally it changed value attitude to work. On the one hand, labor is the source of income, as well as an important regulator of mental equilibrium. On the other hand, the importances of the classic work has depreciated due to the rapid development of technology and strengthen the role of education. Under the classic work meant manual labor on actual production. But in today's society it is important to increase the middle class, that is, educated people. The middle class is not engaged in manual labor. That is why the role of high professionalism in modern society. Therefore, due to the increasing role of the value of wealth and the transformation of labor in modern society is increasingly difficult to achieve social justice.

Key words: social value, wealth, work, social equality, professionalism, risk.

А.И. Акберген

Байлық пен еңбекті қазіргі заманғы қоғамның әлеуметтік құндылықтары ретінде түсіну

Мақала байлық феноменін әлеуметтік құндылық ретінде түсіндіруге арналған. Қазіргі замандағы қоғамда байлық деген тек белгілі бір ақша мөлшері немесе игіліктің болуы емес. Байлық құндылыққа айналды. Оны медиа арқылы насихаттайды. Егер де бұрын байлыққа ұмтылу мадақталмаса, енді

ол адамдар үшін жетекші бағыт-бағдардың бірі болды. Сонымен қатар еңбекке деген құндылықты көзқарас та өзгерді. Бір жағынан, еңбек табыс көзі, сондай-ақ көңіл-күйдің маңызды реттеушісі болып табылады. Екінші жағынан, классикалық еңбектің маңыздылығы технологиялардың қарқынды дамуы мен білім рөлінің күшейтілуінен құнсызданды. Классикалық еңбек деп нақты бір өндірістегі қол еңбекті түсінеді. Бірақ бүгінгі таңдағы қоғам үшін орта қатар өкілдерінің, яғни білімді адамдардың артуы маңызды. Орта таптар өкілдері қол еңбегі саласында жұмыс жасамайды. Дәл сондықтан қазіргі заман қоғамында кәсібиліктің рөлі өте жоғары. Сондықтан да байлықтың құндылығы рөлінің күшеюінен және қазіргі заманғы қоғамдағы еңбек трансформациясы себебінен әлеуметтік әділдікке қол жеткізу барған сайын қиындап барады.

Түйін сөздер: әлеуметтік құндылық, байлық, әлеуметтік теңдік, кәсібилік, тәуекел.

Несколько вступительных слов

В большинстве своем ценности мы можем охарактеризовать как социальные, то есть они несут общественный характер. Речь, конечно, не идет об обязательном их принятии и следованию им, они не являются социальными нормами, предписаниями, но они социальны в силу своего генезиса – они продукт определенного общества, сформировавшегося в определенных социально-культурных условиях. Современные исследователи насчитывают десятки, если не больше, социальных ценностей [1], [2], [3], относя к ним «желаемое», то к чему стремятся массы, примером тому может послужить стремление казахстанцев (хотя и не только их) собственное (а в контексте американского общества желательно частное) жилье. Рассмотрим поподробнее некоторые из них.

1. Богатство желаннее всего

Богатство можно назвать одной из социальных ценностей, как полагают некоторые исследователи, или вернее сказать, стремление к достатку, роскоши. Весьма емкий анализ данной ценности современного общества дан в книге Элвина и Хейди Тоффлер «Революционное богатство. Как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь». С одной стороны, подобное желание кажется естественным, и статистические данные свидетельствуют о радикальном росте материального состояния, то заметном улучшении. Вот какие примеры приводят Тоффлеры: по сравнению с 50-ми годами ушедшего века сейчас семьдесят процентов американцев имеют собственное жилье (в сравнении с 55 процентами), а на приобретение продовольствия уходит теперь вдвое меньше. Но сейчас наблюдается тот момент, когда богатство как ценность, цель если не ушло из системы ценностей общества, то уже теснимо другими ценностями. «Если вниматель-

но прислушаться к тому, о чем сегодня говорят между собой рядовые американцы, то услышишь, что они без конца жалуются на растущую диспропорцию в доходах, транспортную загруженность, дефицит времени, зависающие компьютеры и прерываемые разговоры по сотовому телефону. Если послушать подольше, вырисовывается определенный паттерн. Мы услышим постоянные жалобы на увеличивающуюся неэффективность, алчность, коррупцию, бездействие или тупость, с которыми люди сталкиваются в образовательных учреждениях, офисах, больницах, СМИ, аэропортах, полицейских участках и у кабин для голосования, то есть практически во всех своих повседневных контактах с находящимися на грани развала учреждениями. Эмоциональный накал этих сетований усиливается, когда речь заходит о нравственных и прочих ценностях. В частных беседах и в политических дискуссиях все громче звучат возгласы о смерти семейных ценностей, моральных ценностей, традиционных ценностей, религиозных ценностей, о разрушении личной и корпоративной этики» [4, с.346].

Тоффлер связывает крах ценностей вчерашнего дня с крахом институций, учреждений общества. Нельзя сказать или просто констатировать, что определенные ценности устарели, а теперь новые пришли им на замену, и все прежние социальные институты (семья, армия и т.д.) останутся прежними. Ценности потому и меняются, что идет бурная трансформация самих материальных оснований функционирования общества – экономики, бизнеса, производства, а также и вышеупомянутых институтов социума. К примеру, сегодня все больше обесценивается ручной физический труд, а роль бренда, его ценность, реклама, виртуальных финансовых операций все возрастает.

Если же рассмотреть историю отношения

к богатству как ценности, то богатство порой рассматривалось не как социальная ценность, а антиценность. Аристотель считал противоестественным добиться большего благополучия, чем просто достаточного для удовлетворения обычных потребностей. Подобного мнения придерживались анархисты и социалисты в XIX веке; существует расхожая и знакомая многим фраза, приписываемая Прудону, гласящая, что «собственность – это кража». Есть несколько пояснений к богатству. Во-первых, сложно определить, что есть богатство; для одного богатство, если ему дали прибавку к жалованью, другой так не считает; богатство каждый человек и каждое общество понимает по своему, исходя из конкретных реалий экономической ситуации в регионе. Для стран третьего мира просто наличие крова и еды считается пределом мечтаний, когда для жителей более развитых стран постоянное обновление материального окружения (гаджеты, одежда, интерьер) считается просто самым собой разумеющимся ходом жизни. Именно поэтому богатство и есть ценность не в том смысле, что оно «ценно» или «дорого», а потому, что оно оценивается. Во-вторых, богатство зачастую «облачено» не в деньги и не в драгоценные металлы; при крушении экономики, наступлении экономического кризиса, войны желаемая зарплата в долларах превратится в кучу тряпочек (при производстве долларов ни одно дерево не пострадало – они, как и многие купюры на сегодняшний день, изготавливаются из хлопка). И драгоценные металлы и камни могут потерять свою ликвидность – если рухнет вся экономическая система, ценнее ювелирных украшений станут обычные товары из хозяйственного магазина. Деньги лишь один из видов выражения богатства. Если поразмыслить идеалистически, то здоровье и семья и есть главные виды богатства, или, по крайней, те вещи, во имя чего и кладутся все усилия при зарабатывании денег. Природа же богатства, по мнению Тоффлера – в желании. А богатство и есть та субстанция, которая удовлетворяет желание. «Богатство можно определить как любую форму собственности, частной или коллективной, которая обладает таким качеством, которое экономисты определяют как польза; богатство гарантирует нам ту или иную форму благополучия и может быть превращено в другую форму богатства, если первой это не удастся» [4, с.29-30]. Индийская традиция в философии трактует желание как грех, как источ-

ник несчастий, проповедует аскетизм, и именно поэтому большая часть населения Индии существовала в условиях тотальной нищеты. Примерно так к желаниям и богатству относились и в христианстве. Но с тех пор, как зародился протестантизм, отношение к богатству изменилось. Стремление к богатству и обладание им перестало быть греховным, наоборот, оно стало рассматриваться как закономерное и логическое воздаяние Бога за упорный труд, к которому и призывает протестантизм. И богатство теперь является ценностью не только для Америки или Англии. В форме пресловутой «американской мечты» оно пропагандируется через рекламу, «вечный двигатель» желаний, за счет рекламы у людей все больше появляется желаний. «В 1970-е годы в Азии Дэн Сяопин, иссохший, несговорчивый старый китайский коммунист, говорил: «Стать богатым – это прекрасно!» Тем самым он дал волю подавленным желаниям пятой части человечества и вырвал Китай из состояния многовековой нищеты» [4, с.30]. По всему миру реклама не только предлагает товары, но и предлагает вкладывать средства во всевозможные финансовые организации (биржи, пирамиды). Миллиарды долларов тратятся на агитацию одной из весомых ценностей современного общества – богатства. Наша страна совсем недавно вместе с Россией пережила всплеск деятельности финансовой пирамиды, имевшей место в 90-е годы ушедшего века. Идет новая волна, виртуального богатства – богатства будущего, о котором пишут Тоффлеры. Примером тому могут послужить мощные корпорации, предлагающие зарабатывать посредством сети Интернет. Но реклама зачастую лишь культивирует богатство как ценность и самоцель, реальное положение вещей отличается от того, что обещано в СМИ. «Очевидно, что только разжигая желания или провоцируя алчность (которая отличается и от богатства, и от желания), никого нельзя сделать богатым. Общества, культивирующие желания, стремящиеся к богатству, не всегда его добиваются. С другой стороны, общества, пропагандирующие бедность как добродетель, обычно и получают то, что пропагандируют» [4, с.31].

2. Трансформация труда

Несмотря на то, что прежняя трудовая этика умирает, и доля занятого населения в физически тяжелом труде уменьшается (в силу все большей технологизации жизни общества), труд является

одной из важнейших ценностей современного общества. В работе Поляковой Н., посвященной исследованию изменению общественного отношения к труду, подробно рассмотрена ценность труда сквозь призму сопутствующей социальной антиценности как безработица. Страх перед безработицей знаком многим членам казахстанского общества, это чувство страха велико, несмотря на ушедшие «шоковые» года. Ученые выделяют в первую очередь социально-психологические последствия безработицы, они несут более деструктивный характер, нежели непосредственно экономические последствия. После потери работы человек не успевает понять все того, что с ним произошло. Полякова выделяет четыре фазы, этапа последствий безработицы. Первая фаза характеризуется дезориентацией самого человека, он неспособен более строить какие-то планы, строить график каких-либо событий, он не до конца осознает, что он потерял работу. Во время второй фазы у человека вырабатывается стойкое негативное отношение к утерянному месту работы, человек начинает потихоньку планировать свою дальнейшую жизнь, появляется чувство оптимизма. Статус безработного рассматривается как временный. Третья фаза характеризуется паническими настроениями, человек не находит себе места, действия его хаотичны. Этот период, в отличие от предыдущих этапов, длится не дни и недели, а месяцы. Человек начинает сожалеть об утраченном месте, начинает усваивать идентичность безработного человека – на смену идентичности человека трудящегося, который посредством своей профессии, места работы идентифицировал себя в обществе. В этот период заканчиваются финансовые накопления (если они были), он начинает злоупотреблять алкоголем, запускает внешний вид, жилище. Идет отчуждение от прежнего круга общения. Крайняя фаза характеризуется ростом социальной анонимии, наступает астенический синдром. «Четвертая фаза – фаза институционализированной безработицы – характеризуется соответствующей идентичностью, смирением и приспособлением к новой ситуации. Беспокойство и депрессия предшествующего этапа еще более повышаются, у безработного и всей его семьи резко снижаются уровни жизни и ожиданий. Поиск работы становится нерегулярным, без всякой надежды на ее получение. Все дни проходят как в летаргии, похожи один на другой, без праздников и выходных. Основным времяпровождением яв-

ляется сон. Наблюдается явный эскапизм, уход от социальных связей, телевидение становится основным источником информации и связи с внешним миром» [5, с.61]. То есть происходит маргинализация личности, а в контексте массовой безработицы – маргинализация общества. Ожидаемая работающими людьми пятница, а за ней и выходные не так важна для безработного, праздничные каникулы для него тоже ничего не значат. Он словно выбит из повседневной жизни. В жизни современного общества подобные феномены не редкость в силу перманентного финансового кризиса. В нашем обществе в 90-е годы ушедшего века подобная ситуация особенно явно наблюдалась в депрессивных городах (Жанатас, Кентау). Памятны массовые акции протеста рабочих. Прекрасно отражена проблема труда и безработицы в таких фильмах как «Солнечные понедельники», «Гуд-бай, Ленин!», «Холодные закуски», «Лихорадка субботнего вечера», «Делай как надо». Порой людей, ставших безработными, причисляют к тем, кто пал жертвой так называемого «синдрома безработного» (по аналогии с синдромом бродяжничества) – то есть в своей «безработности» человек виноват сам, и его надо лечить. Ссылаясь на Фейджина и Литтл, Полякова выделяет семь функций труда. Первая из них – труд есть источник «себя», идентичности. Благодаря труду человек находит свое место в социальной иерархии, он гарантирует чувство безопасности. Трудовая идентичность позволяет персонализировать себя перед другими. Во-вторых, труд позволяет расширить круг межличностного общения, коммуникация благодаря труду возможна не только в семье. Третья функция – труд «источник обязательной деятельности» [5, с.63]. В-четвертых, труд позволяет развивать свои профессиональные качества, творческие способности, позволяет быть в физическом, умственном, психологическом тонусе, за счет чего вырастает собственная значимость и самооценка. В-пятых, труд позволяет структурировать имеющееся время. Как ни парадоксально, но безработные люди порой не успевают сделать по дому той работы, которую они успевали делать, будучи работающими. Труд, таким образом, это еще и прекрасный тайм-менеджер. В-шестых, труд источник целеполагания. И как бы ни пел Шевчук о «труде, непонятном смысле своим», без него человек начинает ощущать себя беспомощным, никчемным. Наконец, труд есть источник дохода, зара-

батываемые средства позволяют ощущать себя независимым от пособий. Труд прочно вплетен в жизнь общества, пока общество немислимо без трудовых отношений. «Работа структурирует не только индивидуальную социальную жизнь человека, ее потеря ведет к болезни и социальной аномии, труд структурирует социальные пространство и время. Система производства и наемного труда является, по существу, главным фактором распределения социальных ролей; из них только не находят социальное признание, которое обусловлено местом в системе производства и распределения благ. Система производства формирует организацию пространства и времени. Жизнь человека делится на различные этапы социализации, активную жизнь и жизнь на пенсии. Отдых, день, неделя, год также подчинены ритму, задаваемому работой. Пространство, в котором живет индивид, оказывается столь же функционально расчлененным: место работы, дом, место отдыха. Отсутствие дома большей части населения в течение дня определяет среду обитания (спальные предместья, рабочие города) и организацию досуга (зрелищные мероприятия проводятся после окончания рабочего дня). Труд является организатором времени, общения с другими людьми. Труд продолжает оставаться фундаментальной человеческой ценностью» [5, с.63].

Тем не менее, существует и такая точка зрения, что труд перестал быть ценностью для общества. Она представлена контркультурным направлением и академическим направлением. В первом направлении (представители Рейч, Роззак) постулировалась идея о новом переосмыслении труда, а не просто о тотальном отрицании его как феномена общества. И переосмысление труда шло в контексте критики прочих институтов общества – семьи, образовательная система. Представители контркультурного течения критиковали имперсональный, отчужденный труд, который характерен для индустриального общества. Состояние условий труда не устраивало теоретиков контркультурного направления, отсутствие взаимосвязи между трудом, семьей и образованием. «В результате процесс становления личности происходит в совершенно разъединенных сферах: семье, жизнь которой зависит от доходов, услуг и других источников существования, внешних по отношению к ней; в образовании, главная цель которого – сформировать человека в соответствии с требованиями эконо-

мики; на работе, которая связана с семьей только зарплатой» [5, с.58]. И та форма труда, которая сформировалась во время зарождения капитализма, уже изжила себя, ибо она уже не отвечает запросам общества, которое встало на путь гуманизации. Работа должна способствовать развитию личностных качеств человека. Семья должна активно взаимодействовать с окружением (соседскими семьями), дабы не происходило того отчуждения, которое происходит в эпоху урбанизации, усиления индустриальной мощи – огромные спальные массивы, где порой семьи, живущие на одном этаже дома могут не знать друг друга. И образование должно не зависеть, насколько это возможно, от экономических и политических условий жизни общества. Ведь сейчас все больше наступает коммерциализация образования, когда академическая свобода умирает из-за того, что вся инициатива на проведение исследований сосредотачивается в руках крупных компаний. Труд должен повернуться «лицом» к человеку. «Работа – это необходимое условие человеческого существования, не выживания, а открытия Я в человеке. Однако для этого работа не должна быть фрагментарной, разорванной, как это наблюдается в высокоиндустриализованных обществах. Труд должен быть осмысленным, человек должен отвечать за свой труд и его результаты. Необходимо дать рабочим возможность самим адаптировать технику к своим навыкам и мастерству» [5, с.58].

Представитель академического направления К. Оффе делает вывод, что кризис трудовой этики наступил в силу изменения роли труда в жизни общества, перестав занимать главенствующее место, что труд постепенно становится не так важен. Факторы, способствующие отмиранию трудовой этики, следующие: кризис сферы труда, увеличение количества безработных, увеличение количества свободного времени у работников, усиливающееся несоответствие между полученным образованием и профессией. Как и отмечалось выше, образование не успевает гибко реагировать на изменения в трудовой сфере. Труд был бы ценностью лишь в случае, если бы он рассматривался как долг гражданина, или был бы продиктован вынужденной необходимостью (как это было в периоды коллективизации, индустриализации, войны, и не только в Казахстане, подобное наблюдалось и в США). Усиливающаяся тенденция автоматизации труда не способствует развитию трудовой этики.

«Эта рационализация производства приводит к деградации и дисквалификации труда, утере моральной заинтересованности в труде, рабочей гордости и общественного признания труда» [5, с.59]. Огромные налоговые ставки, идущие на выплату пособий по безработице, имеют оборотную сторону – у людей наступает отчуждение от результатов труда, а те, кто и раньше не работал, избирают себе статус безработного на всю жизнь (например, так поступают мигранты в развитых странах, отчасти оралманы поступают аналогично в Казахстане). Таким образом, хотя без труда не мыслима ни одна экономика, вопрос о переоценке его в силу объективных причин стоит на повестке дня в современном обществе [6], [7].

3. Профессионализм как основа трудовой деятельности

Близкой к труду является другая социальная ценность, особенно оцениваемая в информационную эпоху – профессионализм. Белорусские исследователи Вячеслав Бобрович и Виктор Чернов раскрывают ценность профессионализма, отмечая его огромное значение для стабилизации жизни общества, а также рассматривая его как закономерный итог эволюции общества, принятия новой морали, а также характеристики профессионализма как ценности для развитого, демократического общества. «Честь и достоинство человека опираются на развитое чувство профессионализма. Профессионализм – это особое качество человека, которое заключается в компетентном и эффективном выполнении сложной специализированной деятельности в соответствии с принятыми в обществе стандартами и другими объективными требованиями. В понятии «профессионализм» выражаются не только степень овладения человеком структурой сложной деятельности и систематическое достижение эффективных результатов, но и его особая, профессиональная мотивация, профессиональные устремления, ценностные ориентации» [8]. Как и во многих других странах, в Казахстане законодательно закреплена свобода на занятия художественным, научным и техническим творчеством. Также человек волен сам выбирать себе профессию. В традиционном обществе подобного быть не могло. Как мы знаем из истории, право и возможности на сколько-нибудь интеллектуальный труд были только у обеспеченных аристократов. Более того, за простолюдинами была закреплена определен-

ная профессия, переход в другую специальность был практически невозможен. Кастовое деление Индии, цеховая культура Европы тому пример. Деление на профессии и закреплённость за определенными профессиями встречаются в трудах Платона, аль-Фараби.

Относительная демократизация сферы труда и доступность образования позволяет людям быть хозяевами своей судьбы, и более человек не нуждается в наделе земли, выделенном общиной или феодалом, чтобы прокормиться. Работодатель «покупает» профессионализм. Люди, обладающие специальными знаниями, навыками формируют так называемый средний класс в обществе. «Он представляет собой явление исключительно современной цивилизации, которое возникает лишь ко второй половине XIX века. Средний класс является важнейшим фактором социально-политической стабилизации общества и как никто другой заинтересован в сохранении демократии, дающей ему возможность реализовать свои амбиции и таланты. Кроме того, средний класс разводит в стороны два противоположных класса – богатых и бедных – не давая им столкнуться. Чем многочисленнее средний класс, тем меньше вероятность революций общественных потрясений (бунтов, переворотов, восстаний, революций, гражданских войн и т.п.). Поэтому высокообразованный и профессионально компетентный, уверенный в себе и своем будущем средний класс составляет социальную опору демократии и гражданского общества» [8]. Именно на стимулирование профессионализма как ценности среди молодежи нужно бросить силы в казахстанском обществе, ведь средний класс не составляет и пятидесяти процентов от общего числа населения Казахстана. В формировании профессионализма большую роль сыграла протестантская этика, а также переход к рациональному управлению. Одной из преград на пути к культивированию профессионализма как ценности в Казахстане стоит высокий уровень коррупции, трайбализм, землячество. Даже сравнить функционирование аппарата набора на работу: в демократических системах набор находится в ведении специальных агентств, служб HR, кандидаты на равных условиях и правах проходят конкурсный отбор. Тогда как в странах с авторитарным режимом правления идет мощное лоббирование определенных лиц, порой не обладающих всеми профессиональными качествами. Тем не менее, с усилением информатизации

общества, все большим развитием науки и образования, со стороны работодателей усиливается интерес именно к компетентным в своей сфере специалистам. Усиливается роль интеллектуального, творческого труда, куда без определенных усилий при получении знаний (высшее образование плюс готовность постоянно повышать свой уровень) попасть практически невозможно. «В отличие от «старого среднего класса», состоящего преимущественно из мелких и средних предпринимателей, торговцев, фермеров, которые извлекают доход из своей материальной собственности, представители «нового среднего класса» получают доход благодаря своему образованию, квалификации, востребованным знаниям и интеллектуальным качествам. И именно эта особенность новых, преимущественно верхних, категорий среднего класса придает им высокую степень стабильности и независимости от государства и высшего класса, чувство уверенности в завтрашнем дне» [8].

4. Опасность «профессионализации» общества

Современному обществу характерно в силу утраты ценностей, присущих традиционному обществу, свойство быть легким на подъем; чтобы выжить, люди вынуждены более гибко относиться к переменам в области экономики, техники, науки, образовании. Данное свойство есть новая социальная ценность современного общества – склонность к риску; риск стал ценностью. Выдвигают целые концепции, так и называемые – общество риска. Под риском традиционно понимается как потенциально возможный вред в случае наступления или осуществления того или иного процесса. С риском сталкивается каждый человек в отдельности в своей повседневной жизни. Но в данном случае мы будем говорить о риске в большем масштабе. Риск теперь пронизывает теперь все сферы жизни общества, в силу того хотя бы, что экономика построена на риске. Существует новая специальность – риск-менеджер. Естественно, что риска хотят избежать или хотя бы приуменьшить эффект неблагоприятных последствий. Но в силу того, что конкуренция во всех сферах жизни (рынок труда; рынок услуг – что включает и образование, и культуру; рынок товаров) высока, не остается иного выбора, как идти на действия с высоким уровнем риска, просчитать его возможные последствия. «Иными словами,

риск трактуется как объективный и познаваемый факт (потенциальная опасность или уже причиненный вред), который может быть измерен независимо от социальных процессов и культурной среды» [9, с.1]. Общество само и является источником рисков или рискогенных ситуаций. Современные исследователи, проанализировав множество рисков, возникающих в обществе, пришли к выводу, что почти все сферы жизни несут в себе тот или иной риск; мы можем согласиться с древней мудростью, гласящей, что и лекарство в больших дозах яд. «Но дело заключалось не только в разнообразии рисков, их масштаба и направленности. Исторически широко известная и вполне тривиальная мысль о двойственности, двусмысленности всякого орудия, социального действия, организации наконец получила научный статус. Действительно, дубина, нож, автомат – одновременно инструменты креативной и разрушительной деятельности, защиты и нападения. Освободители на поверку часто оказываются завоевателями, защитники – агрессорами или оккупантами. Безопасность для одних превращается в опасность, риск для других. Сегодня существуют тысячи орудий, веществ, групп, официально имеющих статус двойного назначения. То же можно сказать и о социальных институтах, организациях, сообществах. Все или почти все может быть использовано как во благо, так и во вред. Более того, благое дело совсем не обязательно отзывается тем же. Напротив, оно зачастую порождает желание превратить даруемое благо в риск, в моральные или физические потери для благодетеля. Не зря родилось утверждение «Ни одно доброе дело не остается без наказания» [9, с.4]. В основе рисков современного общества лежит фактор глобализации. Крах мировой валюты ведет к экономическому кризису ряда стран, использование оружия массового поражения способно принести ущерб сразу нескольким странам; современные сверхэффективные, скоростные средства коммуникации могут пасть жертвой кибератак, что также может затронуть людей всего мира. Само существование столь динамично развивающихся образования и науки продуцирует риски. Генномодифицированные продукты питания, новые типы антибиотиков, новые виды гаджетов дают огромные возможности для современного общества. За счет них можно накормить большее количество людей на планете за сравнительно небольшое количество потраченных денег и

ресурсов, вылечить неизлечимые до сегодняшнего дня болезни, дать больше для дизайнеров, ученых, студентов. Но с другой стороны, до конца не ясен эффект всевозможных добавок, лекарств, технологий лечения. Исследования все еще идут. Одни эксперты говорят о вреде сотовых телефонов, другие говорят, что такие разговоры преждевременны. Но люди стали забывать последствия талидомидовой катастрофы. Можно действительно согласиться, что нынешний век – век неопределенности, где экспертам отведена роль поводырей общества. Одним экспертам доверяют больше, другим меньше. Без экспертов, могущих дать вам «расклад» о рисках, не возможно ни какая деятельность. Экспертное знание и эксперты существуют для всевозможных сфер жизни. Эксперты в студиях телешоу, блогах, газетах и научных площадках рассуждают о модерне, адронном коллайдере, пенсионной системе, хиджабах. Риск, помимо того что он ценность, уже и становится и антиценностью. Ведь прежде чем общество успеет отреагировать, риск уже проникнет в него. Пока наука, корпус всевозможных экспертов проведут исследование, создадут метод борьбы или примут решения о запрете, а общество начнет выполнять их инструкции, последствия могут сокрушительные для общества. Примером тому могут послужить лекарства (тот же талидомид), техника и так далее.

Социальное равенство важнее всего?

Безусловно, к достижению социального равенства стремятся почти все страны. Социальное равенство прописано почти во всех политических платформах кандидатов в президенты, партий, движений. Наиболее известные современные работы, посвященные социальному равенству, принадлежат Ролзу, Дворкину, Нозик. «Многие рассматривают либеральный эгалитаризм как философское обоснование послевоенного либерально-демократического государства благосостояния. Действительно, эта связь с государством благосостояния помогает объяснить удивительную влияние политических теорий либерального эгалитаризма. В 1950-1960-е годы в большинстве западных демократий имело место существенное расширение государства благосостояния, но тогда не было серьезной политической философии, способной осмыслить этот феномен» [10, с.126]. По мнению Кимлика, до того, как Ролз представил свои мысли по по-

воду социального равенства, государство благосостояния (то государство, которое способно достичь социального равенства) способно было примирить разные точки зрения на распределение доходов. С одной стороны, либертарианцы провозглашают идеал свободы, поэтому их идеалы – свободный рынок и честная конкуренция. С другой стороны, марксисты верят в идеал равенства и разрабатывают теорию государственного планирования экономики и активного участия государства в экономической жизни общества. И между этими враждующими лагерями либералы пытались выработать компромиссное решение, объединяющее и свободу и равенство. Ролз и Дворкин представили свою модель государства благосостояния. Допускаются некоторые неравенства экономического характера. Дело в том, что если отдельные субъекты имеют больше экономических свобод, или вообще вырываются вперед по уровню доходов, то все это играет для установления большей идеи равенства. Мы можем поэтому одобрить политику либералов, ведь именно их политический курс позволяет достичь максимально полного функционирования такой ценности как социальное равенство. Ведь чистая рыночная экономика, равно как и чистая плановая экономика показали себя не эффективными. Смешанная экономика гораздо эффективнее, необходимы и определенная свобода, и контроль государства. Таким образом, суть социального равенства – это обеспечение максимально равного социального старта. «Прежде всего либеральное равенство требует, чтобы каждый человек начинал свою жизнь, имея равную с другими долю общественных ресурсов, и меры, необходимые для достижения этого, выходят далеко за рамки традиционных подходов государства благосостояния. Как мы видели, государство благосостояния в первую очередь заботится об исправлении *post factum* порожденного рынком неравенства с помощью налогов и схем перераспределения» [10, с.127]. Социальное равенство может быть представлено двумя вариациями. Первая – это капиталистическое государство благосостояния, допускающее классовое неравенство при распределении физического и человеческого капитала, а порождаемое этим неравенство в прибыли пытающееся уменьшить за счет налоговых ставок. Вторая – собственническая демократия, прилагающая усилия по сокращению неравенства при распределении богатств и к большему равенству инвестиций

в человеческий капитал. На практике, конечно, достичь социального равенства сложно. «Более того, всё увеличивались свидетельства того, что государство всеобщего благосостояния не так успешно, как полагали или надеялись. Конечно, некоторые программы социального обеспечения хорошо сработали. Государственные пенсии во многих странах в основном ликвидировали проблему бедности среди людей старшего поколения. Однако другие программы, предназначенные для того, чтобы способствовать равенству, часто либо увековечивали зависимость и стигматизацию бедных (например, «ловушка бедности», созданная выплатой пособий в соответствии с уровнем доходов), либо были непропорционально выгодны обеспеченным (например, всеобщее образование и медицинское обслуживание). Более того, «новая экономика», по-видимому, порождает всё большее неравенство в рыночных доходах: разрыв между доходами администраторов и рабочих, или получивших и не получивших высшее образование постоянно увеличивается. Распространено описание, что многочисленные слои населения будут просто исключены из этой новой экономики,

основанной на знаниях. Короче говоря, необходимость в активной государственной политике, направленной на преодоление неравенства в человеческих способностях и доходах, становится всё больше, но многие либеральные эгалитаристы чувствуют все меньше и меньше уверенности в способности государства всеобщего благосостояния осуществить это» [10, с.131-132]. В развитых странах буржуа давно возмущаются непомерно высокой налоговой ставкой, мотивируя нежелание платить огромные налоги тем, что они пойдут на обеспечение иммигрантов, которые в скором времени будут обеспечивать основной костяк электората. Пример с Депардье уже стал хрестоматийным. Актуален для нашего общества в этой связи пример с декретными отчислениями. Обеспечение одинакового старта весьма и весьма сложная на практике вещь, даже при одинаковой системе образования, здравоохранения абсолютно каждый индивид мог появиться на свет в деревне или городе, в полной или неполной семье и так далее. Сложно даже эффективно распределить ресурсы страны. Социальное равенство как ценность будет всегда существовать, пока существует общество.

Литература

- 1 Berger P., Luckman T. The Social Construction of Reality. – London, 1971. – 113 p.
- 2 Бергер П., Хантингтон С. Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире / Пер. с англ. В. В. Сапова / Под ред. М. М. Лебедевой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
- 3 Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Daniel Bell. New York: Basic Books, 1973
- 4 Тоффлер, Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2008. — 569, [1] с. – (Philosophy).
- 5 Полякова Н.Л. От трудового общества к информационному: западная социология об изменении социальной роли труда. – М.: Наука, 1990. – 132 с.
- 6 Wallerstein I. Democracy, Capitalism, and Transformation. Documenta 11, Vienna, March 16, 2001
- 7 Wallerstein I. The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999
- 8 <http://nmnby.eu/news/analytics/2024.html>
- 9 Яницкий О.Н. Социология риска: ключевые идеи // Мир России. 2003. №1.
- 10 Кимлика У. Современная политическая философия: введение. – Пер. с англ. С. Моисеева; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с. – (Политическая теория).

References

- 1 Berger P., Luckman T. The Social Construction of Reality. London, 1971. –113 p.
- 2 Berger P., Hantington S. Mnogolikaja globalizacija: Kul'turnoe raznoobrazie v sovremennom mire / Per. s angl. V. V. Sapova / pod red. M. M. Lebedevoj. — M.: Aspekt Press, 2004. – 379 s.

- 3 Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Daniel Bell. New York: Basic Books, 1973
- 4 Toffler, Je. Revoljucionnoe bogatstvo / Jelvin Toffler, Hejdi Toffler. – M.: ACT: ACT Moskva, 2008. – 569, [1] s. – (Philosophy).
- 5 Poljakova N.L. Ot trudovogo obshhestva k informacionnomu: zapadnaja sociologija ob izmenenii social'noj roli truda. – M.: Nauka, 1990. – 132 s.
- 6 Wallerstein I. Democracy, Capitalism, and Transformation. Documenta 11, Vienna, March 16, 2001
- 7 Wallerstein I. The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999
- 8 [http:// nmnby.eu/news/analytics/2024.html](http://nmnby.eu/news/analytics/2024.html)
- 9 Janickij O.N. Sociologija riska: kljuchevyje idei // Mir Rossii. 2003. №1.
- 10 Kimlika U. Sovremennaja politicheskaja filosofija: vvedenie. – Per. s angl. S. Moiseeva; Gos. un-t – Vysshaja shkola jekonomiki. – M.: Izd. dom Gos. un-ta – Vysshej shkoly jekonomiki, 2010. – 592 s. – (Politicheskaja teorija).

ӨОЖ 165.9

А.Б. Шалдарбекова

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
 Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
 E-mail: aishashaldar1975@mail.ru

М.Жұмабаев шығармашылығындағы тарихи және рухани сабақтастық мәселелері

Мақалада Мағжан Жұмабаевтың өз шығармаларына сүйене отырып, ақынның тарихқа деген көзқарасы философиялық тұрғыда талданды. Мағжанның көптеген тарихи тұлғаларға баға бере отырып, заман ағымын бағамдап, кешегі, бүгінгі, болашақ уақытты бағалай отырып, тарихи болмыс пен сананың қалыптасуына тірек, негіз болатын тетіктерді анықтағандығы айтылды. Қоғамның дамуында тарихи сананың маңызды рөл атқаратындығы көрсетілді.

Мағжан Жұмабаев ақын, ұлт азаматы бола отырып, туған халқы алдындағы жауапкершілікті түсіне, сезіне білген. Мақалада ақынның ел болашағын ойлап, ұлттың сақталып қалуы үшін тарихқа үңілудің, өткеннен өнеге алудың маңызды екендігін көрсеткендігі айтылды. «Тұранның бір бауында», «Түркістан» сияқты көптеген өлеңдері арқылы ұлтты рухтандыра білгені ашып көрсетілді.

Түйін сөздер: тарихи болмыс, сана, Түркістан, Тұран, алаш, ұлттық тарих, ұлт тағдыры.

А.Б. Shaldarbekova

Problems of historical and spiritual continuity in the work Magzhan Zhumabaev

This article analyzes the ideas of the poet about the history of philosophy from a position on the basis of works Magzhan Zhumabaev. This article describes the mechanism based formation of historical existents and consciousness based on the outlook Magzhan Zhumabaev on its evaluation of numerous historical figures, his analytical vision on the past, present, and future. Also defines the role of historical consciousness in the development of societies.

Magzhan Zhumabaev being a poet is not only understood, but also responsibility of the people. He was deeply troubled peoples problem and bard in his poems raise topical issues of his time, and tried to convey to the readers.

Akin felt right ways and means of self-preservation of the nation and worried about the future of his people.

Verses «Turkistan» and «Turan» Magzhan Zhumabaev appreciates the role of historical consciousness in the implementation of the above lofty goals.

Key words: Historical existence, consciousness, Turkistan, Alash, national history, fate of the people.

А.Б. Шалдарбекова

Проблемы исторической и духовной преемственности в творчестве Магжана Жумабаева

В данной статье проанализированы взгляды поэта об истории с позиции философии на основе трудов Магжана Жумабаева. В статье раскрываются механизмы, основывающиеся на формировании исторического бытия и сознания, миропонимание Магжана Жумабаева, его оценка деятельности многочисленных исторических личностей, аналитические взгляды на прошлое, настоящее и будущее. Также определена роль исторического сознания в процессе развития общества.

Мағжан Жумабаев будучи поэтом не только понимал, но и чувствовал ответственность перед народом. Его глубоко волновали проблемы народа, в своих стихах он поднимал актуальные вопросы своего времени, старался донести их до читателей. Акын правильно ощутил способы и пути самосо-

хранения нации, также переживал за будущее своего народа. В стихах «Туркестан» и «Тұранның бір бауында» М. Жұмабаев высоко оценивает роль исторического сознания в осуществлении вышеуказанных высоких целей.

Ключевые слова: историческое бытие, сознание, Туркестан, Туран, Алаш, национальная история, судьба народа.

Кіріспе

Халқымыздың даналық рухы мен биік болмысын тану жолында қазақ ойының дамуына ерекше үлес қосқан ойшыл-тұлға Мағжан Жұмабаевтың философиялық дүниетанымын зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып қала бермек. Қазақтың қандай ойшылын алып қарасақ та, олардың шығармашылығы белгілі бір тарихи кезеңмен байланысты, қоғамдық карама-қайшылықтардың негізінде қалыптасқандығын көруге болады. Мағжан Жұмабаевтың философиялық дүниетанымы мен шығармашылығы XIX ғасырдың екінші жартысындағы және XX ғасыр басындағы замана қайшылығымен, халқымыздың тарихымен тығыз байланысты. Оның үстіне поэзия мен терең ойлылықты бір-бірімен тамаша ұштастырған, соның өзара кірігуі нәтижесінде ерекше шығармашылыққа қол жеткізген Мағжанның ойлау машығы мен сөз саптау әлемі қазақ халқының ұлттық философиясында ерекше орын алады. Мағжан дүниетанымы Шығыс пен Батыс халықтарының философиялық ілімдері мен поэзиясын өз бойында жинақтап және сол ілімдердің негізінде қалыптасып, жаңа жол – адам іліміне қарай бағыт сілтеп, Шығыс пен Батыс мәдениетінің аясында сұхбат құруы, оның шығармашылығының маңыздылығын көрсетеді.

Қазіргі замандағы маңызды мәселелердің бірі адамның еркіндігі туралы болғандықтан, адамдардың ішкі жан дүниесіндегі ар-ұждан мен адамгершілік қасиеттері қоғам өмірінде басты орынға қойылуы тиіс. Бұл жолда тарихтан тәлім алып, оны философиялық тұжырымнан өткізе білген жағдайда ғана елдігімізді бағалап, тәуелсіздігімізді сақтап қалу мүмкіндігіне ие боламыз. Халықтың өзіне тән рухани тәжірибесін өз бойына сіңірген ұлттық философияны сараптау оның өзін-өзі тануына жол ашады.

Мақаланың өзектілігін айқындау барысында мынадай тұжырымдарға мән беру қажет деп есептейміз.

Біріншіден, халқымыздың тарихында өзіндік

ізденістерімен, іс-әрекеттерімен із қалдырған ойшылдарымыздың дүниетанымын тарихи-философиялық талдаудан өткізу халқымыздың рухани болмысын тануға ерекше үлес қосады;

Екіншіден, әрбір ойшылды осындай сараптамадан өткізу ұлттық философияның аясын кеңейтіп, ұғымдарын толықтырады;

Үшіншіден, мұндай сараптау тарихи және рухани сабақтастықты нығайтып отырады.

Осындай аса маңызды қоғамдық жұмыстарды атқаруда Мағжан тәжірибесі, ақыл-ойы, ұстанымдары үлкен септігін тигізеді деп ойлаймыз. Өйткені, Мағжан өз болмысында халықтың кешегі тарихын, өз заманындағы әлеуметтік хал-ахуалдың жағдайын табысты ұштастырып, болашаққа қол созып, оған жол сілтей алған аса сирек дарын иесі.

Мағжан шығармашылығы туралы алғашқы жылы лебіздер мен толғаныстар XX ғасырдың бас кезінде Жүсіпбек Аймауытов, Қошке Кемеңгерұлы, Смағұл Садуақасов, Мұхтар Әуезов сияқты ұлт зиялыларының есімдерімен байланысты болды. Ал Кеңес өкіметінің саяси дәуірлеу уақытына Мағжан шығармашылығы туралы кең көлемде зерттеулер жүргізілмеді. Бірақ, сол жылдардың өзінде Мағжанның ерекше ақындық болмысына қамқор, көңілмен қараған Ілияс Омаров, Хайролла Махмұдов, Сәйфи Құдаш секілді көрнекті тұлғалардың еңбегін атап өтуіміз қажет.

Мағжантанудың шын мәнінде дамып, қанат жайған уақыты – бұл Қазақстанның тәуелсіздік алғанынан кейінгі кезең болды. Бұл кезеңдегі Мағжантанудың бастапқы ерекшелігі – оның шығармашылығы әдебиет танудан басқа да гуманитарлық ғылымдардың зерттеу нысанына айналып ұғымдық, мағыналық аясының кең көлемде анықтала бастауы. Мағжан шығармашылығы Ә.Нысанбаевтың [1], Д.Кішібековтың [2], С.Б.Нұрмұратовтың [3] еңбектерінде байырғы әдеби үрдістен басқа қырда талданып, оның бұрын белгісіз болған жаңа қырлары ашыла түсуде.

Тәуелсіздік алғаннан бері М.Жұмабаевтың

шығармашылығының әртүрлі мәселелерін қарастыратын бірнеше кандидаттық диссертациялар қорғалды. Олардың қатарына Г.А.Есмагулованың «Идея свободы в мировоззрении Мағжана Жұмабаева» деп аталатын кандидаттық диссертациясын ерекше атап көрсетуге болады. Автор М.Жұмабаев дүниетанымдағы экзистенциалдық мәселелерді талдап, олардың батыс мәдениетімен үндестігін, ұқсастығын көрсете білген. Әрине, салыстырмалы, компаративистік зерттеу әруақытта жақсы нәтиже береді. Бірақ, Мағжан Жұмабаев батыс экзистенциализмін білмеген күнде де өзіндік жолмен адами мәселелерді зерттеуге ұмтылыс жасап, біршама жақсы, көзге тұрарлық нәтижеге қол жеткізді.

Менің бұл мақаламда Мағжанның тарихи танымының қырларын ашып, тарихқа деген көзқарасы талданды. Ақын өзін толғантқан әрбір қоғамдық мәселеге өз көзқарасын, өзінің қатынасын анық, айқын, бірақ көркем сөз түрімен беріп отырған. Ақынның өз заманында айтып кеткен ой-пікірлері Қазіргі Қазақстан болашағын болжау үшін де өте маңызды.

Қазақ философиялық ойлау мәдениетіндегі Мағжан Жұмабаевтың орнын анықтап, ондағы философиялық ойларды түсіндіруде мен дәстүрлі әдістерге сүйендім. Атап айтқанда, абстракттылықтан нақтылыққа өту және тарихилық пен логикалықтың бірлігі принциптерін, талдау мен жүйелеу, индуктивті мен дедуктивті, түсінік беру тәсілдерін қолдандым.

Негізгі бөлім

М.Жұмабаев өлеңдері мен поэмаларынан, ғылыми мақалаларынан қазақ халқының және әлемдік мәдениет тарихынан жан-жақты білімі бар, тарихи ойлау мүмкіндігі жоғары тұлға көрініс береді. Сондықтан ақынның тарихи сарындағы ізденістерін бірнеше бағытта қарастыруға болады. Біріншіден, кеңістік пен уақыт, жер ерекшеліктері тұрғысынан, екіншіден, тарихи тұлғаларға баға беру тұрғысынан. Біз атап көрсеткен екі өлшем Мағжанның өзінің ізденістерімен толық дәлелденеді. Олардың мағынасын ашып көрсетуден бұрын Мағжанның жалпы тарихқа деген көзқарасын анықтауымыз қажет.

Ойшыл ақын әрбір құбылыстың үш өлшемі, яғни кешегісі, бүгінгісі, ертеңі болатынын жиі

еске салады. Мұның өзі тарихи көзқарасқа жол ашады. Тек қана жол ашып қана қоймайды, оның біртұтастығын, тиянақтығын көрсетеді. Бүгінгі кешегіден туындайды, ал екеуінің өзара ұшырасуы, кірігуі, даму нәтижесі болашаққа бастайды. Кешегісі мен бүгінгісін жақсы білген қоғам ғана жоғарыға, биікке, ертеңгі болашаққа ұмтылыс жасайды. Ал бүгінгі мен келешек – кешегіні аялаудан, сыйлаудан басталады. Мағжан «Өткен аяулы» тақырыпты өлеңінде:

«Өткен артық» дер адам,
Шеше де өлген баласын
Аузынан, сөйлеп, тастамас, –
Көз ішінде қарасын.
Қылықты да, тәтті де,
Ақылды да ол бала
Екі жасар күнінде
Пәлен деген – ол дана
Жалғаны жоқ, адамнан
Жаңаны мақтар санаулы
Не дұрыс шығар, не теріс
Әйтеуір өткен - аяулы» [4, 87 б.]

деп жырлайды. Бұдан туындайтын ең басты ұлағат – жаман болсын, жақсы болсын өткенді, кешегі өмірді сыйлау, аялау, ұмытпау және оған қайта-қайта оралып отыру қажеттілігі. Бұл не үшін керек? Заман, өмір, мәдениет адам ойының үздіксіз, ұдайы дамып отыруын қамтамасыз ету үшін және өткен жолдан тарихи сабақ алу үшін қажет. Сонымен қатар, әрбір тарихи оқиға, құбылыс белгілі ой иірімдерін туындатады. Солардың түпкі негіздеріне, қисынына бойлауға ұмтылыс адамды рухани дамытады, оның өресінің аясын кеңейтеді, ойлану, іздену, пікір таластыру қуатын арттырады. Өзінің, халқының, туған жерінің тарихын жақсы біліп, оның мол шуағынан нұр алған адамның рухы мықты болады. Өзінің іс-әрекетінде жаңа оқиғалар мен әртүрлі жағдайлардың өзіндік даму қисынымен бетпе-бет кездескен жағдайда адам оның бұрынғы күйі қандай болды екен деп еріксіз ойланады. Егер де бұрынғы күйінің жекелеген заңдылықтарын түсінсе, бұл жаңаны түсінуге жол ашады.

Мағжанның «Өткен күн» тақырыпты өлеңі – тарихи болмыс пен сана, мәдени, рухани даму мәселелері төңірегіндегі ізденістерін бізге жайып салатын мықты шығармаларының бірі. Мұнда бірнеше маңызды қабаттар бар. Ең алдымен, қазақ даласы өзінің барлық табиғи мүмкіндігімен көзге түседі. Еділ, Жайық, Сыр-

дария, Ертіс, Жетісу сияқты өзендері, Сарыарқа сияқты кең байтақ жері, ну тоғайы, шұрайлы қонысы - бәрі-бәрі өте тартымды суреттеледі.

«Қайыры көп ағайын,
Кедейде жоқ уайым -
Керек болса бір тайын
Сұраусыз ұстап мінеді
Болсын жаты, жақыны,
Жоқ асынан тартыну» [4, 65 б.]

– міне Мағжан суреттеген өмір - тіршілік. Әрине, бүгінгі рухани жұтаңдық жайлаған уақытта халқымыздың бұрынғы тарихында осындай мамыражай, жайбарақат тірлік болғанын білу және оның кейбір рухани ұлағаттарын қазір де пайдалануға болатынына мән беру өте қажет деп есептеймін.

Әрине, қазіргі заман үрдістеріне сай тіршілік ету қалыбы бұрынғыдан мүлдем басқа болып, үлкен өзгеріске ұшырағандықтан үй тігіп, кереге жайып, уық байлар, киіз басар, қымыз пісер қыз-келіншектер тарих қойнауына енді. Бірақ үйден үйге қыдыру, әзілдесу, бұрала басып былқылдау қазір де іске асыруға болатын жағдайлар. Бұрала басып былқылдау дегеніміз – сызылып, үлкен ізеттікпен қозғалу, қыз-келіншектерге тән әдемілікпен сыңғырлап күлу, айналасына өзінің әдімі қылықтарымен ізгілік отын жағу.

Тағы да бір маңызды қабат – Қасымның қасқа билігі, Есімнің ескі билігі дей отырып, қара қылды қақ жарған, халқына пана болып туған, әділеттіліктің ақ туын көтерген билер туралы, ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен дұшпанға қысым көрсетіп өз елін қорғаған қара керей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай туралы үлкен мақтаныш сезімімен жазған.

Мағжан жырға қосып отырған Қасым хан қазақ мемлекетін күшейтуді, оның жерін кеңейтуді және халқының санын көбейтуді армандаған ерекше тұлға. Ол өзі билік құрған тұсында Өзбек хандарынан Сырдария бойын, Моғолстаннан Жетісу өңірінің үлкен бөлігін, Ноғай ордасынан Ембі, Жайық пен Еділ аралығын өз хандығына қосқан.

Қасым хан отырықшы елдердің тәртіп заңына ұқсамайтын көшпенді халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігіне, салт-санасына, дүниетанымына орай жаңа заң – «Қасым ханның қасқа жолы» деп аталатын тәртіп орнатты. Бұған жазушы, ғалым, тарихшы М.Мағауин былай деп баға береді: «Қасым ханның қасқа жолы» қазақ

жұртының елдік санасын негіздеуде шешуші қызмет атқарған өзгеше құжат болды. Ел басқару жүйесінде ата жолын ұстанған Қасым хан заман ерекшелігіне орай жаңа ортаға сәйкес жаңа заң жүйесін енгізді. «Қасым ханның қасқа жолы» деп аталатын бұл көне жарғы сол кездегі қазақ қауымының қоғамдық және құқықтық заңдарын қалыптастырды, әдеп-ғұрып, тұрмыс-салт ережелерін байыптады, жеке адамдар арасындағы, ру, тайпалар мен қоғамдық таптар арасындағы қатынас жүйесін тағайындады» [5, 17-18 бб.].

Мағжан көшпенді қазақтың мамыражай тірлігін одан ары:

«Шыға қалса бір жұмыс,
Ұзап кетпес артық іс –
Бітімге биге келеді
Қасымның қасқа билігі.
Есімнің ескі билігі
Алдында сайрап жатқан соң
Көпті көрген көне би
Қара жолмен желеді
Бір тиын пара алу жоқ
Туралық, шындық екеуін
Қаз қатар ғып жегеді» [4, 46 б.]

деп толғайды.

Тарихшы ғалым Б.Берлібаев: «Ақынның осы толғауы бізге шығыс, батыс зерттеушілері, жергілікті қайраткерлердің еңбектерінде жиі айтылатын «Алтын ғасырды» елестетеді. Егер Мағжан ақын «Алтын ғасырды» армандап отырса, бұл аңсаудың негізінде әділ төреші, ақыл мен арды тең ұстаған әрі шешен, тарихи тұлға, бидің атымен байланыстыратын әділетті тәртіп идеясы жатыр» деп есептейді [6, 14-15 бб.].

Б.Берлібаев отандық тарихи білімнің даму жолдарын қарастыра отырып, Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Қ.А.Иассауи, бірқатар ақын-жырауларды және Ахмет Байтұрсынов есімдерін атайды. Осы қатарға Мағжан Жұмабаевты да қосуға болады. Ақын арнайы тарих терминін қолданбаса да өзінің тарихи білімінің ауқымы кең екендігін барлық шығармаларында көрсеткен. Оның тарихи білімі ерекше поэтикалық әсерлі сөздермен жеткізілген. Ақынның «Өткен күн» өлеңінде Шөже, Орынбай, Жанақ, Біржан, Наурызбай сықылды ақын, серілердің есімдерінің аталуы осының айғағы.

Қазақ халқының «алтын ғасырын» аңсай отырып:

«Өткен күнді ойласам,
Ойға терең бойласам,
Кешегі қайран қазақтың
Сәулеті мен дәулеті
Көз алдыма келеді...
Күшің кеткен баяулап
Жүрсің атсыз жаяулап» [4, 67 б.]

деп бұрынғы өмірінің маңызы кетіп, жаңа өмір әлі толық қалыптаспай, өліарада тұрған қазақ болмысының қиыншылықтарын ерекше бір күрсініспен жырлайды.

«Өткенді ойлап қайғырма
Әр кәмалға бір зауал
Ежелден болмақ емес пе?
Ескіше тұрып егеспе
Заман түлкі, тазы бол,
Базарша дүкен құр енді» [4, 67 б.]

деп халықты дүр сілкінуге, заман ағымына байланысты өзгерістерге үрке қарамай, керісінше, онымен бірге өсіп, өнуге шақырды, оған бейімделу қажеттігін ескертті.

Тарихи және рухани сабақтастық тұрғысынан ең құнды шығарма – Түркістан.

«Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түркістан – ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған,
Түріктің тәңірі берген несібі ғой» [4, 173 б.]

деген шумақтан басталатын жүз жолдан тұратын бұл өлең Мағжанның тарихи-философиялық трактаты деп есептеуге тұратын терең мағыналы, ұлағатты шығармасы. Мұны Мағжанның тарих философиясының күре тамыры ретінде қарастыруға болады. Бұған бірнеше себептер бар. Осы өлеңді талдау барысында біз оған айқын көз жеткіземіз.

«Түркістан – екі дүние есігі ғой» дегенде қандай екі дүние туралы айтылып отыр? Біріншіден, қазіргі Түркістан және оның кешегі күні. Тарихшылардың мәліметтері бойынша, орта ғасырлардан бастап осы уақытқа дейін Түркістан ұғымы үш мәнге ие болған «Біріншісі, VII-XII ғасырда түркі тілдес тайпалардың мекендеген жері, екіншісі XIV-XVI ғасырлардағы жеке уалаятты өлке, ал үшіншісі, XVII ғасырдан кейін Сырдария бойындағы Иассы қаласының атауы» [7, 13-14 бб.].

Мағжан өлеңіндегі екі дүние – Тұран және Алаш. Тұран – бүкіл түрік дүниесіне қатысты,

ал Алаш қазақ мәдениетіне қатысты ұғым деп айтуға негіз бар.

«Ертеде Түркістанды Тұран дескен,
Тұранда ер түрігім туып-өскен.
Тұранның тағдыры бар толқымалы,
Басынан көп тамаша күндер кешкен» [4, 173 б.]

деген Мағжан жолдарында V ғасырдан бастап бүкіл әлемді байланыстырған Жібек жолынан саяхатқа шыққан әр түрлі елдердің ғалымдарының пікірімен үндес Түркістан бір халықтың ғана емес, дүниежүзілік тарихпен еншілес деген пікір көрініс береді.

«Түркілер қоныстанған аумақ Тұран» деп аталады [8, 5 б.]. Мағжан Тұран аумағының табиғи келбетін жан-жақты суреттеп, оның табиғи мол мүмкіндіктерін сараптаған.

«Тұранның теңіз дерлік көлдері бар,
Шалқыған шегі – шетсіз Теңіз Арал:
Бір шетте қасиетті Ыстық көлдің
Бауырында дүние көрген түрік-көкжал
Тұранның Тянь-Шаньдай тауы қалдай
Балқашты бауырына алған Тарбағатай,
Жоталы, жер кіндігі – Памир, Алтай
Қазығұрт қасиетті тау болмаса
Топанда Нұқ кемесі тоқтар қалай» [4, 177 б.].

Тұранның көлі де, шөлі де, селі де айрықша мадақталып, оқушы санасында қатты толқыныс туатындай етіп бейнелеген. Осындай табиғаттың нұрлы да шуақты аймағында рухани зор байлық та дүниеге келген. Ежелгі ата-бабаларымыздың күмбірлеген күміс күйі мен сыбызғы-сырнаының үні, асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары, шешендік сөз, айттыс өлеңдері мен бостандық үшін жері мен елін қорғаған батыр бабаларымыз туралы тарихи дастандары ғасырлар бойы өз ұрпағын өнегелі де өнерлі, адамгершілік ар-ожданы жоғары намысқой азамат етіп тәрбиелегені тарихи шындық

«Тұранға жер жүзінде жер жеткен бе?
Түрікке, адамзатта ел жеткен бе?
Кең ақыл, отты қайрат, жүйрік қиял,
Тұранның ерлеріне ер жеткен бе?» [4, 174 б.]

деген Мағжан толғауы жас ұрпақты бейжай қалдырмайды. Жүрегінде азғантай сәулесі бар адам ойланады.

Түркістанның қазақ хандығының астанасына

айналуы тек қолайлы географиялық жағдайына ғана байланысты емес. Ол сонау XII ғасырдан бастап әлем назарын исламдық руханиятта ерекше орын иемденетін айтулы сопылық мектептің негізін салушы ғұлама, ақын Қ.А.Иассаuidiң жан-жақты ұстаздық және уағызшылық қызметімен де өзіне аударған.

Түркістан қаласы қазақ хандары тұсында Еуразияның және күллі мұсылман дүниесінің ең ірі саяси мәдени, рухани орталығы, ал Қожа Ахмет кешені – орны бас жоғары биік хан сарайы қызметін атқарған. Арғысы Әзірет сұлтан, бергісі Қазақ хандары мен игі жақсыларының сүйегі жерленген және Абылайдың үш жүздің ханы болып сайланып, ақ киізге көтеріліп, елге танылған жері осы Түркістан еді.

2000 жылы «Түркістан халықаралық энциклопедиясының құрастырылуы жайында түсініктеме берген академик А.Н.Нысанбаев: «Түркістан – Алтайдан өрбіген он сан түркі тайпаларының кең жазыққа түсіп, қайта тоқайласқан, тұтас ұлыс боп ұйып, ортақ ділі мен дінін қалыптастырған қасиетті мекен» деп атап көрсетті [9, 137 б.].

Осы аймақта «Түркістан» немесе «Түркі елі» идеясы пісіп жетілді. Бұл идея түркі халықтарымен бірге өмірге келіп, заманалар тезінен өтіп, олар үшін түрлі ауыр тарихи кезеңдерде қорғаныс иммунитеті міндетін атқарған аса маңызды фактор болып келді. Тарихшы ғалым М.Қойгелдиев бұл идеяның авторы тарих сындарынан сабақ алған түркі жұрты дей отырып, «түрлі тарихи заманаларда бұл идеяны білдірушілер қатарында «Күлтегін» жазуының авторы, Жүсіп Баласағұн, Алишер Науаи, Мағжан Жұмабаев және осы сияқты заңғар тұлғалар бар» - деп жазды [10, 16 б.].

Мағжанның «Түркістан – екі дүние есігі ғой» деуінің екінші мағынасы осы сырлы, шежірелі аймақта Батыс пен Шығыс мәдениеттері тоғысты. Мұны ақынның мына бір өлең жолдары растайды.

«Ежелден жер емес ол қарапайым,
Білесің тарихты ашсаң Тұран жайын.
Тұранға қасиетті құмар болған,
Ертеде Кей-Қысырау мен Зұлқарнайн» [4, 171 б.].

Кей-Қысырау Шығыс мәдениетінің өкілі, Тұрмағанбет Ізтілеуовтің «Шаһнамасына арқау болған патшалар қызметінің бастауындағы тұлға, яғни патша болған адам, ал Зұлқарнайын

– атақты Александр Македонский.

«Түркістан» өлеңінде түркі әлемінің бірқатар тарихи тұлғаларының есімі аталған.

«Тұранды түгелімен билеп тұрған,
Ертеде ертегі хан Афрасияб» [4, 174 б.]

деп түркі өркениетінің көне дәуірінің тарихи тұлғасы Афрасиапты еске алады. Оның түркі-қазақ тарихындағы даңқы «Алып Ер Тұнғаны» жоқтау өлеңімен жырланып, бүгінгі заманға жетті. Афрасиап басқарған Тұран – түркі елінің басқыншы жауларымен ғасырлар бойы соғысып, өздері мерт болса да қазіргі атамекені, кеңбайтақ Қазақстанды сақтап қалғанын ұлттық – қаһармандық рухқа тағзым тұрғысында бағалау қажет.

Мағжан жырлаған келесі тарихи тұлға – Шыңғыс хан.

«Тумайды адамзатта Шыңғыстай ер,
Данышпан, тұңғыық ой, болат жігер.
Шыңғыстай арыстанның құр аты да,
Адамның жүрегіне жігер берер» [4, 175 б.]

деп Мағжан Шыңғыстың өр тұлғасын өлеңге қосқан. Шыңғыс бүкіл әлемге атышулы есім, ол туралы көркем кітап та, дастан да молынан жазылып, кинолар да көптеп түсірілген. Соңғы жылдары бұл есім туралы әр түрлі сарындағы пікірлер легі молынан туындауда, оның қайсар батырлығымен қатар қатыгездігі, қаталдығы, мейірімсіздігі туралы мәліметтер кеңінен таныс.

Мағжанның концепциясы бойынша, Шыңғыс ер, данышпан, одан Шағатай, Үкітай (Үгедей), Жошы, Төле тараған. Бұлардың әрқайсысы қазақ халқы үшін қымбат есімдер.

Ал Шыңғыс хан түркі мемлекеттілігін қайта қалпына келтірді. Ол құрған империяның көп жеріне түркілер иелік етті. «Сол тұлғаның еңбегінің арқасында түркі дүниесі жеке халық ретінде жер бетінде өмір сүру мүмкіндігін алды. Бұл оның адамзат тарихындағы басты мақсаты болды. Түркі дүниесі өз дамуының жаңа сатысына аяқ басты» [11, 9 б.]. Ақсақ Темір, Назар хан, Тәуке, Тарағай би, Абылай хан да осы «Түркістан» өлеңінде суреттелген.

«Түркістан» өлеңіндегі тағы да бір ерекше мәселе – рухани мәдениетке тікелей қатынасы бар мәліметтерді өлең арқылы еске салуы. Бұл жерде ақынның Ұлықбек пен Ибн-Сина Әбуғали, Әл-Фараби туралы пікірлері қызықты деп есептеуге болады.

Тұранды мақтамаймын, тіпті текке,
 Онсыз-ақ Тұран таныс талай шетке
 «Сырласқан үйде отырып аспан-көкпен
 Білгіш аз жеткен жүйрік Ұлықбекке ...
 Асыл қан – қасиетті түрік қаны,
 Сол қаннан – Ибн-Сина Әбуғали
 Молдығы білімнің сиқыр дерлік,
 Дүниеге мұндай адам туды ма, әлі» [4, 175 б.]

деген Мағжан жолдары оның ғалым Ұлықбектің еңбектерімен, әмбебап ойшыл, дәрігер Ибн-Синамен және Әл-Фарабидің музыкалық шығармаларымен өте жақсы таныс болғандығын айқын көрсетеді.

Мағжанның «Тұранның бір бауында» деген өлеңі осы Түркістан өлеңімен ұқсас, үндес, бірін-бірі толықтырып, түрлердіріп тұрады. Суы сылдыраған, ағаштары ерке арудай ырғалған, шиесі төгілген маржандай, жас өрігі ақ алтындай, анары жамбыдай Тұранның баулары-ай

«Ертеден сені іздеген мен едім ғой,
 Тұранға бір сені іздеп кеп едім ғой!
 Ширазға, шейх Саади, Хайямдардың
 Өртеген өзектерін сен едің ғой» [4, 168 б.]

деген өлең жолдарымен Мағжан тағы да Тұран еліне, жеріне деген ерекше ыстық ықыласын, көңілін білдіреді.

Мағжан шығармашылығындағы түрікшілдік қабаты XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының дүниетанымындағы Шығыс мәдениетінің күшті ықпалын көрсетеді. Бұл заңды нәрсе ғой. Әртүрлі мәдени үрдістер мен бағыттардың, ілімдердің өзара байланысын, үн қатысуын мойындай отырып, қазақ мәдениетінің өзі де, ең алдымен, Шығыс дүниесінің бірегей қайталанбас ерекше бөлігі екенін әруақытта назарда ұстауымыз қажет. Түркістан шығыс пен батысты өзара ұшырастырған жалғастырған алтын көпір.

Мағжанның «Қазақ тілі» тақырыпты өлеңі ғасыр басындағы ерікті, ұшқыр жаны кісенделген, жүрек соғуы солғындығын, қайрат-күші кеміген, батыры мен хандары ұмытылған қазақ халқының тілі оның кешегі мықты болмысының айғағы, белгісі ретінде қалғандығын көрсетеді.

«Алтын күннен бағасыз бір белгі боп,
 Нұрлы жұлдыз, бабам тілі, сен қалдың!
 Жарық көрмей жатсаң да ұзақ, кең тілім,

Таза, терең, өткір, күшті, кең тілім
 Тарап кеткен балаларыңды бауырға
 Ақ қолыңмен тарта аларсың сен тілім» [4, 60 б.]

деп Мағжан тілге үлкен үміт артып, елді біріктіретін, ұлттық құндылықтарына ұйыстыратын бірден-бір күш деп есептейді. Қазіргі уақытта қазақ тілінің болашағы үшін күрес Мағжан идеяларының заңды жалғасы болып табылады.

Ана тіліміз – біздің барлық ісіміздің тоғысқан түйінді жері. «Тіл- мәдениеттің барлық салаларының, яғни өнер, дін, ғылым, философия, құқық, мораль, экономиканың ішіндегі негізі және күре тамыры.

Қорытынды

Мағжан шығармашылығының қайталанбайтын ерекше қыры – оның тарих туралы толғаныстары. Тарихи сананың маңызды тәрбиелік қуатын көрсете отырып, Мағжан әр адамды толғандыратын, ойландыратын тарихи параллельдерді қолданады. Мағжанның тарихи тақырыптағы өлеңдерінде жалпы түркі мәдениетінің қиынды да қызықты жолы, оның алып тұлғалары бағаланған.

Осы ракурста екі нәрсеге көңіл бөлген жөн деп есептейміз. Біріншіден, оның Тұран, түркі, алаш ұғымдарын ұтымды пайдаланып, географиялық, кеңістік пен уақыттық тұрғыдан жан-жақты мәлімет беруі. Екіншіден, жалпы түркі мәдениетінің маңызды тарихи кезеңдерінің «мен» мұңдалауы. Осының өзі-ақ қазіргі қазақстандық азамат жүрегінде үлкен мақтаныш сезімін туғызатын маңызды, рухани фактор. Сонымен қатар қазіргі уақытта дами бастаған түркітану ғылыми бағытына тірек, арқау боларлық ойлар көптеп табылады.

Қазіргі уақытта заман талабына сай халықаралық бәсекелестікке қабілетті болатын деңгейге көтерілуі үшін қазақтар өздері де түбегейлі өзгеруі керек. Тарихи оқиғалардан әр уақытта сабақ алып, дұрыс қорытынды жасап отыру ұлттың өзін-өзі сақтау иммунитетін күшейтпесе, азайтпайды. Осы жолда ең алдымен қазақ ұлтымен қоян-қолтық араласып, бірге өмір сүріп отырған басқа ұлт өкілдерін біздің тілге бет бұруын іске асыруымыз керек. Бұл үшін қазақтар өздері өз тіліне деген жауапкершілігін мойындап, оны абыроймен атқаруы тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Нысанбаев Ә.Н. Мағжан Жұмабаевтың философиясы. – Алматы: Қазақстан, 2003. – 30 б.
- 2 Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. – Алматы: Ғылым, 1999. – 200 б.
- 3 Нұрмұратов С.Е. Халықтың рухани құндылықтары // Қазақ даласының ойшылдары (XV-XIX ғғ.). – Алматы, 2004. – 310 б.
- 4 Жұмабаев М. Шығармалары: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 б.
- 5 Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. – Алматы: Білім, 1995. – 16 б.
- 6 Берлібаев Б. Отандық тарихи білімнің ғылымға дейінгі даму ерекшеліктері // Қазақ тарихы. – 2006. – №4. – 14-15 бб.
- 7 Кәрібаев Б. Түркістан аймағы және қазақ хандығы // Қазақ тарихы. – 1996. – №8. – 13-14 бб.
- 8 Жұмабаева Ж. I-VII ғасырлардағы түркілер // Қазақ тарихы. – 2006. – №6. – 3-6 бб.
- 9 Нысанбаев Ә. Тәуелсіздік. Демократия. Гуманизм. – Алматы: Философия және саясаттану институты, 2006. – 377 б.
- 10 Қойгелдиев М. Түркістанның ұлы перзенті // Қазақ тарихы. – 1997. – №2. – 16 б.
- 11 Жандарбек З. Шыңғыс хан және түркі мемлекеттілігінің қайтадан қалпына келтірілуі // Қазақ тарихы. – 2006. – №6. – 9 б.

References

- 1 Nysanbaev A.N. Magznan Zhumabaevtyñ filosofiyasy. –Almaty: Kazakstan, 2003. –30 b.
- 2 Kyshybekov D. Kazak mentality: keshe, bugun, erten. – Almaty: Gylym, 1999. –200 b.
- 3 Nyrmyratov S.E. Khalyktyñ negyzgy rukhany kundylyktary // Kazak dalasynyn oishyldary (XV-XIX gg.). – Almaty, 2004. –310 b.
- 4 Zhumabaev M. Shygarmalary Olender, poemalar, kara sozder. – Almaty Zhazushy, 1989. – 448 b.
- 5 Magauin M. Kazak tarikhynyn alippesy. –Almaty: Bylym, 1995. –16 b.
- 6 Berlybaev B. Otandyk tarikh bylymnyn gylymga deiyngy damu erekshelektery // Kazak tarikhy. –2006. – №4. – 14-15 b.
- 7 Karybaev B. Turkystan aymagy jane kazak khandygy // Kazak tarikhy. – 1996. – №8. – 13-14 b.
- 8 Zhumabaeva Zh. I-VII g. turkyler. Kazak tarikhy. –2006. –№6. – 3-6 b.
- 9 Nysanbaev A.N. Tauelsyzdyk. Demokratiya.Gumanyzm. –Almaty: Filosofiya jane sayasattanu instituty, 2006. – 377 b.
- 10 Koigeldiev M. Turkystannyn uly perzenty // Kazak tarikhy. – 1997. – №2. – 16 b.
- 11 Zhandarbek Z. Shyngys khan jane turky memlekettylygynyn kaitadan kalpyna keltyrylyuy // Kazak tarikhy. – 2006. – №6. – 9 b.

ӘОЖ 23-157 (540)

С.Қ. Тұрғанбеков, Ә.А. Құранбек*, С.А. Мержанов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: Kuranbek.Aset@kaznu.kz

Мәдени жаңғырудың философиялық мәселелері

Мақалада мәдени жаңғырудың философиялық мәселелері мен оның қазақ қоғамындағы ерекшеліктері қарастырылады.

Мәдени жаңғыру қоғамның жаңғыру үдерісінің құрамдас бөлігі болып табылады. Жаңғыру деп дәстүрлі қоғамның және оның мәдениетінің заманауи қоғам үлгісіне трансформациялануын айтамыз. Мәдени кеңістіктегі жаңғыру білім берудің секуляризациясын, идеялық және діни плюрализмнің болуын, жаппай ағартушылық жұмыстарының таралуын болжайды.

Авторлар көрсеткендей өзгелер секілді біздің қоғам да жаһандық әлеуметтен тыс болашаққа ілгерілеуі мүмкін емес, өйткені ол жаһандандудың құрамдас бөлігі болып табылады. Әлемдік жүйенің қандай да болмасын бір бағыт-бағдарға өзгеруі оның әлеуметтік, мәдени және мемлекеттік жүйелеріндегі өзгерістердің жалпы бағыттарын айқындайды. Қазақстан даму жолының ерекшелігі оның нақты ұлттық қызығушылықтарымен байланысты. Әлемдік жүйемен өзара ықпалдастық халықаралық құқықпен реттеледі, ал мемлекет шеңберіндегі трансформациялар Қазақстанның әлеуметтік, мәдени институттарының, азаматтардың ділі мен практикалық әрекеттер стильдерінің өзіндік ерекшеліктеріне тән жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: философия, мәдениет, жаңғыру, жаһандану, мультимәдениет, әлеуметтену, ұлттық мәдениет.

S.K. Turganbekov, A.A. Kuranbek, S.A. Merzhanov

Philosophical problems of cultural modernization

The article deals with the philosophical problems of cultural modernization and its features in Kazakh society.

Culture is part of the modernization process of the modernization of society. Under the modernization refers to the process of transformation of the traditional society and culture in modern society. Modernization in the cultural sphere involves secularization of education, the presence of ideological and religious pluralism, and the spread of mass literacy.

The authors show that, like others, our society can not move into the future, regardless of the global society, because it is a part of globalization. Changes in the global system somehow determine the general direction of change in his a subsystem, cultural and country. Kazakhstan is a unique way in the sense of specifying a particular national interest. Interaction with the world system governed by international law, and the transformations are carried out within the country Kazakhstan inherent features of social institutions, culture, mentality and style actions of citizens.

Key words: philosophy, culture, modernization, globalization, multiculture, socialization, national culture.

С.К. Турганбеков, А.А. Куранбек, С.А. Мержанов
Философские проблемы культурной модернизации

В статье рассматриваются философские проблемы культурной модернизации и ее особенности в казахстанском обществе.

Модернизация культуры является частью процесса модернизации общества. Под модернизацией понимается процесс трансформации традиционного общества и его культуры в современное общество. Модернизация в культурной сфере предполагает секуляризацию образования, наличие идейного и религиозного плюрализма и распространение массовой грамотности.

Авторы показывают, что, как и другие, наше общество не может двигаться в будущее вне зависимости от глобального социума, ибо оно является составляющей глобализации. Изменения в мировой системе так или иначе определяют общее направление изменений в его подсистемах, культурных и страновых. Своеобразный путь развития Казахстана является особым в смысле конкретизации национального интереса. Взаимодействия с мировой системой регулируются международным правом, а трансформации в рамках страны осуществляются присущими Казахстану особенностями социальных институтов, культуры, менталитета и стиля практических действий граждан.

Ключевые слова: философия, культура, модернизация, глобализация, мультикультура, социализация, национальная культура.

Адамзаттың тарихи үдерісіндегі ХХІ ғасыр өзінің қиындықтары мен қайшылықтарына толы бастамасымен өріс алды. Заманауи әлемнің хал-ахуалының бет пердесі саналуан сипатта және олардың негізін: әлемдік экономикалық дағдарыс құрап отыр. Қайнар көзін Батыстан алған экономикалық дағдарыс ХХІ ғасырдың алғашқы індеттерінің бірі ретінде еңсерілмей тұрған кезде – әлеуметтік-гуманитарлық ғылым өкілдері оны тұтастай Батыс мәдениеті мен құндылықтарының дағдарысымен, трансформациясымен, жаһандық үдерістің қарқын алуымен түсіндірсе, кейбіреулері, кезекті кезеңге ауысу сатысында тұрғанын (индустриалды мен постиндустриалды, модернизм мен постмодернизм және т.б.) айшықтап, айқындауда. Келесі бір зерттеушілер Батыс жолының әмбебаптығының тағы бір сынға төтеп бере алмағандығының, соның ішінде, жаһандану теориясының жағымсыз тұстарының белең алуымен байланыстыруда. Мәселен, Нұр Қирабаев: «Егер батыстық мемлекеттердің кейінгі 200 жыл шамасындағы дамуын жаңғыру теориясының аясында қарастыратын болсақ, оның негізі Еуропа болса, ал ХХ ғасырда адамзаттың әмбебап дамуының моделі АҚШ болды, қазіргі таңда мәлім болғандай жаһандану жаңғырудың жаңа теориясы ретінде әлемнің дамуындағы ең дұрыс, жалғыз теория емес екендігі дәлелденуде. Қазіргі жаһандық либералдық дүние тәртібінің өзін-өзі ақтамағандығы кездейсоқ құбылыс емес. Жаһандану адамзат үміт артқандай қызметін

атқармауда және біршама дамыған мемлекеттер тұрғындарының көптеген қабаттарында өмір сүру деңгейі төмендеуде, демократияның жеңісі аңғарылмайды да», – деп бағалайды [1, 43 б.].

Ғалымдардың бір тобы жаңа дәуірден бастау алған техникалық прогрестің салдарынан заманауи техногендік қоғамның қалыптасқанын айтса, жаһандық сипат алған әлеуметтік желілер, коммуникация құралдары тағы бар. Әйтсе де, саяси, әлеуметтік, мәдени, экономикалық көпқырлы жәйттерді өткеріп отырған тарихи сахна көріністерін ғылыми тұрғыдан зерттеу мен саралаудың маңызды екендігін заман талабы қажет етуде. Ол үдерістердегі класикалық категорияларды жаңадан түсіндіру, әлеуметтік ғылым тұрғысынан негіздеу және бағалау сарапшылардың басты назарында болып отыр. Мақсаттар мен міндеттерді орындауға және атқаруға, жаһандық үдеріс алған проблемаларды шешуде әлемдік қауымдастықтар мен ұйымдар бір мәмілеге толықтай жете алмай келеді, өйткені, мұның өзіндік ұстындары мен қажеттіліктері, саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени сынды астары мен қалтарыстары баршылық.

Жаһандану үдерісінде жекелей интеграция мен өзара әріптестікте өміршендігін жалғастырып, жаңғыру сатысын бастан өткеріп отырған дәстүрлі қоғам мен мемлекеттердің жеткен жетістіктерін саралау мен айқындаудан шығатын қорытындылар сарыны біржақты емес. Олардың географиялық, мәдени т.б. кеңістіктеріне байланысты өзіндік даму

ерекшеліктері айшықталып отыр. Дәстүрден жаңғыру кезеңіне өту барысы екі түсініктің қайшылығынсыз, стихиялы өзара ықпалынсыз жүзеге асуы мүмкін емес екендігін және олардың шешуші сәттеріндегі айқындаушы шарттардың ортақтығын заманауи әлеуметтік-гуманитарлық ғылым саласы дәлелдеуде. Дәстүрлі саналған заманауи Шығыс мемлекеттерінің әлеуметтік-мәдени жаңашылдық пен жаңғыруды оңтайлы, сәтті еңсеруіндегі тәжірибелерін саралаудан әлемдік мәдениеттер мен құндылықтардың сабақтас өріс ала отырып дамытындығын ескертуде. Дегенмен, еуропалық әмбебап деген даму теорияларының заманауи әлемдегі жалғыз ғана жол емес екендігін көптеген зерттеу қорытындылары анықтауда.

Заманауи әлемнің қиын-қыстау кезеңінде және әлемдік кеңістіктегі интеграцияның құрамдас бір бөлігі ретінде Қазақстан Республикасы ішкі экономикалық, саяси, мәдени, әлеуметтік мәселелерін барынша игеріп, қоғамдық келісім мен тепе-теңдікті қалыптастыру үстінде. Оның негізгі қайнары саяси тұрақтылық пен экономикалық даму, әлеуметтік-мәдени жаңғыру тенденцияларының дамуымен тығыз байланысты. Елімізде қоғамдық мәселелерді шешуде мемлекеттік деңгейде әлеуметтік-мәдени бағдарламалар қабылдануда және жаңа өндіріс орындары мен білім беру жүйесі, орта тапты қалыптастыру сынды мәселелер шешімдерін қарқынмен болмаса да, тауып келеді. Демократиялық құндылықтарға негізделген азаматтардың құқықтары мен бостандықтары қоғам санасында басты қағидаға айналдыру, мәдени мұраны қайта жаңғырту мәселелері көтерілуде. Әлеуметтік реформаларды жүзеге асыру барысында қазақстандық даму жолы қалыптасу үстінде және олар қоғамдық сана мен әлеуметтік институттар тарапынан пысықталып, зерделенуде. Қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени жаңғыруының мазмұны дамудың индустриялық-инновациялық кезеңіне сәйкес келсе, олар мемлекет тарапынан тек заңнамалық тұрғыдан бекітілуде.

Қазақстан қоғамының әлеуметтік-мәдени жаңғыру үдерісінің сипаты көпқырлы, ол жаңа сапаға көтерілу үстінде. Мұндай сипат алушылық пен әлеуметтік-мәдени жаңғыруды ғылыми тұрғыдан бағалаушылық – отандық әлеуметтік-гуманитарлық ғылым салаларында республикалық деңгейдегі зерттеулер мен са-

раптама жұмыстарын жүргізудің қажетті екенін дәлелдейді. Ал тұтасымен заманауи мәдениет, мәдени жаңғыру түсініктеріне сипаттама беретін болсақ, оның мәні мен мазмұнының аясы кең әрі ауқымды екендігі айқындала түседі. Мәселен, отандық зерттеуші Мұхтар Изотов оны былайша пайымдайды: «Жалпы алғанда мәдениет – оның құндылықтық, процессуалды, пәндік және нәтижелі айқындалған адамның (әлеуметтік) шығармашылығы, адамның мақсатты бағытталған шығармашылығының материалды және рухани жемістерінің тұтастай жиынтығы – өндіру құралдары, ғимараттар, әлеуметтік институттар мен саяси мекемелерден бастап – тіл, өнер туындылары, діни жүйелер, ғылым, адамгершілік нормалары мен құқыққа дейін жатады» [2, 3-4 б.]. Мұндай әлеуметтік-мәдени компоненттердің, институттардың реформалануындағы бағыттар мен бағдарларды айқындау және саралау мемлекетіміздегі әлеуметтік-мәдени кеңістік пен келеңсіз үдерістерді еңсеруімізді, келелі жаңару сатысына өтуіміз жайлы терең білімдерді береді. Жаңғырудың жүзеге асуындағы негізгі тетіктер болып табылатын әлеуметтік-мәдени институттардың қызметі мен шығармашылығын және бағыты мен бағдарын демократиялық-либералдық құндылықтармен айқындамай, еңсермей көңілден шығарлық жетістіктерге жетудің мүмкін еместігі тағы бар.

XX ғасырдың соңында Совет билігі құлағаннан кейін еліміз ұлттық сана-сезім мен құндылықтарымызға, тарихи жадымызға деген бетбұрыс жасауы қарқынды көрініс берді және ол белгілі сапалық деңгейлер мен өлшемдерді қалыптастырды. Кезекті ағымдағы мәселелер – заманауи әлемдік жаңа ғылыми-инновациялық, техникалық прогреске, жаһандық, ақпараттық, білім қоғамының қалыптасуына сәйкес келуде. Мұндай үдерістердің аясындағы Қазақстанның мәдени институттарының жаңғыруының кеңістіктік және уақыттық өлшемдері қалай айқындалмақ және өріс алуындағы бағыттары қандай болмақ деген орынды сұрақтар туындаған болатын және ондай ізденістер қазір де бәсеңдемеді. XX ғасырдың басы мен аяғына дейін үстемдік еткен советтік идеологияның стереотиптері мен дағдылары, ұстындары қазақстандық қоғамның санасында және жадында өзіндік орны мен сипатын қалдырғаны сөзсіз. Уақыттық өлшеммен есептегенде жергілікті халықтың кем дегенде екі ұрпақ өкілі кеңестер

әлеуметтік-мәдени кеңістігіндегі идеалдан тәлім-тәрбие алды, онымен белсенді өмір сүрді және кеңестік идеалдың жағымсыз-жағымды тұстары жергілікті дәстүрмен өзара бітісе қайнасып араласты. Сондықтан да болар тәуелсіздікпен бірге ұлттық болмыс пен дәстүрді қайта жаңғырту мақсатында жекелей болсын және мемлекеттік деңгейде болсын ұлттық нақыштағы мәдени-саяси шаралар атқарылып, насихаталуда. Отандық әлеуметтік ғылым салаларының сарыны мен бағыты ұлттық руханиятты зерттеу мен зерделеуге қарай бет бұрды. Мемлекет саясат әлемдік қауымдастық алдында барлық есігін айқара ашты және оның салдарынан қоғамдық сана мен ұлттық мәдениеттің қалыптасуына көптеген сыртқы факторлар ықпалдарын тигізуде және мәдени-саяси плюрализм әлсін-әлсін өрісін алып келеді. «Қазақстандық қоғамның 20 жылдық дамуы шеңберінде оның азаматтары мен халқы басынан түрлі мәдени факторларды, құндылықтар жүйесін, паттерндерді өткерді. Әлеуметтік жаңғырудың жаңа жағдайында, түрлі саяси стратегиялардың, экономикалық жолдардың ықпалында бола тұра халықтың, адамдардың ішкі әлеуметтік-мәдени көптүрлілікті игеруі қиынның қиыны. Ақпараттық мәдениет коммуникацияның, жүріс-тұрыстың, адамгершіліктің, мәдени әлеуметтену моделдерінің көптүрлі жаңа көкжиектерін ашуда. Жаңа мәдени-әлеуметтік перспективада біздің қоғамның адамы үшін бірегейлік мәселесі ерекше маңызды – дейді отандық ғалым Зухра Исмағамбетова [3, 161 б.]. Ұлтаралық және дінаралық татулықты дәріптеп отырған мемлекетіміздегі үдерістерді ескерсек, жаңа коммуникация құралдарының салдарынан мәдени плюрализмнің қазақ қоғамында орын алып келе жатқаны да шындық. Мемлекетіміздегі мұның мазмұнын жаңғырудың, әлемдік интеграцияға енудің бір көрінісі деп айтатын болсақ, оның келеңсіз тұстары да, жағымды және еңсерілуі қажетті тұстары да баршылық. Қоғамның әлеуметтік дамуы мен мәдени жаңғыруындағы жағымды қондырғылардың, жобалаудың кілтін қалай айқындауға немесе әлеуметтену тәжірибесінің оңтайлылығын қалай тиімді етуге болады деген сынды мәселелер отандық ғалымдар назарында және оның өзектілігі күн өткен сайын арта түсуде. Тәуелсіздігін алғанына жиырма жылдан енді асқан қазақ қоғамының жаһандану интеграциясына бейімделуі мен оның

проблемаларын игеруі мәселесі тағы баршылық.

Әлемдік дағдарыстың ошағы саналған батыстық дағдарыстың мазмұны мен мәнін тек экономикалық қана емес, әлеуметтік, саяси және ең маңыздысы – мәдени қондырғыларына назар аудару қажет екенін атап өттік. Мұның назарға аларлық тұсы мен зерделейтін, ой елегінен өткізетін жақтары баршылық. Тіпті кең мағынада батыстық дағдарысты кең мағынада оның мәдениетімен байланыстырып зерделеп жатқан заманауи ғалымдар тобы да қалыптасып үлгерді. Оның кейбір құрамдас, ажырамас аспектілеріне тоқталып өтелік.

Батыстық мәдени дағдарыстың бір көрінісі саналатын мультимәдениеттілік мәселесі. Мультимәдениеттілік мәселелерінің Батыс қоғамында өз шешімдерін, көңілді көншітетін жауаптарын таппағандығы мәлім және бұл мәселенің дамушы, миграция мәселесі шешілмеген мемлекеттерде де туындауы мүмкін деген қауіп бар. Дегенмен, «белгілі болғандай мультимәдениеттілік идеясы Еуропада қалыптаспады. Бұл модельді бірнеше онжылдықтар бойында АҚШ пен Канада сәтті жүзеге асырып келеді. Мультимәдениеттілік өзінің мазмұны бойынша ұлттың табиғатын бір-бірінен мәдени түрде ерекшеленетін азаматтардың қауымдастығы ретінде қарастырады. Мәдениеттегі өзгешелікті мойындау мультимәдениеттіліктің негізі. Соңғы жылдары Еуропада қоғамдық дамудың бұл моделі өткір сынның пәніне айналды, ол әлеуметтік-мәдени және саяси жанжалдармен байланысты» [1, 44 б.]. Мультимәдениеттіліктің дағдарысын жүйелі түрде саралайтын болсақ, ол заманауи либералды-демократиялық құндылықтар дағдарысының бірі болып табылады. Батыс әмбебап теориясының кез келген мәдениет пен бірегейліктің кемел түрін қалыптастыруға, жаңғыртуға сәйкес келмейтіндігін айқындайды. Яғни, Нұр Қирабаевтың пікірінше заманауи әлемнің бет-пердесі келесі пайымға сәйкес келеді: «Шынтуайтында заманауи әлем көп полюстіліктен гөрі, бірполярлы және заманауи әлемнің дағдарысын куәландырады. [1, 48 б.]. Заманауи әлемнің шынайы көрінісін айқындайтын ұстындар мен бағыттар әрқилы, олардың негізгі болып табылатын және ол көпқырлылықтың тұтастай көрінісі жаһандану. Ондағы жолдарды ғалым былайша атап өтеді:

«Бірінші жол. Егер жаңа технологиялар мен идеялардың жергілікті жағдайларға бейімделуі

жаһандану үдерісіне тән сипаттама деп санайтын болсақ, онда локализация мен индивидуализация доминантты тенденция болуы мүмкін, жаһандану абстрактілі тұтас мәдениетті қалыптастырмайды және бір ғана қайнардан туындамайды. Мұндағы пайымның мәні ұлттық мәдениеттің жаһандық мәдениетке қосып жатқан үлесінде болып отыр. Сонымен қатар, жаһандану аймақтық ауқымға да, субмәдениет мәнінің қарыштауына да бағынышты (мысалы: латынамерикалық, Оңтүстік-Шығыс Азия мәдениеті және т.с.с.)

Екінші жол. Жаһанданудың жалқы және тұтас құндылыққа деген бағдары бөлінушілік пен теңсіздіктің жаңа типіне алып келді, мұндағы сөздің мәні жаһандық мәдениетті өндіруші-мемлекеттер мен тұтынушы-мемлекеттер араларындағы алшақтықтың тіршілік етуі жайлы болып отыр. Есте сақтау маңызды болып табылады – мемлекеттердің өздерінің ішінде жаһандануға қатысушы және «пассивті тұтынушы» әлеуметтік топтардың араларында алшақтық аңғарылады. Олай болса, жаһандану мен мәдениетті қатынастыра отырып, жаһандану мәдени құндылықтардың базасын жалпы қабылдауда жуықтау көмегімен біртұтас бола алмайды дегеннен шығу қажетті. Сонымен қатар, келесі сұраққа жауап талап етіледі: не нәрсе бұл тұтастықтың түрлі бөліктерін бірге ұстап тұр және онымен теңесу нені береді» [1, 49 б.]. Сонымен жаһандану плюралистік ұстындарды қалыптастырса, оның локальды аймақтары мен жаһандану үдерісіне ұлттық мәдениеттің ықпалы да бар екендігін аңғардық.

Иә, көпқырлылықтың немесе плюрализмнің тұтастай көрінісін жаһандану деп атайтын болсақ, жаһандану теориясы мен үдерісін әлеуметтік ғылымдар тұрғысынан зерделеу біз үшін өте маңызды болып отыр. Өйткені бұл үдерістің отандық ғылымда тек негативті және теріс тұстарын ғана бағалаушылық, одан үрейлену тұстары ғана көп пайымдалып, жазылып, насихатталып жүр. Ал оның жағымды жақтарының мәні толықтай айшықталмай, ғылыми тұрғыда сараланбай келеді. Себебі плюрализмнің тек біржақты тұстары ғана емес, оның жан-жақты астарларының бар екендігін ерекшелеп айтуға болады. «Плюрализм – қазіргі әлеуметтік-мәдени өмірдің түрліше жүзеге асуындағы реалдылық. Заманауи әлемде жалпы ережелер мен ыңғайлардың негіздеріне қарсы

реттеуге болмайтын, шынайы идеяларды әлдене көпқырлы ретінде ұсыну. Мұндай жағдайда кем дегенде екі жауап ұсынылады: плюрализмді демократиялық бірөлшемділік арқылы еңсеру (мұны біз «либералды құндылықтар жеңісі» саясатында көрдік) немесе мұны постмодернизм көрсеткендей плюрализмнің барлығына көндігеміз» [1, 50 б.].

Заманауи мәдениеттің жағдайларының, дағдарысты тұстарының бір бөлігі мәдени бірегейлік мәселесі. Себебі, жаһандану, мультимәдениеттіліктен туындайтын мәселелердің бірі – мәдени бірегейлік. Бұл мәселе арнайы зерттеулерді, отандық әлеуметтік ғылымда жан-жақты саралауды қажет етіп тұрған мәдени-философиялық проблемалардың бірі. Мұнда біз тек Нұр Қирабаевтың пікірін ғана саралап көрелік: «Мәдени бірегейлік адам бостандығының мәнін, оның қалыптасуы мен жүзеге асуын көрсетеді. Белгілі болғандай, адамдар, индивидтер және әлеуметтік топтар көптеген белгілері бойынша өзгешеленеді: жынысына, түсіне, тіліне, дініне, тарихына, адамгершілік құндылықтарына және т.б. байланысты. Қаншалықты индивидуалды және ұжымдық өзіндік сананың деңгейі жоғары болса, сол құрлым адамдар өзгешелікке деген сезімтал келеді. Біздің пікіріміз бойынша, бұл негізінен бірегейлік өзгешелікпен, сонымен қатар, мысалы, әлеуметтік немесе мәдени топтардың көптеген өзгелерден ерекшеленуімен байланысты. Өзгешелікке деген өткір назар бірегейліктің қосымша белгілерінің ерекшеленуіне алып келеді. Соңғысы, өз кезегінде, индивид пен түрлі топтар арасындағы шекаралардың «тереңдігіне» келтіреді. Өзгешелік жайлы айтқанда, олар антропологиялық (нәсілдік және этникалық), мәдени, діни және саяси болатынын атап өткен жөн» [1, 51 б.]. Өзгені әділ бағалаушылық негіздемесі ынтымақтастық екенін көптеген зерттеушілер пайымдап келеді. Тек әділ бағалаушылық пен ынтымақтастық мәдени бірегейліктің кепілдемесі болып табылады. Ал мәдени бірегейлік ол ұлттың күнделікті тұрмыс-тіршілігінің мәні және әрбір индивид онымен өмір сүреді.

Байыптап келгенде мұның барлығы батыстық жаһандық мәдениеттің қазіргі бастарынан өткеріп отырған мәдени дағдарысы, тәртіпсіздігі екендігі айқын. Дегенмен жаһандық сипат алған әлем картинасында бұл мәселелер әрбір мемле-

кетте ертелі-кеш кезігеді және кезігіп те жатырмыз.

Қазіргі Батыстың назары Азия кеңістігіне түсіп отырғаны тегіннен тегін болмаса керек. Себебі, қазіргі Азия мемлекеттерінің, соның ішінде Орталық Азияға деген жан-жақты қызығушылық көнеден назардан тыс болмаған. Осы орайда кеңістіктің тек ресурстық қана емес, мәдени потенциалын да атап өткен жөн. «Осыған байланысты, интермәдени философия бойынша жұмыстарды атап өткен қажетті, жекелей айтқанда, Р. Форнет-Бетанкурдың философияның пәндік шеңберде интермәдени білім жобасын ұсынуы. Мұндағы сөздің мәні негізгі философиялық ыңғайларды өзгертудің қажеттігі мен мүмкіндіктері жайлы, яғни еуропалық немесе еуропацентристік деп аталатын моделдермен шектелмей, өзге дәстүрлерді де назарға алу – философиялық білім мен танымның жаңа сипаттамалары жайлы айтуға мүмкіндіктер береді» [1, 55 б.]. Әлем қауымдастығында либералды-демократиялық құндылықтар орныққан мемлекеттерде мәдени жаңғыру мен өркендеу болатыны сөзсіз. Ондай жерде биітшілік пен келісім, саяси тұрақтылық орнығып, тарихи сахнаға мәдени өрлеудің жаңа сатылары келеді.

Мәдени жаңғыру түсінігінің шарттары мен ол жайлы ізденістердің біржақты емес екендігін атап өттік. Оларды заманауи ғалымдардың пайымдауынша: біріншілері, жаңғырудың ұстындарының мәнін прагматикалық, қолданбалы, аясы тар маманданған және технологияланған ыңғайлармен байланыстырса, екіншілері, әлеуметтік-мәдени және тарихи үдерістерден, үшіншілері, қарқынды экономикалық дамудың ықпалымен т.б. түсіндіреді. Әйтсе де, әлеуметтік-мәдени дамудың екі түрлі ұстындарын атап өткен жөн: 1) дәстүрлі және заманауи мәдениет пен құндылықтардың өзара әрекеттестігі мен сұхбаттастығы арқылы; 2) мәдениет халықтың әлеуметтік-мәдени бет-пердесін сақтай отырып дамитын «генетикалық код» болып табылады [4, 3 б.].

Мәдениет, мәдени жаңғыру теорияларының түрлі концепцияларының философиялық сипаттамаларына, негіздемелеріне жекелей тоқталып өтелік. Себебі бұл түсініктердің жаңғыру үдерісіндегі жетекші орынға ие екендігі және мағыналық-ұғымдық мәні кең екендігін жоғарыда айқындап бердік. Ресейлік ғалым В.С. Степин

өзінің бұл мәселеге қатысты философиялық сөздігін былайша түсіндіреді: «Мен мәдениетті адамның өмір шығармашылығындағы биологиялықтан тыс бағдарламаларының қиын жүйесі ретінде қарастырамын. Бізге табиғат тарапынан, биологиялық генетикалық код ретінде берілген генетикалық бағдарламалар мен адамның әлеуметтік өмірін, оның шығармашылығын, жүріс-тұрысы мен қатынастарын реттейтін биологиялықтан тыс бағдарламалар бар. Олар социокодтар пішінінде тіршілік етеді және беріледі (ұрпақтан ұрпаққа). Социокодтар сапасы ретінде шығармашылық, табиғи тіл, өнер тілдері, ғылым, адамның жаратқан екінші табиғат заттары, адамның әлеуметтік өмірін реттейтін рәміздер т.б. болуы мүмкін. ...Социокодтардың әртүрлі түрлерінде тіркелген, адам өмір шығармашылығының биологиялықтан тыс күрделі тарихи дамушы жүйесі (білім, ғұрып, сенім, идеалдар, құқықтық және этикалық нормалар, құндылықтар, дүниетанымдық қондырғылар және т.б.) – мұның барлығы мәдениет болып табылады» [4, 4-5 б.]. Сараптама көрсетіп отырғандай мәдениет түсінігінің, философиялық болмысы мәнінің өлшемдері мен белгілі бір кеңістікте, қоғамда, мәдениетте қызметтері мен тарихи орны, қазіргісі мен болашаққа генетикалық кодтармен берілген бағдары әрлауан, көпқырлы үдеріс. Ал мұндағы биологиялықтан жоғарысының төтенше, тікелей, жанама жағдайлармен қосылуы, тікелей әрекеттерін саралау біз үшін өте маңызды болып табылады. Себебі, заманауи жаһанданудағы, плюрализмдегі сұхбаттастық ықпалдастықсыз, өзара ықпалсыз жүруі мүмкін емес. Тіпті мұндай үдерістің заманауи коммуникациялық құралдарының пайда болмастан бұрын, көнеден келе жатырған құбылыс екендігін тарихи үдерістерден білеміз. Бірақ заманауи коммуникация құралдарының ол құбылысты үдеткендігі даусыз мәселе.

В.С. Степин мәдениет теориясындағы биологиялықтан жоғары бағдарламасын келесі ұстындармен сипаттап береді: «Олардың біріншісі – өткен шақтың қалдықтары.

Мәдениетте берілетін бағдарламаның екінші қабатын мәдениеттің қазіргісі ретінде айқындауға болады. Олардың ішінде өмір сүру келбетін жүзеге асыруды қамтитын, қазіргіні сипаттайтын мәдени дәстүрлер де бар.

Бағдарламаның үшінші қабаты болашаққа

бағытталған. Олар ықпал ете алады және қазіргі әлеуметтік өмір негізіне ене де алмайды, бірақ оған жанама түрде ықпал етеді. Бұл болашақтың потенциалын жаңа технологиямен мазмұндаған іргелі ғылыми ашулар; бұл өнердегі авангард, өз дәуірінен озып кеткен және өзінің дүниетанымдық аппликациясын ұзақ болашақтан тапқан жаңа философиялық идеялар, алғашында күпір ретінде қуғындалған, бірақ болашақта бұқаралық діни қозғалысқа айналатын діни идеялар» [4, 5 б.]. Бағдарлама ұстындарының біріншісі мен екіншісі белгілі бір мәдениетте табиғи түрде тарихи, биологиялық, генетикалық қалыптасуы болса, үшінші ұстын сол мәдениеттің түлеуі, жаңғыруы екендігін аңғартады. Мұнда жаңғырудың алғашқы сәттердегі дәстүрлі дүниетаным тарапынан қуғындалуы, бірақ болашақтың бағытын сол айқындайтыны айтылып отыр. Яғни, кез келген қалыптасқан дәстүрлі мәдениетте жаңашылдық уақытша еңсерілмей, игерілмей, түсінілмей қабылдаудан тыс тұрады, мәдени репрессияға ұшырайды. Дегенмен, жаңашылдық уақыт өте келе дәстүрлі мәдениеттің құрамдас бөлігіне айналып, жаңғырудың белгілі бір деңгейі мен формасын айқындап береді.

Бағдарламаның үш ұстынының тұтастығына тоқталатын болсақ: «Әлеуметтік өмірдің бағдарламасының айқындалған үш қабаты, олардың жүзеге асуы – көпқырлы күрделі тарихи дамушы жүйені айқындайды. Даму үдерісінде бұл жүйелер дифференциалданады. Онда күрделі тұтастықтың бөлігі ретінде өзін ұсынатын, қатынасты түрде өзіндік жүйеден тыс жүйесі қалыптасады. Қазіргі қоғам мәдениетіндегі мұндай жүйеден тыс сапаларға мораль, дін, философия, саяси және құқықтық сана, өнер, ғылымды жатқызуға болады» [4, 6 б.]. Мұндай метафизикалық көзқарастың асолютті болма-са да, шындыққа жанасар, көңіл бөлер тұстары баршылық. Әрбір мәдениеттің жаңғыруындағы өзіндік стилдері мен ерекшеліктері болатыны және сол тәжірибелердің тарихта көптеп кезітетіні белгілі. Жаңғырулардың дені жоқтан барды жасау немесе жаңғырудың бағыт-бағдарын айқындайтын жүйелерді ойлап табумен емес, мәдениеттер сұхбаттастығындағы өзара ықпалдастық, мәдени жетістіктерді алмасушылық, игеру, еңсерумен және оларды ары қарай жалғастырумен ерекшеленеді. Олар икемділік пен шығармашылық еркіндігімен, са-

яси либералды құндылықтармен сәйкес келіп, белгілі бір дискурсқа, әмбебаптылыққа айналады.

Мәдени әмбебаптылық мейлі ол заңдылық болсын белгілі бір кезеңдерде өз қажеттілігінен, доминанттылығынан, қолданыстан, ортаңғы категория ретінде тыс қала бастайтыны анық. Ол біртін-біртін сынға ұшырап терістеледі, яғни реформациялық кезеңді бастан өткереді. «Мәдениеттің әмбебаптығы әлеуметтік организмдердің өзіндік гені ретінде қызмет етеді. Әлеуметтік өмірдің түбегейлі өзгерістері әрқашан бұл гендердің өзгерісін болжайды, алдыңғы құндылықтар базисі сынға ұшырап, оның орнына жаңасын қондыру көзделеді. Сондықтан кез келген саяси революцияның алдында әрқашан рухани революция жүреді» [4, 6 б.]. Алғы базисті құндылықтар жаңғырудың негізі, оның іргетасы. Тек алғы негіздемелер ғана өз-өзін терістеп, өзін-өзі тану арқылы түлеп, жаңғырады. Жаңаның ерекшелігі ескінің толығы, өз заманының сұранысына жауап беруі болып табылады. Мәселен, біріншіден, заманауи Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін советтік құндылықтар жүйесін сынай, теріске шығара отырып, қазақстандық капиталистік, либералды-демократиялық құндылықтар жүйесіне көшті. Әйтсек те, кеңестік әлеуметтік пакеттердің көпшілігі сақталды және билік, мемлекетті басқару жүйесінде ескі жүйенің ұстындары айқын байқалады. Екіншіден, мемлекетіміз заманауи жаһандық кеңістіктің сұраныстары мен талаптарына бейімделу, қажетті жерлерінде төтеп беру ұстындарын іздеуде. Жаңа тарихи кезеңде, әлемдік интеграция мен қауымдастықта, кеңістікте, әлемдік дағдарыста өз орны мен ерекшелігін, зайырлылығын сақтап қалғысы келеді. Осы орайда ғалым Степин Ресейдегі қазіргі жағдайды былайша сипаттайды: «Ресей мәдениетінің өзгерістер тенденциясы оның дәстүрімен ғана емес, оның ішкі ортасымен, түрлі мәдениеттер кездесетін және өзара әрекеттесетін заманауи жаһандану әлемімен айқындалуда. ...Заманауи өркениет радикалды сапалы өзгерістер деңгейінде тұр. Күшейген дағдарыстар жаңғырудың жаңа стратегияларын талапетуде. Көптеген тарихшылар, футурологтар, әлеуметтік антропологтар қазіргі кезеңді адамзат тарихындағы келесі радикалды өзгерістермен байланыстыруда, мысалы, тас дәуірінен темір дәуіріне өту, архаикалық тағылық қоғамнан көне

ауылдық және қалалық өркениетіне өту т.б.» [4, 8 б.]. Ал заманауи жаңғыру тенденциялары тек бір мемлекеттегі ғана емес, бүкіл әлемде жүріп жатырған үдеріс. Бірақ, мұнда ғалымның радикалды ұғымының түбегейлі мағынасында қолдануына біз келіспейміз. Себебі, еуропалық дамудың ерекшелігі жоғарыда атап өткеніміздей, оның мәдениетінің түп тамырында жатса керек. Ондағы радикалды терістелулерден жаңашылдықтың толықтырулары кем болған жоқ. Қазіргі шығыстық дамушы мемлекеттердің дәстүр мен жаңашылдықты үйлестіріп, қарқынды жаңғыру үстінде екендігі белгілі.

Ғалым Степин заманауи өркениеттің техногендік ерекшеліктеріне ерекше назарын аударып, батыстық қоршаған ортаны игеру ұстындарын алға тартады. Тек батыстық осы құбылыста ғана әлемнің суреттемесі креативті шығармашылыққа, өзгеріске, жаңғыруға ие деп есептейді. Сәйкесінше осы уақытқа дейін дәстүрлі қоғамда мұндай үдеріс орын алған жоқ. «Жаңғыртылған, креативті шығармашылық құндылықтарының доминантты сапада болуы тек техногендік өркениет қоғамына ғана тән екенін айтуымызға болады. Дәстүрлі мәдениетте өзге түсініктер жетекшілікке ие болды, көне қытай мәдениетінде айтылған танымал ұстын «у-вэй», әлем ритмінің резонанс сезіміне негізделген минималды әрекет идеалына шақырды. Бұл ұстын табиғи және әлеуметтік үдерістер ағымындағы активті араласуға негізделген жаңғыру әрекетінің идеалына балама болды. Ол сыртқы ортаның қайта жаңғыруына бағдарланбады, керісінше оған бейімделе білді. Дәстүрлі мәдениет ешқашан адамның табиғатқа үстемдігін қамтитын әлем жаңғыруын өзінің мақсаты етіп қоймады. Техногендік мәдениетте мұндай түсінік артықшылыққа ие. Сонымен қатар, ол тек табиғатқа ғана емес, әлеуметтік технологияның пәні болып табылатын әлеуметтік объектілерге де таралды» [4, 9 б.]. Бірақ дәстүрлі саналған заманауи Қытайдың мәдени жаңғыру бет-пердесі техногендік өркениет жетістіктері мен дәстүрдің бірлігімен, ұстындардың үйлесуімен жүзеге асырылып жатқаны айқын.

Дегенмен, ғалым техногендік өркениет пен дәстүрлі қоғамды екіжара бөліп қарастырады, тіпті оның техногенді қоғам мен дәстүрлі қоғамдардың уақыттық ерекшеліктерін қисынды айқындамауынан түрлі аспан мен жердей ерекшеліктерді келтіреді. Жаңа коммуника-

ция құралдарының қай кезеңде қалыптасып, таралғанын екшеп атап өтпейді. Мысалы, «Техногендік өркениеттің өмірлік мағыналар жүйесіндегі ең басты деп саналатындардың бірі инновация және прогресс құндылығы. Дәстүрлілікте доминантты құндылық дәстүр болып табылады. Оның өзгерісі негативті бағаланады. Осы орайда, қазіргі таңдағы келесіше дыбысталатын көнеқытай нақылын еске түсіру қисынды болып табылады: «Ең ауыр тағдыр – бұл өзгерістер дәуірінде өмір сүру». Ал біздің өркениетімізде өзгерістер мен прогресс қажетті құндылық ретінде қабылданды. Ол екі дөңгелекті велосипед секілді, қозғалса тұрақты, ал қалай тоқтап қалады – құлайды. Инновация әрқашан дәстүрмен шектелді және дәстүрдің астында бүркемеленді» [4, 9 б.]. Әрине, шығыстық дәстүрлі өркениетті сол дәуір биігінен қарайтын болсақ тұтас мәдени болмысы дәл осындай сипаттамаларға ие, бірақ бастыстық дамудың өзі белгілі бір деңгейде дәстүрлі деп саналмайды емес пе? Сондай-ақ, прогресс пен инновация түсініктерінің қалыптасқанына да көп уақыт болмағанын ескергеніміз жөн.

Ғалым Степин өз пікірін келесідегідей жалғастырады: «Дәстүрлі мәдениетте ғылымның ешқашан өзіндік құндылығы және өзінің әлем суреттемесін жасауға құқығы болмады, ол өзінің білімін өзгерістерді қолдамайтын және білімнің барлық түрін онымен келісіп отыратын діни, мифологиялық түсініктемелермен жазды. Техногендік мәдениетте ғылым жаратылыс пен әлем суреттемесін үнемі жаңғырту құқығын жаулап алды, оны білім беру жүйесі арқылы адамдардың ақылына сіңдіріп, дүниетанымдарына активті түрде ықпал етті. Техногендік қоғамда ғылым объект жайлы ақиқат білімді іздеуге бағдарланған және ол мұндай білімнің үнемі өсімін қауаттайтын ең басты таным формасы ретінде қабылданады. Бұл қондырғылар икемделген ғылыми шығармашылықтағы ғылыми этоста рәсімделеді. Онда екі этикалық тыйымдар енгізілді: ғылыми емес мотивация жағдайына және көшірмеге икемделінген ақиқаттың арнайы бұрмалануы...» [4, 10 б.]. Бұл батыстық мәдени ерекшеліктің артықшылығы. Ғалымның пікірінше тек «Дәстүрлі мәдениетте тұлға ең алдымен оның алдын-ала айқындалып қойылған белгілі бір қатаң (тумысынан берілген) отбасылық-рулық, қасталық және сословиелік қатынастармен айқындалады. Мұнда тұлға

болу – демек рудың, кастаның, сословиенің құрамдас бөлігі болу. Техногендік өркениетте өзге түсініктер жетекшілікке ие: құндылықтық артықшылық сапасы ретінде түрлі әлеуметтік қауымдастықтарға ене алатын және өзгелермен тең дәрежедегі құқыққа ие болу сынды еркін индивидуалдылық, зайырлы тұлға идеалы есептеледі. Тек осы контекстегі түсіну ғана адам құқықтарының идеясын қалыптастырады» [4, 10 б.]. Әрине бұл заманауи көпқырлы гипотезалардың ішіндегі көңілге қонымды мифтердің бірі.

Ғалымның пікірінше жаңашылдық үдерісін тек «христиандық идеясы ғана туғызды. Өзге діндерден ерекшелігі, христиандық идеясы – бұл ең алдымен жарату, эволюция идеясы. Ал протестанттық этиканың (және жалпы алғанда протестантизм) бастамасы адам өз әрекетінде Құдайға қызмет етуі міндетті, оның бейнесі мен сол секілді жарату керек, өйткені ол Құдайдың образы және сол секілді, сондықтан да, Құдай үлкен ғаламды жаратқаны секілді, адам да сол секілді мөлтек ғаламды өзгертіп, реттеуі тиіс» [4, 15 б.]. Дегенмен де, жапондықтар мен қытайлықтардың мәдени жаңғыруын біріншісі синтоизм дінімен немесе ілімімен, буддизммен, екіншісін, даолық-құнфудышылдықпен, буддизммен тығыз байланысты екендігін қазіргі зерттеушілер дәлелдеп отыр. Ол мәдениеттің түп тамыры сол ілімдердің жаңашылдық пен еркін шығармашылыққа бейім, ешбір догмасыз болғандығы және айқындалуда. Мәселен, «Әлем және Қытайдағы жаңғыру жайлы толық баяндама (2001-2010)» мәліметтеріне жүгінсек, «Теориялық кіріспе мен он жыл сайын теориялық негізделген баяндамалар қытайлық жаңғырудың ерекшеліктерін Батысқа жете алмаған, бірақ Батыстың позитивті тәжірибелерін еңсерген және ұлттық мүдделерін мензейтін сипатта зерделенген. Қытай реформасының методологиясы – баяулылық және ұлттық ерекшеліктерді ескеру. Бұл – оларды революциядан ерекшелейтін «реформаның алтын ережесі»: реформаның жылдамдығын адамдардың оған деген мүмкіндігін бейімдеуге келісу» [5, 18 б.]. Мәдени жаңғырудың ерекшеліктерінің бірі – ұлттық нақыштардың заманауи ұстындарға бейімделуі немесе олардың өздігінен икемделуі негізінде жүзеге асады, ол мәдени жаңғыруға деген эволюционизм бағытының ыңғайы.

«Жаңғыру үдерісі басталған сәтте Жапонияда

және Ресейде олар дәстүрлі топыраққа батыстық мәдениет «екпелерін» енгізуді болжады. Екпе техника, технология, білім беру арқылы жүруде. Мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылатын білім беру мен ғылым да трансплантацияланды. Бірақ қалайша ғылыми білім, әлемнің ғылыми суреттемесі және технологиялар алыс-берісі басталса, онымен қатар ол жүйеде қалыптасқан білім мен технологиялар, белгілі бір мәдени мағыналар да игеріледі. Бұл жаңа мағыналар өзге мәдени ортаға енгізіледі. Дәл сол сәтте алғы дәстүрлер, дүниетанымдық әмбебаптардың түрлі өзара ықпалдастықтарын қайта түсіну басталады. Және бақылау өте маңызды болып табылатыны Жапонияның қазіргі күнге дейін сақталып келген кейбір дәстүрлері білім мен білім берудің жаңа технологиялар ықпалымен трансформацияланды» [4, 26 б.]. Мұндай бағалаушылық орынды және мәдениеттер синтезіндегі заңды құбылыс екені айқын. Бірақ оның ерекшелігі сонда, сол мәдениеттің жаңғыруды белгілі бір деңгейге дейін жеткізуінде болып табылады. Мәселен, жаңашылдықтың отаны саналған Қытай (қағаз өңдеуді, компасты ойлап тапты), бірнеше мың жыл бойында ұйықтап, қазіргі таңда оянуға деген ғылыми айналымда пікірлер бар. Бұл ирониялық болсын, бірақ назарға аларлық құбылыс.

Осы тұрғыда дәстүрлі мәдениет қашан және қай кезеңде жаңғырыла бастады деген заңды сұрақтың туындайтындығы айқын. «Дәстүрлі мәдениет жетістіктерін еңсеру техногендік өркениеттің қалыптасуы дәуірінде жүзеге асырылды. Онда дәстүрде болмаған жаңа сипаттамалар қалыптасты. Мәселенің мәні – бұл мәдениеттің үш кеңістігінің жаңа өзгерістер тенденцияларын саралауда жатыр». Оның өлшемдері мен ұстындарын төмендегідей байыптап көрсетуімізге болады: «Мәдениетте генетикалық код ретінде әлеуметтік организмнің жүзеге асуы мен дамуында екі айтылып жүрген қабаттар бар: біреуі сақтауға, тұрақты болуға міндеттінің жүзеге асуына жұмыс жасайды, екіншісі – инновациялыққа, өзгеруі міндеттіге, болашақ даму үшін материал беруі мүмкін» [4, 42-45 б.]. Танымдық түсініктемені бір метафизикалық болжам деп алатын болсақ, бұл үдеріске деген ғылыми бағалаушылықта түрлі ыңғайлар мен бағыттар бар. Дәл осы тепе-теңдікті Азияның мәдени жаңғыруға табан тіреген мемлекеттері бастарынан өткеру үстінде

және өзіндік ерекшеліктермен қалыптасып та келеді.

Заманауи экономикалық дағдарыс пен ортақ саяси мәмілеге келудің шешімін таппай отырған Батыс мемлекеттері – өзегі болып табылатын өздерінің әлеуметтік, экономикалық, мәдени құндылықтарына сын артуда. Бұл радикалды-сыни құбылыс Батыс мәдениетіне тән қалыпты жағдай және қазіргі қоғамның әлеуметтік-мәдени дамуындағы талаптардың бірегейі. Дегенмен, жаңғыру мен түлеудегі сапа – гуманизациялық ұстындармен ескерілуі тиісті. Батыс мәдениетінің XVI ғасырдан басталған табиғатқа деген үстемдігі әлемдік экологиялық дағдарыстың өсуі мен өршуіне алып келді және заманауи ғалымдар мен әлемдік қауымдастықты бұл үдеріс қатты алаңдатууда. Сәйкесінше жаңа әлеуметтік дамудың демократиялық моделдеріне деген қызығушылық әлемде де, елімізде де назардан түспей отырғаны анық.

Ендігі кезекте Батыстың жаңғыру теориясы жайлы тағы да бірер сөз қозғап көрелік. Әлемдік мәдениет тарихына жүгінетін болсақ, жаңғыру түсінігінің қалыптасқанына көп уақыт бола қойған жоқ. Бірақ тарихи үдерістерге көз жібертсек, мәдениеттер мен білімдердің интеграциясы, синтезделуі мен жаңғыруы үнемі жүріп отырғанын жоғарыда атап өттік. Мәселен, Батыс мәдениетінің даму тарихындағы жаңғыру тәжірибесін ескеретін болсақ, оның өткен жолы мен мазмұны біржақты болмағаны анық. Тіпті, Батыс қоғамының жаңғырудың бірнеше кезеңдерін бастан кешіргенін және ондағы сәттердің білімі әрқилы болғанын аңғаруға болады. Сондықтан да болар: «Мәдени жаңғырудың алғашқы нұсқалары жеңілдігімен ерекшеленді. Карл Маркс атап көрсеткеніндей әлеуметтік-мәдени даму адамдардың талпынысы мен жасампаздығына айтарлықтай ықпал етті, бірақ Макс Вебер әділірек көрсеткендей қоғамдағы игерілген көзқарастар мен мотивациялар оның мәдени мұрасымен айқындалады. Сонымен қатар, әлеуметтік-мәдени өзгерістер бірсызыксыз сипатқа ие. Индустриализация үдерісі өзімен бірге рационализацияны, секуляризацияны және бюрократизацияны алып келді, бірақ «білім қоғамының» қалыптасуы жаңа бағытқа апаратын өзге тәртіптің өзгерістеріне айналды – жеке тәуелсіздіктің, (individual autonomy), өз пікірін білдіру мен таңдау еркінің рөлі жоғарылады. Өз пікірін білдіру (selfexpression values)

құндылығының бекітілуі жаңғыруды адамның даму үдерісінде, жаңа типтегі гуманистік қоғамды қалыптастыруда қайта құрады – ал оның ортасында адам тұрды» [6, 10-11 б.]. Мұндай үдерістердің алғашқы толқынымен Батыс қоғамы XIX-XX ғасырлар кезеңінде ұштаса бастады және оларға серпін берген алғышарттар өте көп. Оларды тек экономикалық, саяси, т.б. деп бөле-жара қарау қателік те болар еді және бірнеше ғасырларға созылған мәдени үдерістер мен жаңғыру өз жемісі мен нәтижелерін дәл осы сәттерде шешуші кезеңдерінің кезектісін көріністерін айқындады. Дәл осы кезеңде жаңа мәдени институттардың қызметтері реттеле бастады және қоғам мен жеке адамның ол жағдайларға адаптациясы динамикалық өріс алды.

Батыс қоғамы мен адамы әлеуметтік-мәдени жаңғыруға тез бейімделгендігі мен оны құшақ жая қабылдағаны және Батыстың жаңашылдық мәдениетінің идеологиясы жайлы ғалым А.А. Зиновьев мынадай пікір білдіреді: «Мәдениет сипаттамаларының негізі жаңа және түпнұсқа болашақ формаларды іздеуге ұстамсыз талпыныс болды. Оны өзгерістер мен жаңашылдық идеясы (мен оны – мания деп айтар едім) жаулап алды. Бұл талпыныс мәдениеттің ішінде ешқандай кедергілерге ұшырамай, ал қоғам оны құлшыныспен қабылдады. Мәдениет өзінің өнімдерімен нарықты толтырды және бұл өнім қызғанышпен жалмалды. Мәдениет айтқысыз рөлді орындай бастады – оларды жаңа жан түршігерлік ізденістер рөлдері құрады. Өнер еркінсіп, барлық жанрлар мен стильдерді қирата бастады, сенсацияны өндейтін барлық тәсілдерді өңдеді. Тіпті жынандану шығармашылықтың жоғарғы формасы ретінде қарастырылды. Жаңашылдық өз-өзіне жаңғыру құндылығы болды. Жаңа ешбір кедергісіз бұқара адамдарды қамти отырып, жылдам тарала бастады. Өнердің әлеуметтік прогресстің авангарды болып қызмет етуіне сәйкес жаңашылдық қондырғысымен бірге идеология келді. Ескі радикалды саяси идеялар өз-өзін бұрмалады немесе тұтастанды, радикализмнің жалғасы саясатта емес, мәдениетте мүмкін болды» [7, 304 б.], – дейді де бірінші орынға мәдениетті қояды. Мәдениет түсінігінің аясы кең болғандықтан да мұндай пайымдаудың қисындылығын терістеу немесе сынау мардымсыз. Өйткені, Батыс өркениетінің дамуы мен жаңашылдығының кілті

– оның түп тамырында жатса керек. Ғалымның пайымдауының мазмұнынан Батыс дәстүрінің мәнін аңғаруға және ол – тек жаңашылдық пен сыни үдеріске бағдарланғанын байқаймыз.

Дегенмен, Батыс қоғамының әлеуметтік-мәдени жаңғыруы мен оның бірнеше сатысынан өтуінің өзіндік заңдылықтары мен шарттары болды. Ондай жаңғырудың бір көрінісі ХХ ғасырдағы батыс мәдениетінің модернизмнен постмодернизм кезеңіне өтуі еді. Екі кезеңнің айырмашылығы хақында зерттеуші Бекет Нұржанов: «Постмодернизмнің модернизмнен өзгешелігі сонда, оған тыйым салынғандар жайлы айту қызықты: кім түпкі болып табылатын тыйымдар мен мәдениет жарғыларын қондырады, олар қалай және кімдер тарапынан заңдастырылады, қандай жасырын жорамалдар оларды «табиғи» етеді – міне, осылар постмодернизм үшін қызықты» деп шартты және демократиялық, заңнамалық, сыни тұстарының басымдық алған тұстарын пайымдаса, экономикалық сипаттамасын былайша тұжырымдайды: «постиндустриалды қоғамда тартылыс орталығы өндірістен білім және ақпараттық технологияларға, өндіріс товарынан білім өндірісіне ауысады» – деп өз бағасын береді [8, 32-36 б.].

Зерттеуші ғалымдар Р. Инглхарт және К. Вельцель Батыс қоғамындағы индустриалдылықтан кейінгі постиндустриалдық қоғамға көшуін демократиялық дәстүр мен басқару формасының жаңаруымен түсіндіреді. «Жаңғырудың постиндустриалды деңгейінде қоғам демократияны активті түрде талап етеді – адамдардың өзіндік өмір сүруіндегі жолдарын максималды түрде еркін таңдауын қамтамасыз ететін басқару формасы келеді» [6, 11 б.]. Мұндай пайымдаудың мазмұны шындықтың бір келбетін ғана көруге және тануға мүмкіндік береді, жаңғыруға әсер еткен өзге ажырамас факторлар ескерусіз, назардан тыс қалады. Батыстың өтпелі кезеңін айқындауда жоғарыда атап өткеніміздей мәдени институттарды иерархиялық тұрғыдан тізбектеу немесе экономикалық, саяси үдерістердің формаларының өзгерістерінен іздеу қисынсыз. «Постмодернизмнің қалыптасуына ықпал етуші факторлар және мына пәндермен айқындалатынтар (экономикалық, әлеуметтік, тілдік және т.б.), бір-бірінен шектеулі түрде және иерархиялық немесе себеп-салдар тұрғысынан әрекет етпейді (ең басты ұстаным қабылданып, қалғандары оның салдары ретінде жарияланғаны

секілді), керісінше констеллятивті, «үстіртін», горизонтальды, бір-біріне өзара ықпал ете отырып айқындалады» [8, 33 б.].

Заманауи Қазақстан жағдайындағы мәдени жаңғыру мен жаңғырудың негізгі қондырғыларын оңтайлы қалыптастырудың алғышарттары да жан-жақты. Қазақ қоғамының уақыттық-кеңістіктік өткерген тарихи жады мен рухани тәжірибесін еңсермей, жаппай мәдени жаңғыру үдерісінің орын алуы мүмкін жағдай емес және ол формалды күй кешуі әбден ықтимал. Сондай-ақ, мемлекетіміздің мәдени жаңғыруы мен дамуындағы ескерер жәйттер де, міндетті атқарар шаралар да баршылық. Қазақстанда плюралистік мәдени нышан мен үдеріс қарқын алып келеді және ол бағзы замандардан көрініс берген деп пайымдап жүрміз. Заманауи жаһандану үдерісі өріс алған кезеңде мәдениеттер ықпалдастығы орын алды және әлемдік интеграция қарқынды түрде жүруде, әлем суреттемесі «тарылуда» деп те айттық, бірақ әлемдік бірегейлік орын алып бара жатырғанын қазіргі әлеуметтік-гуманитарлық ғылым саласындағы ғалымдар тіркеген жоқ және мәдени сіңіспеушілік қырлары да аңғарылуда. Ендігі тұста, елімізде қазақ қоғамы мәдени даму мен жаңғыруды қалай жүзеге асырмақ және оның басым бағдарлары қандай болмақ деген мәселелер өзекті болып отыр. Сәйкесінше, «дамудың стратегиясы, біріншіден, әлеуметтік жаңғырудың қажетті жағдайларын ұсынады, жаңа мемлекеттің, жаңа қоғамның және стратегиялық әріптестіктің халықаралық стандарттарының заманауи талаптарына бейімделу; ұлттық қауіпсіздіктің стратегияларын қайта қарастыру және оның методикасының жүзеге асуы; екіншіден, ол онда мемлекеттің азаматтық секторының кең көлемде қатысуын болжайды, интеграцияның басым кеңістігінде халықаралық ынтымақтасты алдағы уақытта күшейту; ұлттың интеллектуалды мәдениетінің дамуы және азаматтық қоғамның рухани-демократиялық түлеуі» [9, 239 б.].

Ұлттық мәдени жаңғыру отандық ғылыми айналымда көп пайымдалып жүргендей өзіндік дәстүрді сақтай отырып жаңашылдыққа бет бұру – жаңа технология мен халықаралық стандарттар нормаларын қабылдау, жаһандық интеграцияға ену сынды ұстындарды құрайды. Ол қалыптасқан құндылықтарымыз пен ресурстарымызды саралау, жаңғырту және әлемдік

деңгейге көтере білушілікті аңғартады. Мәдени жаңғыру үдерісі аясында мемлекетіміз аз шаралар атқармады және мұны отандық ғалым Жақан Молдабеков былайша сипаттайды:

- Еуразия кеңістігінде жан-жақты мемлекетаралық тұрақтылық пен келісімді, өзара ынтымақтастық идеясын жүзеге асырды;

- Ұлтаралық және конфессияаралық тұрақтылық пен діни толеранттылықты қалыптастыра отырып елімізде қоғамдық келісімді орнатты және барша әлемге ядролық қарусыздану жөнінен үлгі көрсетті;

- Орта Азия кеңістігінде саяси және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде қауіпсіздік шараларын оңтайлы негіздеп келеді;

- Өзара ықпалдастық мақсатында жаһандық ақпараттық кеңістікте интеграция үдерісіне енді және ашықтық саясатын танытуда [9, 240 б.].

Мемлекетіміздің мұндай шараларды атқаруының орынды және қажетті деп санарлық жақтары көп. Оның әлемдік қауымдастық пен көрші мемлекеттер алдындағы орны мен бағыт-бағдарының, сыртқы және ішкі мәдени саясатының көрінісі. Себебі, «Мәдениеттер саңылау жабық алаң болудан қалғанына біршама уақыт өтті. Аймақтың стихиялы миграциясы нәтижесінде жер шары экзотикалық рухани ағыммен белбеуленді. Ғаламат кросс-мәдени байланыстар. Ұлтаралық некелер. Экуменикалық толқындар. Экраннан шығушы құдіретті сөздер. Ғаламдық дінаралық сұхбаттастықты іздеу. Мүмкін, бұл тенденцияларға қарсы тұру қажет шығар? Дәл осылай фундаменталисттер пайымдайды. Ұлы өсиеттер бұзылып кетпейді ме? Мәдени ағымның мағынасыз өрнегі туындап кетпейді ме?», – сынды мәселелер және бар [10, 17 б.]. Мәдени тұйықталу, өз қазанымызда өзіміз қайнау, қазіргі әлем интеграциясынан тыс болу – қазіргі оқшауланған мемлекеттердің саяси-мәдени ұстанымын меңзейтіні мәлім. Ол тек бір қоғамның ғана тұрпайылығы, қауіпті тұсы емес, бүкіл адамзаттың тіршілік ету-етпеу тағдырына ықпалын жүргізумен теңеліп отыр.

Жаһандану дәуіріндегі плюрализм тұтастығының қалыптасуына ерекше ықпал ететіндердің бірі ұлттық мәдениет екендігін жоғарыда атап өткен болатынбыз. Ұлттық мәдениеттің жаңғыруы оның өткенін саралаусыз жүзеге аспайтыны белгілі. «Өткеннің парадокстерінің бірі, яғни тарихи фактке қатыстысы «констелляциялық ойлауда»

айшықталады. Ешқандай бір рет болған және әрқашан, өзгеріссіз тіршілігін жалғастыратын тарихи факті болмайды. Әрекетте тарихи факт жүзеге асуын біз, қазіргі заман адамдары оның жаңа шектерін тапқан кезде ғана жалғастырады, бірақ оның ешқашан түбегейлі нәтижесіне жете алмаймыз. Мысал ретінде Мырза Фатали Ахундованың немесе Абай Құнанбайұлының шығармашылықтарын; Гейдар Әлиевтің немесе Дінмұхамет Ахметұлы Қонаевтың қызметтерін алып көрелік. Бұл шығармашылық пен қызмет – тіршілік етуін терістей алмайтын тарихи фактілер. Бірақ олар өзгеріссіз қалады ма? Жоқ. Шығармашылық пен әрекетке деген қазіргі ұрпақтың қызығушылығы бұл тарихи факттердің шығармашылығы пен әрекеттерінің барлық жаңа тұстарын ашады. Сондай-ақ, бұл фактілерге деген үнемі назар аудару фактілердің замандастары да, оны тудырушылар да білмеген жаңа мағыналарын ашады. Түсіндіру мен талдау кез келген тарихи факті тірі, қазіргі таңда тіршілік етуші, дамушы етеді» [11, 79 б.].

Өткен өзіндік рухани құндылықтарды игеру мен еңсеру, қазіргімен үйлестіре білу жалпыадамзаттық құндылықтардан бас тарту немесе жабық есік саясатын ұстауды ұсынбайды, керісінше өзін-өзі тану арқылы өзгені ойлегінен өткізіп, әділ бағалаушылықты, оған деген құрметтілік пен ынтымақтылықты алға тартады. Осы тұста философ Ағын Қасымжановтың ой-пікірі бұл пайымға дәл келеді: «Қазақ халқының рухани тарихының тұтас болмысын сомдаудағы алғашқы ыңғайымыздың әрекетінде біз бұл үдерістің бірнеше жалпыадамзаттық белгілерін ерекшелеп көрсеттік. Бірақ біз ұлттық өмірдің жоғарғы құндылықтарын елемейтін немесе ұлттық құндылықтарды мүлдем терістейтін «интернационализмнен» алшақпыз. Халықтың «отан», «атамекен» түсініктерінде білдірілетін өзіндік болмысы, өзіндік даму жолы, тарихи және тағдыр сабақтастығы бар. Және қазіргі, тарихтың киіп тастаған жалпыадамзаттық құндылықтары абыройға, еркіндікке және әрбір тұлғаның құқығына негізделген ұлттық құндылықтарсыз талдануы мүмкін емес» [12, 93 б.]. Мемлекеттің мемлекеттілігінің қалыптасуы оның ұлтшылдығымен, ұлттық мәдениетінің қалыптасуымен, жаңғыруымен тікелей байланысты. Ал ұлтшылдық ұғымының мән-мазмұнының аясы кең және ол жеке ғылыми зерделеуді талап етеді.

Әдебиеттер

- 1 Кирабаев Н. Философия и культура в контексте кризиса «современности» / Н. Кирабаев // Философия в современном мире: стратегии развития. Материалы I Казахстанского философского Конгресса (Алматы, 27–28 сентября 2013 г.). – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013. – С. 43-55.
- 2 Изотов М.З. Человеческий капитал как основа формирования инновационной культуры казахстанского общества (социально-философский анализ) / М.З. Изотов // Әл-Фараби. – 2012. – №3 (39). – С. 3-8.
- 3 Исагамбетова З.Н. Стратегии идентичности в контексте развития казахстанского общества / З.Н. Исагамбетова // Казахстанская культура: между традицией и экспериментом: материалы международной научной конференции, посвященной 20-летию независимости Республики Казахстан. – Алматы, 2011. – С. 159-163.
- 4 Куда идет Российская культура? (материалы «круглого стола»). Участвовали: Г.А.Гаджиев, А.С. Запесоцкий, А.Б. Куделин, В.Л. Макаров, М.Б. Пиотровский, Г.М. Резник, В.С. Степин, Т.С. Юрьева / Вопросы философии. – 2010. – №9. – С. 3-63.
- 5 Федотова В.Г. Теорема Томаса китайской модернизации / В.Г. Федотова // Вопросы философии. – 2012. – №6. – С. 3-6.
- 6 Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
- 7 Зиновьев А.А. Запад: избранные сочинения / Александр Александрович Зиновьев; вступ. статья Г.В. Осипова; сост. Ю.Н. Солодухина. – М.: Астрель, 2008. – 512 с.
- 8 Нуржанов Б.Г. Модерн. Постмодерн. Культура. / Нуржанов Б.Г. – Алматы: «Өнер», 2012. – 336 с.
- 9 Молдабеков Ж.Ж. Интегрированный способ осмысления проблемы модернизации общества и национальная модель обновления образования / Ж.Ж. Молдабеков // Казахстанская культура: между традицией и экспериментом: материалы международной научной конференции, посвященной 20-летию независимости Республики Казахстан. – Алматы, 2011. – С. 237-241.
- 10 Гуревич П.С. Философия культуры. Учебник для высшей школы. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 2001. – 352 с.
- 11 Рау И. Концепции истории в спорах о мультикультурализме / И. Рау // Актуальные проблемы развития мировой философии: Мат-лы II Междунар. науч.-теорет. конф. (14-16 февраля 2013 г., Астана, Казахстан) в 2-х тт. – Астана: изд-во ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2013. Т.1. – С. 78-83.
- 12 Қасымжанов А.Х. Казахское просвещение и перспективы изучения культурного наследия / Қасымжанов А.Х. // Вестник Центрально-азиатского университета. – 2002. – №1. – С. 89-95.

References

- 1 Kyrabaev N. Filosofiya i kultura v kontekste kryzysa «sovremennosty» / N. Kyrabaev // Filosofiya v sovremennom myre: strategy razvytya. Materyaly I Kazakhstanskogo filosofskogo Kongressa (Almaty, 27–28 sentyabrya 2013 g.). – Almaty: Instytut filosofyy, polytologyy i relygyovedenya KN MON RK, 2013. – S. 43-55.
- 2 Izotov M.Z. Chelovecheskiy kapytal kak osnova formyrovanya innovatsionnoi kultury kazakhstanskogo obchestva (sotsialno-filosofskiy analiz) / M.Z. Izotov // Al-Faraby. – 2012. – №3 (39). – S. 3-8.
- 3 Ismagambetova Z.N. Strategyy identychnosty v kontekste razvytya kazakhstanskogo obchestva / Z.N. Ismagambetova // Kazakhstanskaya kultura: mejdu tradyciei i eksperymentom: materyaly mejdunarodnoy nauchnoy konferencyy, posvyachennoy 20-letyu nezavisimosty Respublyky Kazakhstan. – Almaty, 2011. – S. 159-163.
- 4 Куда идет Российская культура? (materyaly «kruglogo stola»). Uchastvovaly: G.A. Gadzhiev, A.S. Zapesockiy, A.V. Kudelyn, V.L. Makarov, M.B. Pyotrovskiy, G.M. Резник, V.S. Stepin, T.S. Jureva / Voprosy filosofyy. – 2010. – №9. – S. 3-63.

- 5 Fedotova V.G. Teorema Tomasa kytayskoy modernyzatsyy / V.G. Fedotova // Voprosy filosofyy. – 2012. – №6. – S. 3-6.
- 6 Ingelhard R., Velcel K. Modernyzatsya, kulturnye izmeneniya i demokratya: Posledovatel'nost chelovecheskogo razvitiya. – M.: Novoe izdatel'stvo, 2011. – 464 s.
- 7 Zynovev A.A. Zapad: izbrannyye sochineniya / Aleksandr Aleksandrovich Zynovev; vstup. statya G.V. Osypova; sostavlenye Zh.N. Solodukhina. – M.: Astrel, 2008. – 512 s.
- 8 Nurzhanov B.G. Modern. Postmodern. Kultura. / B.G. Nurzhanov – Almaty: «Oner», 2012. – 336 s.
- 9 Moldabekov Zh.Zh. Integrirovannyyi sposob osmysleniya problem modernyzatsyy obshchestva i natsionalnaya model obnovleniya obrazovaniya / Zh.Zh. Moldabekov // Kazakhstanskaya kultura: mezhdu traditsiei i eksperimentom: materialy mezdunarodnoy nauchnoy konferentsyy, posvyachennoy 20-letiyu nezavisimosti Respubliki Kazakhstan. – Almaty, 2011. – S. 237-241.
- 10 Gurevich P.S. Filosofiya kultury. Uchebnyk dlya vyshey shkoly. – M.: Izdatelskiy dom NOTA BENE, 2001. – 352 s.
- 11 Rau I. Konceptyy istorii v sporah o multykulturalizme / I. Rau // Aktualnye problem razvitiya mirovoy filosofyy: Mat-ly II Mezhdunar. nauch.-teoret. konf. (14-16 fevralya 2013 g., Astana, Kazakhstan) v 2-h tt. – Astana: izd-vo ENU im. L.N. Gumileva, 2013. T.1. – S. 78-83.
- 12 Kasymzhanov A.H. Kazakhskoe prosvecheniye i perspektivy izucheniya kulturnogo naslediya / A.H. Kasymzhanov // Vestnyk Centralno-azyatskogo universiteta. – 2002. – №1. – S. 89-95

УДК 327

И.А. Калиев*, Г.Т. Бибанова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Республика Казахстан, г. Павлодар
*E-mail: kaliev7719@mail.ru

Религия и современный политический процесс

В статье рассмотрено влияние религии на политические процессы в современном обществе. В мировом сообществе религия выполняет очень важную функцию сохранения национальных культурных ценностей, выступая в качестве одного из ключевых элементов национальной идентичности. При этом следует отметить, что религия имеет глубокое и сильное влияние на все аспекты политического процесса. В работе были выявлены тенденции и новые формы взаимодействия религии и политики в современных условиях.

Особое значение уделено реализации межрелигиозного диалога и тому, как в современных условиях усиление религиозности населения отражается на стабильности и безопасности государств. Были рассмотрены факторы, влияющие на взаимосвязь религии и политики, а также роль религии в политическом процессе, в различных сферах жизнедеятельности общества. В статье сделан вывод о том, что на сегодняшний день религиозный фактор в мировой политике, во многом связан с происходящими в мире глобализационными процессами, имеет постоянно возрастающее значение, которое проявляется в самых разнообразных формах, но при этом, анализируя влияние религии и церкви на политические процессы в мире, необходимо принимать во внимание особенности конфессиональной гетерогенности мирового сообщества.

Ключевые слова: политический процесс, религия, политика, политизации религии, глобализация.

I.A. Kaliev, G.T. Bibanova

Religion and modern political process

In this article the influence of religion on the political processes in modern society. In world society, the religion makes a very important function, saving the national cultural values, presenting as one of the key elements of national identity.

It should be noted that religion has a profound and powerful influence on all aspects of the political process. Identified trends and new forms of interaction between religion and the political process in modern conditions. Particular importance is given to the way in modern conditions is realized interreligious dialogue as increased religiosity affects the stability and security of States. Examined the factors affecting the relationship between religion and politics, as well as the role of religion in the political process, in different spheres of society. The article concludes that today the religious factor in world politics, largely due to ongoing globalization processes in the world, has ever-increasing value that manifests itself in various forms, but by analyzing the influence of religion and the church on the political processes in the world, it is necessary to take into account the particularities of religious heterogeneity of the international community.

Key words: political process, religion, politics, politization of the religion, globalization.

И.А. Қалиев, Г.Т. Бибанова

Дін және қазіргі саяси үдеріс

Мақалада қазіргі саяси үрдістерге діннің әсері қарастырылады. Әлемдік қауымдастықта дін ұлттық мәдени құндылықтарды сақтауда басты қызмет атқарады. Сонымен қатар дін саяси үдерістің барлық аспектілеріне ықпал етеді. Дін саяси үдерістің барлық аспектілеріне терең әсер етеді. Жұмыста қазіргі жағдайдағы саяси үдерістерге дін мен тенденциялары талданды.

Қазіргі жағдайдағы мемлекеттің тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне діниліктің күшеюі діниаралық диалогтың іске асуына база назар аударылады. Діннің саясатқа әсері, діннің саяси үдерістегі ролі мен қоғамның түрлі саласында көрініс табатын факторларына көңіл бөлінеді. Мақалада бүгінгі әлемдік саясаттағы діни фактор әлемде болып жатқан жаһандық үдерістерге байланысты болып келеді, сондай-ақ оның мәні үнемі өсуде, әлемдегі дін мен шіркеудің саяси үдеріске әсерін талдай отырып, әлемдік қауымдастықтың конфессиялық гетерогенділігі ерекшелігін есепке алу қажет.

Түйін сөздер: саяси үдеріс, дін, саясат, дінді саясаттандыру, жаһандану.

В последнее время происходит увеличение политической активности религиозных организаций и движений, в связи с чем в современной ситуации конфессиональный фактор становится одной из существенных составляющих национальных и многих международных политических процессов. Исходя из многовекового опыта сотрудничества политики и религии, можно говорить о существовании схожих позиций в поле регулирования социальной деятельности. Это позволяет отметить своеобразную гармонию в сфере политико-конфессионального взаимодействия. Однако именно глобализация и характерные для неё процессы размывания культурных и национальных идентичностей становятся сегодня одним из важнейших факторов, влияющих на обращение религиозных сил к инструментам политики.

Религия является одним из важнейших социальных институтов общества, влияние которого на происходящие в мире процессы на протяжении тысячелетий истории человечества всегда оставалось значительным. В современных условиях их отношения приобретают новое звучание, они органично вплетаются в жизнь социума. Вот почему необходимость гармонизации этих взаимоотношений становится одной из главных проблем общественного развития.

В XX веке, когда религия начинает стремительно сокращать свое влияние на жизнь людей, по крайней мере, в странах Западной Европы и в странах социалистического лагеря, тем не менее, связь между политической и религиозной сферами не утрачивалась. Более того, в конце двадцатого столетия стал наблюдаться так называемый «религиозный ренессанс» [1]. Связь политики с религией заметно усилилась как в тех странах, где позиции религии никогда не ослабевали (в странах «исламского мира» или буддизма), так и в тех, в которых положение религии было в той или иной степени подорвано (в первую очередь, в постсоциалистических странах, в том числе в Казахстане).

На положение религии в современном обществе решающее воздействие оказывают две главные силы современности – наука и политика. Оказалось, что и научно-техническое развитие, и социальная динамика в современном обществе ведут к неоднозначным для религии последствиям: разрушая традиционные установления, они подчас открывают для нее и новые возможности. Вопрос о том, усиливается или ослабевает влияние религии, требует сугубо конкретного анализа. Если вопрос ставится в глобально-историческом масштабе, а не применительно к какой-то конкретной религии в каком-то отдельном регионе, то можно лишь попытаться выявить ту тенденцию, которая является определяющей. Активное проникновение религии в массовое сознание и соответствующее повышение роли церкви в государстве не может не сказываться на политическом процессе, в частности, на поведении политиков. В некоторых странах вступающий в должность глава государства дает клятву на Библии или Коране.

Религия – заметный и влиятельный фактор в общественно-политической жизни. Говорить о ее влиянии на политику – это значит, по существу, обсуждать особую, притом важную, область многообразных отношений личности и общества. С одной стороны, тут неизменно встают сугубо интимные для каждого человека вопросы, касающиеся его мировоззрения. С другой стороны, неизбежно раскрываются качественные характеристики данного общества, государственного строя, его способность обеспечить демократические права своих граждан, исключить всякое – правовое и практическое – насилие над их убеждениями и интересами. Уже сказанное позволяет судить о том, что в данном случае речь идет о важнейшем показателе демократичности и гуманности общества. Без учета религиозного фактора трудно понять скрытые причины ряда политических действий, наблюдаемых сегодня в тех или иных странах, регионах и даже в мировой политике.

Религия и политика на протяжении долгих веков, так или иначе, соприкасались и продолжают соприкасаться друг с другом. При этом степень и характер воздействия религиозного фактора на политику различны, но его присутствие в политических процессах – далеко не случайное явление. И это объясняется сущностными характеристиками как религии, так и политики.

Взаимодействие религии с политической сферой жизни общества, в зависимости от конфессии и национально-культурных традиций региона, идет различными путями и в рамках одного национального политического процесса может раскрываться и как дестабилизирующий, и как консолидирующий потенциал конфессионального фактора [2].

Религия и политика всегда тесно связаны друг с другом. Политика воздействует на религию, регулируя общественную жизнь, создавая законные границы для ее жизнедеятельности, формируя климат взаимного уважения и терпимости между конфессиональными общностями, защищая права граждан на свободу совести, а также регулируя правовое положение религиозных организаций. В свою очередь, политический процесс развивается и обуславливается не только границами существующих соотношений политических сил и характером политической системы, но и сформировавшимися в обществе духовными идеалами и принципами. Последние, кстати сказать, определяются в обществе религиозными учениями.

Религия – форма общественного сознания. В определенные исторические периоды в тех или иных регионах планеты это – форма сознания, наиболее распространенная в массах, а иногда она довлеет над всеми другими формами общественного сознания. Поэтому во всех случаях, когда речь идет о религии, вопрос касается более или менее значительных людских масс.

Будучи связанной с проблемой власти, политика, в свою очередь, начинается тогда, когда речь идет об интересах определенных социальных групп, классов, наций. Политика, таким образом, тоже неизбежно связана с огромными массами населения.

В современном мире религия продолжает играть важнейшую роль в политической жизни большинства государств, в том числе выступая и в качестве одной из ключевых компонент идеологической составляющей модернизации [3].

В зарубежной политической науке разрабо-

тан ряд теорий, описывающих и объясняющих взаимодействие религии и политических процессов в обществе. При этом отмечается, что политизация религии в современном мире сопровождается трансформацией ее духовно-нравственного потенциала, связанного с релятивизацией традиционных религиозных ценностей. В то же время, приспосабливаясь к процессам демократизации в современном обществе, религия оказывает позитивное влияние на эти процессы. В обществе, где политические демократические институты менее развиты (восточный мир), государство всегда было более слабым институтом, чем такие социальные институты, как религия и семья. В таком обществе религия оказывает существенное влияние на политику.

Значительное влияние религии на политический процесс оказывает разность динамических потенциалов религиозной и политической сфер жизни общества: религия, будучи наиболее сильно привязанной к моделям прошлого, статичным ценностям и установочным системам, имеет тенденцию к запаздывающему и затрудненному восприятию качественно новых явлений. Эта разность потенциалов способна генерировать социальное противоречие, разрешение которого зачастую затрагивает политическую сферу жизни общества, побуждая носителей религиозного сознания использовать в своих интересах различные политические механизмы как наиболее эффективные. Сейчас становится ясно, что спокойное сосуществование религии и политики невозможно, так как рано или поздно подвергнется масштабным изменениям либо одна из этих двух систем, либо обе сразу.

Вопреки тому, что религиозные лидеры в интересах достижения своих целей очень часто использовали инструменты политики, а органы политической власти, в целях укрепления своих позиций, опирались на религию, противоречия не прекращались, чаще всего шла борьба за место главенствующей силы в этих взаимоотношениях. Несмотря на определенную схожесть функций, в религии и политике используются как различные подходы к оценке действий людей, так и отличающиеся модели регулирования их поведения. Религия руководствуется зафиксированными в священных текстах нравственными заповедями, в то время как политика пользуется принципом целесообразности. На уровне массового сознания, особенно в условиях кризисного состояния общества, когда в обществе превали-

руют настроения разочарования в прошлом и настоящем и тревоги по отношению к будущему, религия видится не фактором конфликта, а фактором стабильности, своеобразной панацеей от общественных болезней.

Основные мировые религии сегодня не только претендуют на роль важных акторов политического процесса, но и действительно оказывают сильное влияние на политику многих государств, причем не только тех, которые склонны к выдвиганию религии в качестве господствующей идеологии (как Иран, Саудовская Аравия, Пакистан и ряд других государств) [4]. Проблемы экономики, демографии, культуры, экологии, межнациональных отношений сегодня интересуют религиозных деятелей не меньше, чем традиционная богословская проблематика, что говорит о политизации религии и, одновременно, свидетельствует о том, что преждевременно провозглашать триумф секуляризации. Можно сказать, что религия в современном мире вновь возрождает свои позиции как влиятельная политическая сила, с которой вынуждены считаться правительства большинства стран мира, вне зависимости от идеологической ориентации правящего режима (даже левосоциалистические латиноамериканские правительства подчеркивают основополагающую роль католического христианства в жизни своих стран).

Нетрудно заключить, что если субъекты религии и политики, по сути, одни и те же, то эти феномены неизбежно должны пересекаться. Более того, саму сущность ряда социально-политических движений в некоторых регионах планеты невозможно понять без учета особенностей их религиозного обрамления. Здесь и связь с господствующими классами, и освящение классового неравенства и социального гнета, и развитие освободительных движений. Это объясняется тем, что религия имеет широкую межклассовую основу; как правило, ее приверженцы принадлежат к противостоящим друг другу социальным группам, политическим силам.

Наряду с мифом и философией религия – одна из форм мировоззрения. Как и философия, она пришла на смену мифологическому мировоззрению, которое не смогло дать удовлетворительные ответы на вопросы, возникавшие в древнем обществе при переходе от первобытнообщинных отношений к более усложненным, классовым. Религия как определенная мировоззренческая система, включающая обязательные

общественно-нравственные установки, влияет на умонастроения своих последователей, их жизненные устремления, социальное поведение и политические действия.

Рассматривая роль религии в политических процессах, мы ориентируемся на тот факт, что специфика последних выражается в том, что они есть такая реальность, которая выстроена не в соответствии с теоретическими представлениями лидеров и предписаниями науки, а является совокупным результатом действий различных групп людей, предмет которых – политическая власть. Это результат совокупной деятельности политических субъектов, направленной на завоевание, удержание и использование политической власти, на обеспечение конституирования, функционирования или изменения политической системы.

Религия, включая в себя систему взглядов на мир, активно вторгается в политическую жизнь. Выполняя свою идеологическую функцию, пропагандируя свое учение в обществе, она обещает иллюзорную компенсацию реальных человеческих запросов и потребностей, а для господствующих классов служит средством закрепления социальной придавленности масс. Необходимо отметить специфику идеологического воздействия церкви. Оно формируется независимо от государственной пропаганды; религиозные организации якобы стоят выше любых общественных, в том числе и классовых противоречий, апеллируют к таким идеалам, которые объединяют людей, уравнивают их перед лицом небесных ценностей. Поэтому создается иллюзия, что церковь гораздо ближе к народу, чем к власти имущим. Фактически же религии являются одним из важнейших средств сохранения и завоевания власти, обеспечивая ее идеологическую легитимизацию в глазах населения, воздействуя на его «внутренний» мир и поведение и обосновывая необходимость подчинения тем или иным социально-политическим силам. Поэтому взаимосвязь религии и политики в настоящее время приобретает небывалое значение. «Многие авторы, анализируя нынешнюю деятельность церкви, рассматривают ее как один из влиятельных компонентов политической системы общества. Осуществляя эту деятельность, церковь исходит из того, что людям нужны не только духовность и вера, но и религиозное обоснование их стремления к нормальному удовлетворению сугубо земных потребностей» [5].

Говоря о современных политических процессах, особое внимание следует обратить на характер и специфику политических конфликтов, часто перерастающих в прямое военное противостояние. Религия порой используется как повод для выяснения чисто политических вопросов и часто за этими конфликтами стоит борьба этнического меньшинства, объединенного вокруг той или иной конфессии.

Специфическим слиянием политики и религии являются также религиозные войны – вооруженные конфликты между представителями различных религиозных групп, в том числе внутри одного государства (такие, как гугенотские войны во Франции между католиками и кальвинистами-гугенотами во второй половине XVI в.).

В современных условиях подобные проблемы приобретает актуальность в связи с усилением политического насилия со стороны носителей религиозного сознания, которое, воплощаясь в форму фанатизма, ведет к нетерпимости и агрессивному навязыванию своих позиций. Возникает такое явление, как терроризм – «публично совершаемые общепасные действия или угрозы таковыми, направленные на устрашение населения или социальных групп, в целях прямого или косвенного воздействия на принятие какого-либо решения или отказ от него в интересах террористов». Проявляясь зачастую в форме вооруженного насилия в политических целях, терроризм представляет собой одну из самых неразрешимых проблем современной политической действительности.

Анализируя влияние религии и церкви на политические процессы в мире, необходимо принимать во внимание особенности конфессиональной гетерогенности мирового сообщества. В условиях социально-политической нестабильности, обострения различного рода общественных противоречий роль религии в социуме возрастает в значительной мере в силу того, что противоборствующие политические группы стремятся с максимальной пользой для себя использовать возможности конфессий. Такая практика способствует обострению внутриконфессиональных, межконфессиональных и межэтнических противоречий, а также активизирует процесс вовлечения религиозных институтов в политику.

Современные взаимоотношения политики и религии имеют ряд особенностей, связанных с конкретными условиями их взаимодействия. Здесь проявляется ряд разнонаправленных тен-

денций. Во-первых, это так называемая секуляризация (от позднелат. *saecularis* – мирской, светский) политики – процесс снижения роли религии в сознании людей и жизни общества, начавшийся в эпоху Реформации и продолжающийся поныне.

Для политических систем в современном обществе характерен сдвиг от харизматического и традиционного господства к рационально-легитимному, разумно узаконенному. В условиях развитых политических систем этот процесс утратил конфликтный характер и стал протекать в более спокойных и завуалированных формах. Секуляризация затрагивает, прежде всего, взаимоотношения между социальными институтами – государством и церковью. Современное государство не нуждается или нуждается в крайне малой степени для своей легитимации в религии.

Во-вторых, противоположная тенденция, направленная на сотрудничество, взаимопроникновение, взаимодействие религии и политики, которая проявляется в иных формах и на более высоком уровне, чем в прошлом. Своеобразным проявлением усиления взаимодействия религии и политики можно назвать «политизацию религии», что проявляется в повышении активности религиозных организаций в политической жизни.

Отдельные государства строятся на основе вхождения религиозных организаций в центральное звено политической власти, другие предполагают нейтральное отношение государства ко всем функционирующим в стране религиозным организациям, третьи характеризуются доминированием определенной конфессии, выступающей в качестве духовной опоры народа, в четвертых закреплена государственная религия. Для государственной религии характерно следующее: государственное финансирование всех ее расходов; государственные чиновники осуществляют управление делами церкви; только священники государственной религии имеют право вести службы в тюрьмах, образовательных учреждениях; только священники государственной религии приглашаются на официальные государственные мероприятия; руководство государственной религии активно вмешивается в дела государства и пр.

Возрастающее взаимодействие политики и религии в значительной степени обусловлено усложнением международного общественного

развития. На сегодняшний день религиозный фактор в мировой политике, во многом в связи с происходящими в мире глобализационными процессами, имеет постоянно возрастающее значение, наблюдается в самых разнообразных проявлениях [6].

На современном этапе роль религии в политическом процессе проявляется следующим образом: происходит политизация религии, что влечет за собой нарушение действующего законодательства о религии и церкви; наблюдается перенесение партийно-политической и религиозной конфронтации на этнонациональную почву; осуществляется политизация конфессиональных отношений; усиливается связь политики с религией в условиях современных социально-политических и конфессиональных реалий в мире.

Политизация религии проявляется во включенности религии в политический процесс и предполагает влияние политического процесса на религию; связывается с соперничеством религиозных организаций и партий за ресурсы власти; понимается как реализация стратегий и совокупность поведенческих акций акторов религии в политической жизни общества. Основной чертой политизации религии выступают изменения, происходящие в политическом религиозном пространстве.

Можно выделить три современных стадии политизации религии. Первая стадия связана с институционализацией политическими религиозными организациями архаических племенных общностей. Здесь на процесс политизации религии оказывают влияние ценности малой этнической группы или племени. Основной формой политизации религии на этой стадии выступает эффективная система государственной власти на основе религиозно-политической диктатуры,

предполагающая запрет на существование политических религиозных партий. Вторая стадия политизации религии обусловлена активной деятельностью самих акторов социального института религии, политической деятельностью священников в социально-политической жизни общества. Основной формой политизации религии становится интеграция церкви в политический процесс. Третья стадия политизации религии связана с образованием и активной деятельностью политических религиозных партий – как легальных, так и нелегальных. Процесс конфессионального партогенеза свидетельствует о завершении формирования в обществе политической религии [7].

Комплексный анализ взаимосвязи политического и религиозного факторов позволяет выделить такие характерные черты современных отношений между религией и политикой: конституционно закреплено отделение церкви от государства и школы от церкви, провозглашено равенство всех религиозных организаций и вероисповеданий перед законом, равенство граждан независимо от их отношения к религии, осуществляется невмешательство государства в деятельность религиозных организаций и т.д.

Таким образом, поиск религией своего места в общественно-политических процессах является достаточно трудным. В условиях создания гражданского общества, при адекватной позиции политико-государственных факторов, она может и должна перенести свое участие в общественно-политическом процессе из плоскости ориентации на отдельные политические силы в плоскость создания и реализации сильной социальной программы, которая будет способствовать обеспечению гражданского мира, моральному оздоровлению общества, его стабильному и политическому развитию.

Литература

- 1 Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии: курс лекций. – М.: Центр, 2000. – С. 156.
- 2 Ерасов Б.С. Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия: учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 145.
- 3 Станкевич Г.В. Религиозные факторы в политике современных государств // Право и политика. – 2011. – № 7. – С. 106.
- 4 Топольян А.П. Роль религии в социально-политических трансформациях современного общества // Вестник ЮРГТУ. – 2012. – № 2. – С. 307.

- 5 Асанбаев М.Б. Религиозный фундаментализм: проблемы и суждения // Казахстан-Спектр. – 2006. № 4. – С. 8-10.
- 6 Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: учеб. для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2006. – С. 559.
- 7 Станкевич Г.В. Религиозные факторы в политике современных государств // Право и политика. – 2011. – № 7. – С. 110.

References

- 1 Radugin A. A. Vvedenie v religiovedenie: teoriya, istoriya i sovremennyye religii: kurs lektsiy. – M.: Tsentr, 2000. S. 156
- 2 Erasov B. S. Sravnitelnoe izuchenie tsivilizatsiy: khrestomatiya: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov. – M.: Aspekt Press, 2000. S. 145
- 3 Stankevich G. B. Religioznye factory v politike sovremennykh gocudarstv // Pravo i politika, 2011, № 7. S. 106.
- 4 Topolyan A.P. Pol religii v sotsialno-politicheskikh transformatsiyakh sovremennogo obshchestva // Vestnik YURGTU, 2012, № 2. S. 307.
- 5 Asanbaev M. B. Religiozniy fundamentalism: problemy i suzhdeniya // Kazakhstan-Spektr, 2006, № 4. S.8-10.
- 6 Solovev A. I. Politologiya: Pollichaskaya teoriya, politicheskie tekhnologii: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov. – M.: Aspekt Press, 2006. S. 559
- 7 Stankevich G. B. Religioznye factory v politike sovremennykh gocudarstv // Pravo i politika, 2011, № 7. S. 1110.

УДК 2 (5)

Ш.С. Рысбекова*, К.М. Борбасова, А.К. Дуйсенбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: rysbekova.sh@mail.ru

Особенности идеологии исламского радикализма в Центральной Азии

В статье проведен анализ образа ислама в настоящее время. Авторами принята и переосмыслена ситуация вокруг возможности религиозного экстремизма в Центрально-Азиатском регионе и особенно в Казахстане. Так же рассмотрены такие экстремистские организации, как «Хизб-ут-Тахрир», «Исламское движение Узбекистан», «салафиты» и др. Отмечено, что при исследовании этого вопроса совершенно исключается из внимания исторический аспект в анализе проблемы эволюции псевдоисламского религиозно-политического экстремизма в регионе Центральной Азии, акцентируя свое внимание на изучении постсоветского периода. Показано, что в настоящее время в Центральной Азии наблюдается постепенная трансформация радикальных организаций и их сращивание с «Аль-Каидой», а также изменение стратегии и методы их работы. Фактически становимся свидетелями того, как «вчерашняя» организационная модель исламских группировок изживает себя, а на их место приходит новая. Сегодня очевидной стала ставка на хорошо подготовленных членов движения, которые призваны действовать предельно автономно вне рамок какой-либо организации и ориентированы руководствоваться лишь общими идеологическими установками. Отдельных одиночек, мелкие ячейки связывает только общая цель, общая идеология.

Ключевые слова: «Хизб-ут-Тахрир», «Исламское движение Узбекистан», «салафиты», ваххабизм, идеология, радикализм, религиозная ситуация.

Sh. C. Rysbekova, K.M. Borbassova, A.K. Duissenbayeva

Features ideology of Islamic radicalism in Central Asia

The article analyzes the image of Islam in present time. The authors analyzed the situation and possibility of religious extremism in the Central Asian region, especially in Kazakhstan. Also considered extremist organizations such as «Hizb ut- Tahrir», «Islamic Movement of Uzbekistan», «Salafis» and others. The authors noted that the study of this issue the historical aspect completely excluded from the attention of scientists when they doing analysis of the evolution of the problem of pseudo-religious and political extremism in Central Asia, when studying the post-Soviet period. The article shows that currently Central Asia witnessed the gradual transformation of radical organizations and their merging with «al-Qaeda», and changing policies and methods of their work. In fact, we become witnesses of as «yesterday's» organizational model of Islamic groups outlives itself, and in their place comes a new. Today apparent bet to well-trained members of the groups, which are designed to act very autonomously outside any organization, and focused guided only by general ideological attitudes. Individual singles, small cells binds only common goal, a common ideology.

Key words: «Hizb ut-Tahrir», «Islamic Movement of Uzbekistan», «Salafis» Wahhabism ideology, radicalism and religious situation.

Ш.С. Рысбекова, Қ.М. Борбасова, А.К. Дүйсенбаева
Орта Азиядағы исламдық радикализм идеологиясының ерекшеліктері

Мақалада қазіргі кезеңдегі исламның жағдайына сараптама жасалады. Авторлар Орталық Азия аймағы мен Қазақстандағы діни экстремизмнің өрбу мүмкіндігі туралы ойларын тұжырымдайды. «Хизб-ут-Тахрир», «Өзбекстан ислам қозғалысы», «сәләфиттер» сияқты басқа да экстремистік ұйымдардың қызметтері қарастырылады. Бұл мәселе бойынша авторлар Орта Азияда ислам атын жамылған діни-саяси экстремизмнің пайда болып дамуының тарихына назар аудармай, тек посткеңестік дәуірдегі жағдайды қарастырады. Қазіргі кезеңде Орта Азияда радикалды исламдық ағымдардың «Аль Каидамен» бірігуі және олардың қызметтерінің бағыты мен әдістерінің біртіндеп өзгергендігі бақалады. «Кешегі» исламдық топтардың ұйымдастырушы моделінің жойылып, олардың орнына жаңаларының пайда болу тенденцияларына куә болып отырмыз. Бүгінде бұл топтардағы жақсы дайындықтан өткен, тек қана жалпы идеологиялық бағытты ұстанған, ешқандай ұйымға қатыссыз, жеке әрекет жасайтын ұйым мүшелерінің қызметтеріне басымдылық беріліп отырғаны белгілі болып отыр. Жекеленген мүшелер мен ұсақ топтарды ортақ мақсат, ортақ идеология байланыстырады.

Түйін сөздер: «Хизб-ут-Тахрир», «Өзбекстан ислам қозғалысы», «сәләфиттер», уаһабшылдық, идеология, радикализм, діни жағдай.

Образ ислама в настоящее время достаточно противоречив и политизирован, поскольку является существенным элементом идеологической борьбы за власть. Снижение уровня теоретических знаний об исламе ведет к новому негативному образу, в котором преобладают агрессия и ненависть. Все ярче и отчетливее формируется исламофобия. Поэтому ислам стал объектом пристального внимания большого числа ученых разных специальностей: философов, религиоведов, историков, социологов, политологов, психологов, юристов и других исследователей, порождая споры, дискуссии, зачастую полярные мнения о его отдельных проявлениях и элементах, либо о нем в целом.

Как отмечал Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев, «не хотелось бы нагнетать и обострять ситуацию вокруг возможности религиозного экстремизма в нашем Центральном Азиатском регионе и особенно в Казахстане. Но, к сожалению, в последнее время ситуация в регионе складывается далеко не лучшим образом с точки зрения возрождения таких крайних проявлений религиозных движений, как экстремизм» [1].

Особую роль исламской религии в государствах Центральной Азии, сохранение ее характерных черт и особенных форм проявления при одновременно происходящей модернизации, угроза распространения крайне фундаменталистских воззрений и использование их определенными политическими кругами выдвигают перед современными исследователями чрезвычайную

важную и ответственную задачу всестороннего анализа этих проблем.

Нынешний интерес к религии в целом и к религиозному радикализму в частности в известной степени стимулируется получившей популярность в научном мире идеей о столкновении цивилизаций, высказанной американским ученым С. Хантингтоном [2]. Популярность концепции Хантингтона, определившим нарастание межконфессиональных противоречий как междоцивилизационное противостояние, может быть объяснена относительной легкостью ее восприятия, ее удобством как «ключа» для понимания конфликтов в СНГ, эффективностью подачи ее публицистами самых разных идеологических направлений, а также тем, что к идеям Хантингтона обращается немалая часть политических радикалов.

Для каждого конкретного общества и государства причины возникновения экстремизма могут быть разными в зависимости от ряда субъективных и объективных обстоятельств. Тем не менее, существуют базисные условия возникновения и распространения экстремизма, применимые, практически, для любого общества и государства. Д. Ольшанский, к примеру, выделяет следующие основные факторы возникновения и распространения экстремизма в современных условиях: социально-экономические кризисы, резкое падение жизненного уровня значительной части населения, деформация политических институтов и структур власти, их неспособность

решать назревшие проблемы общественного развития, тоталитарный характер политического режима, подавление властями оппозиции, преследование инакомыслия, национальный гнет, стремление отдельных групп ускорить решение своих задач, политические амбиции лидеров и т.д. [3].

Вместе с тем, следует отметить, что сильная эмоциональная нагрузка на все события, происходящие вокруг ислама, мусульман, негативно влияет на исследование такой сложной проблематики, как псевдоисламский религиозно-политический экстремизм, мешая трезво, без эмоций разобраться в этом вопросе. Существует и другая крайность, сторонники которой стремятся решить данную проблему, казалось бы, весьма простым и легким, но однозначно некорректным способом – путем отделения «настоящих» и «ненастоящих» мусульман. Такая практика существует, практически, с момента основания ислама и никогда не играла позитивной роли в процессе объединения мусульман всего мира [4]. В этой связи, как указывает известный российский исследователь А. Игнатенко, «странными являются встречающиеся попытки решить эту сложную проблему (исламского экстремизма) через провозглашение этих группировок неисламскими в соответствии с простейшим силлогизмом: ислам – религия мира и милосердия; радикальные (экстремистские, террористические) группировки, называющие себя исламскими, призывают к насилию (то есть противоположность миру и милосердию) и практикуют его; следовательно, эти группировки на самом деле не являются исламскими» [5].

Причиной распространения ислама на значительных территориях Центральной Азии, в том числе и в Казахстане, были, как известно, его исключительная простота и доступность исламских обрядов, идейно-нравственная направленность и мировоззренческая умеренность. Эти свойства, преобладавшие в исламе с момента его зарождения, вполне устраивали местное население. Однако за последние годы стали появляться псевдоисламские радикальные организации, в идеологии которых видно ярко выраженное противопоставление «народному исламу» [6].

С обретением независимости в республиках Центральной Азии начинается подъем религиозной идентификации как основы эффективного действия в различных сообществах. Многие хотят возврата к собственным традициям и находят

в них простое средство для осуществления своих желаний. Тем более, что классовые и атеистические страсти стали затухать. Пытаясь объяснить реставрацию религиозных традиций в 90-х гг. XX в, надо рассматривать ее как объективно возникшее выражение изначальных чувств в течение долгого периода подавляемых.

С этими тенденциями усиливалась насущная потребность основной массы в феномене, способном дать им опору, моральную поддержку в условиях духовного вакуума. Отмеченные тенденции не могли не привести к появлению и активному распространению в постсоветских республиках Центральной Азии религиозно-политических партий и организаций, радикальной фундаменталистской идеологии.

Обострение социальных проблем в 1990-х гг. повлекло за собой активизацию пропаганды «Хизб-ут-Тахрир», «Исламское движение Узбекистана», отозвалось зарождением множества ваххабитских групп, ставивших своей главной задачей свержение существующей власти [6, 10].

Центром радикальных организаций в Центральной Азии является Ферганская долина – самая многонациональная территория с наиболее высокой плотностью населения в регионе. Дефицит орошаемых земель, тяжелые социальные условия, большая и хроническая безработица, информационный «голод» в любой момент могут спровоцировать насильственные акции местного населения под религиозными лозунгами. Территориальная близость к Афганистану также является дестабилизирующим фактором.

При исследовании этого вопроса совершенно исключается из внимания исторический аспект в анализе проблемы эволюции псевдоисламского религиозно-политического экстремизма в регионе Центральной Азии, акцентируя свое внимание на изучении постсоветского периода. Вместе с тем, как показывает анализ эволюции псевдоисламского религиозно-политического экстремизма, данная проблема не нова для региона Центральной Азии. Так, по мнению канадского исследователя Кита Мартина, «политический ислам как неотъемлемая часть передового общественного ислама выполняет свою роль во многих районах, представленных современным Таджикистаном, Узбекистаном и частями Кыргызстана, на протяжении веков располагавшимися в Ферганской долине.

Многое из того, что сегодня считают «радикальным» или «фундаменталистским» исламом,

практиковалось в Хиве, Бухаре и Хивинских ханствах». Подтверждением данному тезису служат фундаментальные исследования узбекского исламоведа Б. Бабаджанова, указывающие на то, что «уже в середине XVIII в. часть улама местных государств (в том числе и Кокандского ханства) и даже некоторые правители выступили с инициаторами религиозной реформации. Они выдвинули идею возвращения к «чистому исламу» времен Пророка и его четырех преемников. Позднее, в XIX в, местные радикальные движения, известные под общим названием кадимийа (кадимистов), также взяли на вооружение идею возрождения Халифата времен первых преемников Пророка Мухаммада. В их сочинениях вновь поднялись проблемы «борьбы против недопустимых новшеств» (бид'а) как культ «святых», паломничество к их могилам и т. д.» [4, 5].

Тем не менее, корни современного расцвета деятельности религиозно-политических группировок, представляется не совсем корректным рассматривать в историческом ключе. Действительно, с одной стороны, исторический аспект наглядно демонстрирует, что современный религиозно-политический экстремизм не является новым явлением, «изобретением» периода независимости. Соответственно, можно говорить о складывающейся определенной закономерности проявления данного феномена как ответа на коренные изменения в жизни мусульманских обществ региона. При этом, общим моментом между прошлым и современностью выступает идеологическая взаимосвязь в виде концепции «чистого ислама» или идея построения исламского государства времен Пророка и его четырех преемников. Однако данного, безусловно, важного условия все-таки недостаточно для доказательства наличия исторической преемственности между локальными современными религиозно-политическими организациями и их историческими предшественниками [4, 7].

В настоящее время в Центральной Азии наблюдается постепенная трансформация радикальных организаций и их сращивание с «Аль-Каидой», а также изменение стратегии и методы работы. Фактически становимся свидетелями того, как «вчерашняя» организационная модель исламских группировок изживает себя, а на их место приходит новая. Сегодня очевидной стала ставка на хорошо подготовленных членов движения, которые призваны действовать предельно автономно вне рамок какой-либо организа-

ции, и ориентированы руководствоваться лишь общими идеологическими установками. Отдельных одиночек, мелкие ячейки связывает только общая цель, общая идеология.

Успех такой методики действий радикалов будет зависеть только от тщательной и всесторонней программы самообразования. Посредством Интернета «военно-тренировочная доктрина» становится доступной каждому. Предполагается, что джихад, как политическая и социальная борьба, должен стать массовым явлением. Если ранее, чтобы пройти спецподготовку нужно было выезжать в тренировочные лагеря в Афганистан или Пакистан, то теперь такие лагеря возможны в каждом доме. Решающий фактор успешной подготовки к джихаду – это моральная мотивация и желание сражаться в информационно-идеологическом поле, а не навыки по использованию оружия.

Таким образом, можно утверждать, что современный джихад означает отсутствие определенного фронта и открытого противника. Доктрина джихада постоянно меняется, что мешает понять ее, чтобы противостоять ее стратегии, тем более, что его идеологи программируют бойцов к «войне на истощение», психологически готовя к худшему, и на этой основе строятся ячейки – если одно звено гибнет, то другие звенья сохраняют свою жизнеспособность.

К большому сожалению, в ситуации, когда идет глобальная модернизация доктрины джихада, республики Центральной Азии до сих пор не могут отрегулировать общий для всех подход, или единые стандарты в своих законодательствах по пресечению деятельности организаций, проводящих или поддерживающих идеологию радикализма. Если допустить сползание Киргизии в гражданскую войну, то радикальные члены таких организаций, как «Хизб-ут-Тахрир» и «Исламское движение Туркестана», имеющее связи с «Аль-Каидой», начнут распространять свою пропаганду и расширять террористическую деятельность [7]. К сожалению, Кыргызстан оказался открыт, а значит, незащищен перед любой агрессией информационно-идеологического характера, будь то идеология современного джихада, или миссионерские секты [8].

Радикальные группы, появившиеся в Центральной Азии в начале 1990-х гг., многие из которых были вдохновляемы или финансируемы саудовскими ваххабитскими организациями, не пользовались значительной поддержкой.

Простые люди испытали на себе тяжелые последствия болезненного и трудного перехода, который ведет к разрастанию досады [9].

Следует подчеркнуть, что идеологи современного умеренного ваххабизма не делают, как раньше, ставку на джихад против тех, кто не признает их учения. Для расширения своего влияния в мусульманском мире они исключительно большое значение придают мирным средствам: создают опорные пункты пропаганды, бесплатные учебные заведения, строят телерадиоцентры, расширяют миссионерскую деятельность среди населения, большими тиражами выпускают религиозную литературу на доступных читателям языках, которую распространяют бесплатно, и т.д.

Есть несколько причин возникновения радикальных организаций в Центральной Азии: социально-экономические кризисы; деформация политических структур; падение жизненного уровня значительной части населения; подавление властями инакомыслия и оппозиции; национальный гнет, амбиции лидеров политических партий и религиозных групп, стремящихся ускорить реализацию выдвигаемых ими задач и т.д.

Наличие этих причин в государствах Центральной Азии привели к тому, что там образовались очаги экстремизма и терроризма, представляющие угрозу для мира не только в этих странах, но и региона в целом.

Идеология радикальных организаций

1. Салафизм

Основными причинами появления Салафизма в Центральной Азии многим ученым представляются 70 лет советской власти, которая держала под гнетом любую религиозную доктрину, в 1980-х годах подняла железный занавес. Во многих регионах государств Центральной Азии возникли группы верующих, которые начали самостоятельно изучать Коран и основы шариата, не доверяя мнению скомпрометированных «советских» муфтиев. Обладая таким мощным инструментом, как шариат, салафиты принялись воплощать в жизнь свое видение ислама. Главная проблема была в том, что, отказавшись от сотрудничества с советскими религиозными наставниками, они не могли найти других. Помощь пришла от единоверцев из-за границы, откуда в начале 90-х хлынул поток просветительской литературы на русском языке.

Салафия широко распространена почти во всех государствах Центральной Азии. В некоторых регионах государств Центральной Азии распространены агрессивные салафитские течения. В последние годы были отмечены факты распространения листовок салафитского содержания с призывами к джихаду в некоторых регионах стран Центральной Азии.

Большинство представителей салафитского течения получают финансовую помощь извне, в основном, из средств образовательных и гуманитарных фондов и общественных организаций, расположенных на территории ряда арабских стран.

Учитывая факторы социально-экономические и цели деятельности религиозных групп, в ближайшее будущее, скорее всего, сохранится тенденция роста численности салафитских течений на территории Центральной Азии.

2. «Таблиги Джамаат»

Повседневная деятельность организации, к сожалению, существенно отличается от культивируемого образа, и именно на это следует обратить внимание, имея в виду войну с терроризмом. «Таблиги Джамаат», зародившееся как движение исламского возрождения, всегда вдохновлялось крайними трактовками суннитского направления ислама, а за последние два десятилетия эта склонность обострилась до такой степени, что оно стало движущей силой исламского радикализма и основным вербовщиком исполнителей экстремистских акций и террористических актов по всему миру. Повсеместно сподвижники «Таблиги Джамаат» проповедуют версию ислама, почти неотличимую от идеологии джихадистов. Действительно, для большинства молодых мусульман первым шагом на пути к радикализации их религиозного сознания становится присоединение к «Таблиги Джамаат». Так, по оценкам французских изданий «Таблиги Джамаат», до 80 % псевдоисламских экстремистов вышли из рядов их организации, что, в свою очередь, дало французским спецслужбам основание именовать «Таблиги Джамаат» не иначе как «прихожей фундаментализма» [10].

Еще большее беспокойство на сегодняшний день вызывают многочисленные свидетельства того, что «Таблиги Джамаат» действует, прямо или косвенно, как вербовщик для террористических организаций. В 80-х гг. прошлого столетия из одного только Алжира общество ТДж направ-

ляло на военную подготовку в Пакистан около 900 новобранцев ежегодно. Узбекские власти обвинили его в вербовке и переброске в тренировочные террористические лагеря четырехсот человек. Численность лиц, вовлеченных в деятельность организации, в странах Запада не менее впечатляющая.

Все эти факты убедительно свидетельствуют, что практика движения «Таблиги Джамаат» находится в прямом противоречии с тем, как оно подает себя широкой общественности. Понять это можно и без дальнейших разъяснений, воспользовавшись исключительно здравым смыслом. «Миролюбивое и аполитичное», движение стало ключевым игроком в распространении исламского экстремизма по всему миру, оказывает идеологическую и материальную поддержку откровенно террористическим группировкам.

В группах-джамаатах поддерживается жесткая дисциплина и строгое подчинение лидеру. Изначально миссионеры направлялись из Южной Азии и находились в странствии по четыре-пять месяцев, пользуясь приютом в мечетях, основываясь на традиции оказания гостеприимства находящимся в пути мусульманам.

В начале 1990-х годов «Таблиги Джамаат» начала постепенно разворачивать свою деятельность и в странах Центральной Азии. Символично, что они впервые появились в Ферганской долине, где продолжают оставаться наиболее активными до сих пор, особенно на юге Кыргызстана; в целом в стране их число, по данным местных экспертов, превышает десять тысяч человек.

Наиболее активное поколение пропагандистов «Таблиги Джамаат» в Центральной Азии – это те молодые люди, кто обучался в Пакистане, в различных религиозных центрах и медресе. Интересно, что в знаменитой исламской образовательной системе Деобанд, через которую прошли множество террористов и радикалов, в том числе и выходцев из Центральной Азии, таблиговцы держат пальму первенства в смысле количества преподавателей. И основные фонды для студентов-иностранцев выделяются именно таблиговскими дочерними организациями. Причем по собственному уставу они готовы обучать исламу и «объяснить его» любому – не различая его личных позиций, участия или неучастия в джихаде (в милитаристском значении этого понятия).

В Центральной Азии члены «Таблиги Джамаат» в основном действуют, базируясь в спон-

сируемых саудовскими ваххабитами мечетях и исламских центрах. Заинтересованных местных мусульман и потенциальных неопитов приглашают на еженедельные семинары, обычно проводимые старшими проповедниками, а после прохождения необходимой подготовки их самих отправляют для осуществления харуджа. Будучи однажды привлеченными в «Таблиги Джамаат», новые члены по сути подчиняют свою жизнь движению и становятся профессиональными миссионерами. От активистов ТДж требуется посвятить 40 дней в году, три дня в месяц, две вторые половины дня в неделю и два часа каждый день работе на организацию; кроме того, они обязаны жестко соблюдать правила ежедневных молитв. Наиболее перспективные из новых адептов и обращенных проходят дополнительную подготовку при штаб-квартире «Таблиги Джамаат» в Райвинде. Обычно вербовка в ряды террористических групп происходит уже после прибытия в Пакистан [11].

Хотя в прошлом «Таблиги Джамаат» не стремилось быть формально представленным в локальных мусульманских сообществах, в последние два десятилетия положение постепенно меняется, и в настоящее время и на Западе, и в самой Южной Азии существует большое число мечетей, исламских центров и прочих религиозных заведений, находящихся на попечении «Таблиги Джамаат». При этом ни точная численность организации, ни размеры финансирования неизвестны, хотя ясно, что они должны быть весьма значительны, учитывая, что в движении участвуют миллионы людей.

На сегодняшний день «Таблиги Джамаат» на территории Центральной Азии проводят пропаганду экстремистского толка среди мусульман, вербуют молодежь для обучения в религиозных школах Ирана и Пакистана.

3. Идеиные принципы партии «Хизб-ут-Тахрир»

Для того чтобы понять деструктивную сущность «Хизб-ут-Тахрир», необходимо знать, какие цели и задачи они ставят перед собой, их идейные и программные установки, дающие возможность понять и увидеть истинное лицо этой религиозно-экстремистской организации.

Книги, брошюры, листовки, издаваемые идеологами партии, и составляющие идеологическую платформу этой организации, совершенно очевидно свидетельствуют об абсолютном

противоречии идей «Хизб-ут-Тахрир» канонам и принципам ислама. Они наглядно раскрывают антигуманный и экстремистский характер устремлений организации [12].

В настоящее время деятельность «Хизб-ут-Тахрир» в большинстве государств Центральной Азии в значительной степени ограничена, многие ее структуры ликвидированы, а остающиеся – преследуются или находятся под наблюдением. Очевидно, впрочем, и то, что применение исключительно репрессивных методов может дать лишь временный эффект. Полностью уничтожить законспирированные партийные структуры невозможно. Поэтому ограничивать борьбу с партией лишь репрессиями – значит загонять проблему внутрь. А это чревато непредсказуемыми последствиями в будущем. Устранять надо первичную питательную среду для действия такого рода партий – прежде всего, решая социальные проблемы региона и создавая для активной части населения реальную возможность изменить не удовлетворяющее их положение в обществе. Это устраним мотивацию по работе над созданием халифата для многих нынешних сторонников партии. Впрочем, сводить все исключительно к экономике, вероятно, также нельзя. Партия «Хизб-ут-тахрир» уделяет огромное значение пропаганде. Поэтому нужно учитывать то, что любой радикальной идее нужно противопоставлять другую, умеренную идею, направленную на миролюбие, гуманизм и толерантность. И делать это должны деятели культуры, научное сообщество и официальное духовенство.

4. Исламское движение Узбекистана (ИДУ)

По мнению авторов опубликованного в январе анализа, возникнув как сила, направленная на свержение авторитарного режима в Узбекистане и установление исламского государства с законами шариата, организация «Исламское движение Узбекистана» (ИДУ) вынуждена была приспособиться к условиям, чтобы выжить. Эти обстоятельства заставили организацию отойти от своей первоначальной цели и даже переместиться на новое место.

Аналитик Марк Галеотти на протяжении многих лет прослеживал деятельность этой организации и в конце концов пришел к выводу, что будущее ИДУ идеологически и географически так или иначе связано с Узбекистаном.

Географическое перемещение привело к идеологическим изменениям. Частично под давле-

нием нового патронажа «Исламское движение Узбекистана» начало артикулировать более широкий аспект своей борьбы.

Британский журнал утверждает, что к 2001 г. «Исламское движение Узбекистана» смогло извлечь максимальную выгоду из своего нового состояния, приведя под свои знамена многих недовольных узбеков, доведя свои силы до 4 тысяч боевиков.

Движение превратилось в мультинациональную организацию. По мнению британского журнала «Джейн», такое объединение привело к серьезному сворачиванию деятельности ИДУ [13].

«Исламское движение Узбекистана» было основано в 1996 г. По классификации госдепартамента США, оно находится в списке наиболее опасных международных террористических организаций.

После образования «Исламского движения Узбекистана» его политическим руководителем стал Т. Юлдашев, руководителем военного звена партии – Д. Ходжиев, руководителем пресс-центра и заместителем Т. Юлдашева – Зубаир ибн-Абдурахман (Абдул Рахим). Главной целью движения было провозглашено создание исламского государства на территории Ферганской долины. Штаб квартира ИДУ находится в городе Кандагар (одноименная провинция на юге Афганистана), являющемся фактической столицей движения «Талибан»).

Руководство ИДУ тесно сотрудничает с рядом международных и региональных исламистских организаций и движений, в первую очередь, с «Аль-Каида», «Талибан», «Хизб-ут-Тахрир», «Ихван аль-Муслимун» и другими.

После того, как в марте 1992 г. в Узбекистане были поставлены вне закона местные исламистские организации, многие их активисты бежали в соседний Таджикистан. Там в 1992 г. был сформирован Наманганский Батальон (основной костяк которого составляли выходцы из города Намангана Ферганской долины). Командиром этого военизированного формирования стал Д. Ходжиев. В первый период центральный штаб НБ размещался в кишлаке Хоит Таджикабадского района, на севере Таджикистана. Впоследствии на территории этой республики была создана целая сеть военных баз и тренировочных лагерей «Исламского движения Узбекистана». Большая их часть была размещена в Джиргатальском и Гармском районах на севере Таджикистана. Основным костяк НБ составляли в различные пе-

риоды от 200 до 350 человек. В общей же сложности, по словам представителя Верховного комиссара ООН по делам беженцев в Таджикистане, в начале 1999 г. в Гармской группе районов этой республики находилось около 1500 боевиков исламской оппозиции Узбекистана.

Особое внимание командование НБ уделяло боевой подготовке рядового и командного состава. Для этой цели была разработана специальная система тренировок, в рамках которой первоочередное значение придавалось обучению навыкам партизанской войны и диверсионно-террористической деятельности. На таджикских базах, помимо узбекских «наставников», действовали также инструкторы из исламистских организаций Афганистана, Пакистана, Кашмира и в отдельных случаях – Ближнего Востока. При этом многие из них сотрудничали с некоторыми иностранными спецслужбами, в первую очередь, с пакистанской ИСИ, в меньшей мере – саудовской СОР и другими разведывательными организациями.

Боевики НБ тренировались как в лагерях ИДУ на территории Таджикистана, так и за его пределами. За рубежом тремя основными регионами, где проводились курсы спецподготовки членов ИДУ, были Афганистан, Пакистан и до конца 1999 г. – Чечня.

Связи исламской оппозиции с Чечней были установлены еще в самом начале 1990-х гг. через чеченскую диаспору Средней Азии, а также при содействии различных происламистских организаций выходцев с Кавказа, действующих на территории Турции. Сотрудничество с чеченскими исламистами оказалось весьма результативным для военного крыла ИДУ. Так, с помощью Хаттаба на территории Чечни был создан специальный тренировочный лагерь для узбекских исламистов, получивший название «Узбекский фронт». В июне 1997 года один из ближайших соратников Т. Юлдашева, Абдуллаев Бахром, выехал в Чечню, где провел переговоры с Хаттабом об организации специальных курсов военной подготовки для боевиков ИДУ. В дальнейшем, в соответствии с достигнутой между ними договоренностью, в тренировочных лагерях «Исламского института Кавказа» прошли обучение более 300 узбекских исламистов [14].

27 августа 2009 года Юлдашев был убит в результате ракетного удара с американского самолета-разведчика. Вместе с ним погибли несколько его сторонников. По некоторым данным

Исламское движение Узбекистана выбрало себе нового лидера взамен убитого год назад Тахира Юлдашева, стал некий Усмон Одил [15].

Современную религиозную ситуацию, складывающуюся в Центральной Азии, можно охарактеризовать как достаточно сложную и неоднозначную, поскольку возросшее религиозное самосознание населения, активная деятельность зарубежных религиозных миссионеров и либеральный характер законодательства в сфере регулирования религиозной сферы жизни общества привели как к позитивным, так и негативным последствиям.

Надо отметить, что, несмотря на угрожающую прогрессию в изменении религиозной ситуации и религиозной структуры населения, в целом, положение дел остается относительно стабильным.

Однако, в случае дальнейшего игнорирования существующего положения дел со стороны государства, динамика изменения религиозной ситуации и религиозной структуры населения будет иметь тенденцию к усилению.

В Центральной Азии ощущается усиление роста влияния ислама в политической, социальной сферах. Вызывает озабоченность деятельность таких организаций «Хизб-ут-Тахрир», «Таблиги Джамаат», «Такфиршылар», салафитов и пр. Особенно активно функционируют они на юге Кыргызстана. После революции 2010 г. в Киргизии временное правительство освободило 32 членов «Хизб-ут-Тахрир», осужденных ранее за участие в массовых беспорядках [16].

События в Кыргызстане показывают, что члены радикальных организаций, таких как «Хизб-ут-Тахрир», «Таблиги Джамаат», могут пересечь границы Казахстана, под видом беженцев или рабочих. В целом в ближайшие пять лет, можно ожидать роста активности различных религиозных организаций на территории Казахстана.

Хочется отметить, что в тюрьмах, среди отбывающих срок, уже достаточно много представителей партии «Хизб-ут-Тахрир», получивших срок за запрещенную деятельность. Очевидно, ими ведется работа с заключенными по проповеди своих взглядов. Об этом свидетельствуют и выводы, сделанные по результатам последних исследований.

Так, аналитики «Международной группы кризиса» обратили внимание на то, что, кроме сугубо криминальных структур, на заключенных тюрем и лагерей в Казахстане оказывают

влияние радикальные организации. По мнению экспертов «Международной группы кризиса», просматривается возрастание роли и влияния псевдоисламских радикальных групп, таких как «Хизб-ут-Тахрир» или «Таблиги Джамаат», а также ваххабитов и представителей Исламского движения Узбекистана.

Содержание профилактической работы, с учетом сложности и многогранности такого явления, как религиозный экстремизм, должно сочетать комплекс мер, проводимых под руководством государственных органов. Меры должны включать идеологическую работу по подрыву идейной базы носителей экстремистской идеологии, а также устранение социально-экономических и политических предпосылок, способствующих распространению экстремизма.

Идеологическая работа должна включать следующие меры:

- совместно со специалистами в сфере религиоведения и теологии необходимо обосновать неприемлемость экстремистских идей и действий с точки зрения самой религии (в первую очередь речь идет об исламе);
- политико-правовое обоснование неправомерности экстремистских действий, основанное на юридической оценке данного феномена;
- необходимо показать глубоко безнравственную и антигуманную сущность экстремизма и терроризма, прикрывающегося религиозными лозунгами.

Также государство должно заботиться об устранении социально-экономических предпосылок, способствующих вовлечению граждан в деятельность экстремистских организаций. Большая часть работы в этом направлении ложится на органы власти, призванные реализовать государственные программы в области экономики, социального и медицинского обеспечения, что должно повлечь за собой рост материального благосостояния общества.

Заключение

Выполнив общий обзор – «Особенности идеологии исламского радикализма в Центральной Азии», мы пришли к следующему выводу: понимание проблемы распространения радикальной идеологии, осознание потенциала исходящей от нее реальной угрозы безопасности странам региона обусловили активный поиск объяснения данного явления, выработки конкретных практиче-

ских рекомендаций для правящих политических элит, государственных органов, специальных служб в решении угрозы религиозно-политического экстремизма в ряде стран Центральной Азии. Решение указанной проблемы невозможно без глубокого анализа причин, обусловивших появление исследуемого явления, знания эволюционных процессов распространения религиозно-политического экстремизма в регионе.

Для идеологий радикальных организаций характерно стремление к быстрому решению сложных проблем независимо от «цены», которую приходится платить за это. Отсюда упор на силовые методы борьбы. Диалог, договоренность, консенсус, взаимопонимание отвергаются ими. Крайним проявлением радикальных организаций является – терроризм, представляющий собой деятельность, направленную на достижение политических целей с помощью особо жестоких, устрашающих форм и методов политического насилия.

Идеология радикальных организаций может быть направлена на демонтаж сложившихся общественных структур, изменение существующего государственного строя, реорганизацию национально-территориального устройства в Центральной Азии с применением противозаконных методов и средств.

Хочется отметить, что именно в Центрально-Азиатский регион направляется большой поток литературы экстремистского характера, и именно его государства международные террористические и экстремистские центры избрали в качестве одной из основных сфер деятельности в развивающемся мире, что, в свою очередь, еще более усугубляет напряженность в регионе.

Хотя в новых независимых странах Центральной Азии проповедуются в отношении религии «свобода вероисповедания», их официальное руководство все чаще вынуждено прибегать к ограничительным мерам. Они надеются таким образом уберечь общество от пагубного влияния религиозно-экстремистской идеологии и снизить уровень угрозы политической стабильности. Но, к сожалению, имеются известные факты, когда под видом обучения религиозным основам под боком у местных властей создавались центры, в которых распространялась идеология радикальных организаций.

В заключение еще раз хотелось бы отметить, что потребность в глубоком изучении и осмыслении сложных явлений в религиозной сфере,

в том числе такого не простого феномена, как распространение идеологии псевдоисламского

радикализма в Центрально-Азиатском регионе, чрезвычайно актуальна.

Литература

- 1 Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. – Алматы: Атамұра, 2003.
- 2 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 1.
- 3 Ольшанский Д. Психология террора. – Екатеринбург: Деловая книга; – М.: Академический проект, ОППЛ, 2002. – 320 с.
- 4 Тукумов Е.В. Религиозно-политический экстремизм как угроза региональной и национальной безопасности стран Центральной Азии. – Алматы, 2004.
- 5 Игнатенко А. Исламский радикализм как побочный эффект «холодной войны» // Центральная Азия и Кавказ. – 2001. – № 1(13).
- 6 Джалилов З.Г. Ислам и общество в современном Казахстане. – Алматы: «Драйк-Пресс», 2006.
- 7 Коэн Ариэль. Хаос в Центральной Азии, «The Wall Street Journal», http://news.km.ru/chaos_v_czentralnoj_azii.
- 8 Молдахметов Б. Глобализация проблем в исламском мире: новая идеология джихада для стран Центральной Азии. – <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/15.html> 15.03.2007.
- 9 Неизбежен ли радикальный ислам в Центральной Азии? Приоритеты действия. Asia Report №72 22 Dec 2003. http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-asia/072-is-radical-islam-inevitable-in-central-asia-priorities-for-engagement.aspx?alt_lang=ru
- 10 Алексиев А. «таблиги джамаат»; невидимый легион джихада.
- 11 Бабаджанов Б. «Таблиг» – политическая организация, цель которой – исламизация мира». <http://www.ferghana.ru/article.php>.
12. Закарьянов Д.К. Идеи Хизб-ут-Тахрир – угроза казахстанского общества // Религия и право. – № 1. – 2007. – С. 82-87.
- 13 Народецкий А. Исламское движение Узбекистана деморализовано в своем убежище. http://rus.azattyq.org/content/pakistan_h_islamic_movement_of_uzbekistan_/1967633.html.
- 14 Фальков М. Исламское движение Узбекистана (ИДУ). История, финансовая база и военная структура. http://www.ng.ru/net/2000-08-24/0_idu.html.
- 15 Фальков М. Исламское движение Узбекистана (ИДУ). История, финансовая база и военная структура. http://www.ng.ru/net/2000-08-24/0_idu.html.
- 16 Новая власть Киргизии освободила осужденных за бунт исламистов <http://www.titus.kz/?type=world&previ=18254>.

References

- 1 Nazarbayev N.A. The critical decade. – Almaty: Atamura, 2003.
- 2 Huntington S. The engagement of civilizations? // Polis. – 1994. – № 1.
- 3 Olshansky D. The psychology of terror. – Ekaterenburg: business book; – M.: Academic project, OPPL, 2002. – 320 p.
- 4 Tukumov E.V. Religious and political extremism as a threat to regional and national security of the Central Asia countries. – Almaty, 2004.
- 5 Ignatenko A. Islamic radicalism as a side effect of the «cold war» // Central Asia and Caucasus. – 2001. – № 1(13).
- 6 Dzhililov Z.G. Islam and society in modern Kazakhstan. – Almaty «Drake-Press», 2006.
- 7 Cohen Ariel. Chaos in Central Asia, «The Wall Street Journal», http://news.km.ru/chaos_v_czentralnoj_azii.
- 8 Moldahmetov B. Globalization of problems in the Islamic world: the new ideology of Jihad for the countries of Central Asia? – <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/15.html> 15.03.2007.
- 9 Is the radical Islam inevitable in Central Asia? Priorities for action. Asia Report №72 22 Dec 2003.

http://www.crisisgroup.org/en/regions/asia/central-asia/072-is-radical-islam-inevitable-in-central-asia-priorities-for-engagement.aspx?alt_lang=ru

10 Alekciev A. «tablegi dzamat»; nevidivmy legion dzihada.

11 Babadjanov B. «Tablig» – the political organization, the aim of which the Islamization of the world <http://www.ferghana.ru/article.php>.

12 Zakaryanov D.K. «the ideas of Hizb-ut-Tahriris the treat for Kazakhstani society». Religion and law. № 1. 2007, pp. 82-87.

13 Narodeski A. «The Islamic movement of Uzbekistan» demoralized in their hideout http://rus.azattyq.org/content/pakistan_h_islamic_movement_of_uzbekistan_/1967633.html.

14 Falkov M.. «Islamic movement in Uzbekistan» (IDU). History, financial base and military structure – http://www.ng.ru/net/2000-08-24/0_idu.html.

15 Falkov M.. «Islamic movement in Uzbekistan» (IDU). History, financial base and military structure – http://www.ng.ru/net/2000-08-24/0_idu.html.

16. The new Government of Kyrgyzstan set free convicts along to Islamist rebellion. <http://www.titus.kz/?type=world&previd=18254>.

ӘОЖ 2(574):32

Б.К. Бейсенов*, Н.Б. Манапбаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: otrar68@mail.ru

Дінаралық келісім – мемлекет пен дін қатынасының негізі

Дінаралық келісім әр қоғамның тұрақтылығының маңызды элементі болып табылады. Конфессияаралық және ұлтаралық келісімнің сақталуы мемлекет пен діни ұйымдардың бірлескен қарым-қатынастарында ғана құрылуы мүмкін.

Бұл жөнінде түрлі діндерді ұстанатын ұлыстар тұратын Қазақстанға өз жерінде бейбітшілікті нығайту және келісім мәдениетін халықаралық аренада нығайту мен дамуына да мүмкіндік туғызады.

Қазіргі Қазақстанға әр түрлі діндердің тең құқылы қатар өмір сүруі, барлық конфессияларға мемлекеттік саясаттың бірдей қарауы негізіндегі қарым-қатынас балансы, заң алдындағы теңдік бойынша төзімділік мәдениетінің қалыптасуы тән.

Салиқалы саясаттың арқасында, қазіргі Қазақстанда жаңа этникааралық және конфессияаралық қатынастар орнығып, қазақстандықтарды Мәңгілік елдің ортақ мақсат, ортақ мүдде, ортақ болашақ құндылықтары мен ортақ тағдыр ұйыстырады.

Қазақстандық мәдениетте этникалық және конфессионалды аспектілердің диалектикалық байланысын ұғыну, олардың менталитетте, өмір тіршілігінде, тарихи жад және өзіндік идентификация процесінде ерекше маңыздылыққа ие.

Мақалада Қазақстандағы қоғам мен конфессияаралық қатынастар қозғалады.

Жалпы, мақаланың негізгі мақсаты дінаралық келісімнің зайырлы қоғамдағы келісім мәдениетін нығайтуды жетілдіру жолдарын зерделеу.

Түйін сөздер: дін, мемлекет, қоғам, дінаралық келісім, идентификация.

B.K. Beysenov, N.B. Manapbaev

Interreligious harmony is as the basis of interaction between government and religion

Interreligious harmony is the most important element of stability in any society. Saving interfaith and international peace can be built only on the joint relationship between the state and religious associations.

In this regard Kazakhstan, where more than 100 nations and nationalities live and speak different languages, could not only manage to maintain peace on their own territory, but also contributes its strengthening and development in the international arena.

Additionally, for the modern Kazakhstan it is characterized that the coexistence on equal rights of different religions, balance the relationship between which is supported by the development of the same interest of state policy to all confessions, formation a culture of tolerance in terms of parity before the law.

Due to deeply considered national politics in modern Kazakhstan there are establishing new interethnic and interfaith relations, appearing the prerequisites of forming a multi-ethnic and multiconfessional community of Kazakhstan people with common goals, ideals, and values.

Special importance is the reinterpretation of dialectical relationship of ethnic and religious aspects in the Kazakh culture, their appearance in the mentality, lifestyle, social memory and the process of self-identification.

In this article are available the materials about problems of interethnic and interfaith relations in Kazakhstan. In general, the main conclusions of the article complement the concepts of modern historical scholarship about problems of religious harmony.

Key words: religion, the state, society, interreligious harmony, identity.

Б.К. Бейсенов, Н.Б. Манапбаев

Межрелигиозное согласие – как основа взаимодействия государства и религии

Межрелигиозное согласие является важнейшим элементом стабильности любого общества. Сохранение межконфессионального и межнационального мира может строиться только на совместных взаимоотношениях государства и религиозных объединений.

В этом отношении Казахстану, где проживают более 100 наций и народностей, говорящих на разных языках, не только удалось сохранить мир на собственной территории, но и укрепиться и развиваться на международной арене.

Для современного Казахстана также является характерным сосуществование на равных правах разных религий, баланс взаимоотношений между которыми поддерживается за счет развития одинакового интереса государственной политики ко всем конфессиям, формирования культуры терпимости с точки зрения равенства перед законом.

Благодаря глубоко продуманной национальной политике, в современном Казахстане устанавливаются новые межэтнические и межконфессиональные отношения, появляются предпосылки формирования полиэтнической и поликонфессиональной общности казахстанцев с общими целями, идеалами, ценностями.

Особую актуальность приобретает переосмысление диалектического соотношения этнических и конфессиональных аспектов в казахстанской культуре, их проявление в менталитете, образе жизни, социальной памяти и процессе самоидентификации.

В статье анализируются аспекты межэтнических и межконфессиональных отношений в Казахстане.

Ключевые слова: религия, государство, общество, межрелигиозное согласие, идентификация.

Еліміздің дінаралық қатынас мәдениетіне ерекше көңіл аударуы арқасында ел халқының бірлігі мен ынтымағы, ауызбіршілігі мен тұтастығы сақталып мемлекетіміз қарқынды даму жолында. Қазақстан зайырлы мемлекет ретінде, өзін мекендеген ұлттар мен ұлыстардың діні мен мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне басты назар аударып, дінаралық қатынас саласын елдің тұрақты дамуының алғы шартының бірі ретінде қарайды. Еліміздің жалпы адамзаттық құндылықтарға маңыз беруінің айғағы 2003, 2006, 2009, 2012 жылдарда Астанада өткізілген Әлемдік және дәстүрлі діндер съезі екені даусыз. Бұл съездер жүйелі түрде өткізіліп әлемдік деңгейдегі дінаралық үн қатысуға және түрлі наным-сенімдегі халықтардың өзара түсіністік мәдениетіне жол ашты. Сондай-ақ осы дүниежүзілік ауқымды басқосу қазақ елінің халықаралық деңгейде мәртебесі мен беделінің өсуінің дәлелі бола алады.

Елбасы II съезде сөйлеген сөзінде: «Бүгін біз үш жыл бұрын біздің форумға 17 конфессиялық делегация қатысқан болса, бұл жолы Съезге енді 29 делегация қатысуда. Бұл өзгеріс атап айтарлықтай және біздің форумның өсе түскен беделін бейнелейді. Ол біздің өзара түсіністік, қазіргі дүние туындап отырған күрделі

сұрақтарға жауаптарды бірлесе іздеу жолымен келе жатқанымызды білдіреді» [1].

Еліміздің осындай игі бастамалары жер бетіндегі бейбітшіліктің баянды болу үшін дінаралық сұхбаттастықтың және халықтар арасындағы достықтың маңызды екендігіне үміт артқызады. Адамзат баласы жаһандану заманында және мәдени бірегейлену үдерісі кезінде рухани ұстанымдарына мән бере бастады. Әлем халықтары арасындағы діни, мәдени және ділдік ұқсастықтар мен ерекшеліктер халықтарды бөлуге емес, бірлікке алып келуі керек екендігіне назар аударған еуразияның кіндік ортасында орналасқан еліміздің әлемдік қауымдастықтағы мерейін үстем етті. Халықаралық деңгейде жүзеге асқан бұл форум еліміздің жаһандық деңгейде дінаралық және мәдениетаралық үн қатысудың мүмкін екендігіне көрсетті. Қазақ елі әлемдік қауымдастықта өзара түсіністік пен келісімге алып келетін рухани-мәдени сұхбаттастыққа жол ашатын ізгі ниеті әлемнің бейбітшілікті аңсаған халықтарының арман-аңсарын ғаламдық деңгейде түйсініп және көре білуінде деп түсінеміз.

Дүниежүзі елдері арасындағы діни және мәдени қатынастардың орнығуына негіз болатын жалпы адамзатқа ортақ рухани құндылықтарды

орнықтыру үшін діндер арасындағы келісім мен түсіністіктің маңызды әлеуетін біздің еліміз даналықпен елімізде және халықаралық деңгейде мақсатты түрде ұстанып отыр.

Еліміздің түрлі наным-сенімді ұстанатын дінбасыларын бір үстелдің басында отырып түйткілді мәселелерді шешіп, ортақ құндылықтар мен күллі адамзатқа бірдей мұраттарға адалдық танытуға шақыру мүмкіндігін тудыруы мемлекетіміздің бейбітшілік сүйгіш ел екендігін айқындайды. Бұл форумдар әлемдік экономикалық, саяси және әлеуметтік ахуалдың күрделі жағдайында жүзеге асып, дүниежүзілік қауымдастықта еліміздің мерейін үстем еткендігі айқын.

Қазақ елінің басым көпшілігінің діни сенімі болып табылатын ислам діні мен ханафи мазһабының халқымыздың діни бірлігі мен ынтымағының негізі ретіндегі орнын айқындаған елімізде 2000-нан аса мешіт жұмыс істеп, елдің діни қажетілігін өтеуде. Қазақ елінің рухани түлеуі және жаңаруы тәуелсіздіктің арқасында жүзеге асып отыр. Мемлекет құраушы және ұйыстырушы ұлт ретіндегі қазақ халқының тәуелсіз мемлекет орнатуы қазақ тарихындағы ұлы қастерлі құндылық. Қазақстан халқы Ассамблеясының жұмысы елдегі түрлі ұлттардың ортақ мүдде және мақсатқа жету жолында бірлесе әрекет етуге бағытталған. Елімізде 46 этностың ұлттық-мәдени орталықтары жұмыс істейді. Қазақстандағы этностардың ұлттық мәдениеті мен тілдерін дамытуға барлық жағдайлар жасалған. Тәуелсіздік жариялаған күннен бастап қазақ елі толеранттылықтың үлгісі және конфессияаралық, сондай-ақ этнос аралық қатынастарды нығайту саласында өнеге көрсетіп келеді.

Тәуелсіздік қазақ халқының сан ғасырлар бойы армандаған мұраты, азаттық жолында төкен тері мен еңбегі. Тәуелсіздік арқасында қазақ елі халықаралық саясаттың дербес және белсенді мүшесіне айналды.

Қазақ елінің тәуелсіздік жылдарында жеткен жетістіктерін алыс және жақын шет елдер мойындап, еліміз әлемдік қауымдастық тарапынан оң бағасын алуда. Жас, тәуелсіз қазақ елінің 2010 жылы Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық ұйымына, яғни әлемдік саясаттағы беделді ұйымға басшылық етуі ел абыройының биіктігінің дәлелі. Қазақстан ТМД мемлекеттері, Орталық Азия мемлекеттерінің ішінен шыққан тұңғыш ЕҚЫҰ төрағасы болды.

2011 жылы Қазақстан Ислам конференциясы ұйымының жұмысына абыройлы жетекшілік жасады. Астана қаласында ЕҚЫҰ-ның Саммитін абыройлы өткіздік. Бұл жас тәуелсіз еліміздің демократиялық құндылықтарды баянды етудегі жеткен жетістігі.

Тәуелсіз қазақ елі серпінді және тұрақты дами отырып, өзін аймақтың экономикалық және саяси көшбасшысы ретінде танытты. Қазақстанның халықаралық қауіпсіздік пен бейбітшілікті нығайтуға бағытталған күш жігері және ұлтаралық келісім мен дінаралық, өркениеттер сұхбаттастығының Қазақстандық моделі өркениетті елдері мойындатып отыр.

Тәуелсіз еліміздің саясатының негізінде жүргізілген саяси, экономикалық, әлеуметтік реформалар – жаңа тарихи бетбұрысқа жол ашты. Тәуелсіз отанымызда тату-тәтті өмір сүріп жатқан көптеген ұлттардың ынтымақты өзара түсіністікте тұруы және түрлі діни сенімдердің өзара келісімде болуы бұл жас мемлекетіміздің дана саясаты және халқымыздың дархан көңілі. Қазақ еліндегі саяси-әлеуметтік, экономикалық дамудың қарқынды болуы ел ішіндегі салтанат құрған келісім мен тұрақтылықта жатыр.

Қазақстан халқының бәсекеге қабілетті ұлт болып қалыптасуы мен дамуы бұл білімді де білікті, тәрбиелі жастардың қолында екендігіне сенім білдіріп, тәуелсіз елдің жастары өздерін үнемі жан-жақты жетілдіріп отыруы тиіс екендігін басты назарда. Сондықтан қазіргі заманда жас азамат өз бойында отансүйгіштік, белсенділік, ізденгіштік, иман жүзділік сынды қасиеттерді тәрбиелеуі керек. Қазақстанның әрбір азаматы бала күнінен бастап қазақстандық патриотизм және ұлттық идеядан сусындап, отанға қызмет етуге өзін дайындауы керек.

Қазақстан демократиялық құндылықтарды ұстанатын адам құқықтары мен бостандықтарын ардақтайтын, экономикасы дамыған өркениетті ел. Қазақ елі тәуелсіздік жылдарында дүниежүзінің өркениетті елдерімен саяси және экономикалық әріптестік орнатты. Зайырлы қазақ қоғамының рухани тұрғыдан жаңаруында дәстүрлі діндер маңызды рөл атқарады. Елімізде Ислам, христиандық және иудей діндерінің жалпы адамзаттық және гуманистік құндылықтарының ұлтаралық және конфессияаралық келісім мен татулықты орнықтырудағы атқаратын рөлі ерекше. Дәстүрлі діндердің жасампаз қоғамымызда достық пен өзара құрмет пен түсінушілікті нығайтуға қызмет етеді. Қазақ халқының

мәдениеті мен руханияты ислам өркениеті мен дүниесінің ажырамас бөлшегі. Ұлттық руханият халқымыздың өмір тұрмысынан, мәдениетінен, өнері мен философиясынан, тілі мен ділінен, діни сенімінен қалыптасады. Ұлттық руханияттың киелі қадір-қасиеттері қазақ қоғамынан және қазақ ұлтының өмірінен көрінеді. Ұлттық руханият және діни сана өзара байланысты. Ислам діні мен ұлттық руханият арақатынасы – бұл әдептілік пен әдепсіздік, имандылық пен имансыздық, сабырлылық пен шыдамсыздық, үнемділік пен ысырапқорлық, аманат пен қиянат, қарапайымдылық пен тәкаппарлық сынды ахлақтық ұғымдар дін мен діндің арақатынасын айқындайды.

Кеңестік кезеңде атеистік кезеңде халқымыз өзінің діни құндылықтарынан ажыраған жоқ. Өйткені қазақ жеріндегі мешіттер және ел ішіндегі білімді молдалар халқымыздың діни сұраныстарын азды-көпті өтеді. Бабаларымыз ұстаған ислам діні ұлттық болмыс-бітімімізге ғасырлар бойы ықпал етті. Тәуелсіздігіміздің арқасында халқымыз ата дінімен сағына қауышты.

Кеңес билігі уақытында дінге қатысты саясат коммунистік идеология және партия қаулылары негізінде қадағаланып, дін билік органдары тарапынан бақыланып отырды. Орта Азия және Қазақстан діни басқармасының орталығы Ташкент қаласына орналасты. Қазақстан мұсылмандарын қазы басқарды. Діни білім алуды қалаушылар Бұхара және Ташкент қалаларындағы ислам оқу орындарында білім алды. Қазақстандағы ислам тарихын зерттеуші А. Сұлтанғалиева кеңестік кезеңдегі ислам дінінің жағдайы туралы: «Кеңестік кезеңде мемлекеттік идеология ретінде атеизм ислам дінін толық ығыстыра алмады. Бұған ықпал еткен біріншіден, конституцияда бекітілген сөз жүзіндегі сенім бостандығы, екіншіден, этно-ұлттық негізде қалыптасқан одақтық кеңестік мемлекетті қалыптастырудың саясатынан туындаған этникалық фактор маңызының нығаюы болып табылады. Сондықтан да ислам этникалық бірегейліктің бөлшегі ретінде сақталды» – деп көрсетеді.[2]

Кеңестік қоғамда діни ғимараттар бұзылып, діни оқу орындары жабылып және дін қызметшілер қуғын-сүргінге ұшырады, діни басылымдар жабылды. Діни оқу орындарының оқыту үдерісі мен оқу бағдарламасы арнайы тексеруден өткізіліп, діни қауым және дін

қызметшілерінің қызметі қатаң бақылауға алынды. «Кеңестік қоғамда ислам атеистік мемлекетке тәуелді және «жабық аумақ» мәртебесін алды. Бірақ исламның болуының өзі мұсылман халықтары мәдениетінде дәстүрлі рухани күштің барлығын білдірді» [3].

Қазақ мәдениетіндегі мұсылмандық дәстүрді бейнелейтін жәдігерлер халық ауыз әдебиетінің мұралары, ұлт зиялыларының шығармалары, мешітте, белгілі кесенелер халқымыздың діни мәдениеттен ажырамауына себеп болды.

Көрнекті дін қайраткері, аудармашы Сәдуақас Ғылмани 1952-1972 жылдары Қазақстан қазиятының қазыы және Орта Азия және Қазақстан діни басқармасының мүшесі қызметтерін атқарды. Кеңестік кезеңде 1970 жылдары ол «Құран туралы жала мен өтіріктерге қарсы», «Діни педагогика», «Арабша-қазақша түсіндірме сөздік», «Ел аузынан жиған тергендер» сынды еңбектер жазып, әл-Фараби шығармаларын араб тілінен қазақ тіліне аударуға қатысты.

Бұхара қаласындағы «Мир – Араб» медресесін бітірген Жакия қажы Бейсенбайұлы Садуақас Ғылманидан кейін қазият кеңсесін 1972-1979 жылдар аралығында басқарды. 1979-1990 жылдар қазиятты Рәтбек қажы Нысанбайұлы басқарды. 1990 жылы 12 қаңтарда Қазақстан мұсылмандарының бірінші құрылтайында Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы құрылды. Құрылтайда Рәтбек қажы Қазақстанның бас мүфтиі болып сайланды. 2000 жылы Қазақстан мұсылмандары Діни басқармасының кезекті құрылтайында Бас мүфти болып профессор Әбсаттар қажы Дербісәлі сайланды. Ал қазіргі таңда ҚМДБ төрағасы Ержан Майемеров. Қазіргі кезде Діни басқарма «Иман» журналы, «Ислам және өркениет» газеті арқылы діни үгіт-насихат және ағартушылық жұмыстарын жүргізеді. Сондай-ақ елімізде ислам діні мен мәдениеті, тарихы туралы «Мұсылман», «Шапағат-Нұр», «Рахмет самалы» сынды басылымдар танымдық материалдар жариялап тұрады, «Көкжиек», «Баракат», «Кәусар-саяхат» және т.б. баспаханалар діни әдебиеттер шығаруда. Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры жұмыс жасайды. 2007 жылы студия болып құрылған «Асыл арна» ислами-ағартушылық телеарнасы 2009 жылдан бастап кабельдік жүйе арқылы эфирге шығып отыр.

Қазақстан Республикасының Конституциясында ар-ождан бостандығы мен діни бостан-

дықтың принциптері, әртүрлі конфессияларға жататын азаматтардың өздерінің діни бірлестіктерін құруға теңқұқылығы, мемлекет пен діннің бөлінгендігі туралы принциптер бекітілген. Сондай-ақ, діннің және діни бірлестіктердің әлеуметтік қызметтерін реттеудің халықаралық тәжірибелеріне негізделген өзге де бірқатар нормативтік-құқықтық негіздер дайындап шығарылды. Қазақстандағы қандай да болмасын діни бірлестіктердің қызмет етуінің нормативті – құқықтық негізі белгілі дәрежеде әзірленгендігіне қарамастан, діннің мәртебесі, оның қоғам өміріндегі шынайы жағдайы мен рөлі, яғни діннің қоғамның әлеуметтік-саяси, рухани салаларына тигізер әсерінің мәртебесі, кеңістігі және шекаралары қазірге дейін дәл анықталмаған. Осы еліміздегі белгісіздік, әсіресе оның теріс салдары еліміздегі қазіргі діни жағдайда орын алған жаңа тенденцияларға байланысты анық та, айқын аңғарылуда. Бұл, әрине, әсіресе дін мен діни сананың күдік туғызатын діни-рухани нормалары мен догмаларына негізделген жаңа діни ағымдар мен бағыттардың пайда болуына байланысты. Мұндай әсірешіл нышандар діни фундаментализм мен діни экстремизм ретінде көрініс табуы мүмкін.

Қазақстан зайырлы мемлекет. Дін саласындағы мемлекеттік саясат мақсаты қоғамдағы келісім мен түсіністікті сақтауға діндарларды жұмылдыру болып табылады. Елбасы Әлемдік және дәстүрлері діндердің II съезінде сөйлеген сөзінде: «Қазақстан халқының басым көпшілігі өздерін мұсылман санайды. Сонымен бірге исламның Қазақстанда басымдыққа ие болуы басқа діндерді ұстанушылардың өздерінің әдет-ғұрыптарын толыққанды атқаруына тіпті де кедергі келтірмейтінін қадап айтамын. Мұсылмандықтан өзге конфессиялардың діни мекемелерінің санының өсуі назар аудартады. Тәуелсіздік жылдарында православие дін орындарының саны төрт есе, католик шіркеулерінің саны екі есе өсті. Протестанттар бірлестіктерінің мыңнан аса миссиалары мен мінәжат үйлері жұмыс істейді, елде сондай-ақ 21 иудей қауымдастығы бар, көптеген ғасырлардың ішінде алғаш рет будда храмы тұрғызылды» [4] – деп, Қазақстандағы конфессияаралық үнқатысу мен ұлтаралық және дінаралық келісімнің үлгісін атап көрсетті.

Әлемдік және дәстүрлі діндердің басшыларының осындай кездесулерінің соңғы бірінде еліміздегі конфессияаралық келісім мен

диалогтың маңыздылығы ерекше аталып өтілді. Әлемдік және дәстүрлі діндердің басшыларының осы бір кездесуінде конфессияаралық келісім мен диалогтың негізгі принциптері айқындалды. Олар: толеранттылық, өзара құрметтеу мен түсінісу, ұлтаралық келісім мен діни төзімділік. Бұл қағидалар Қазақстандағы конфессияаралық қатынастардың да негізін құрайды.

Айта кету керек, Қазақ жері діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім ісінде терең тамырлары бар мен көне дәстүрлерге бай. Қазақстан көне заманнан бері саналуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған. Әркімге мәлім, қазіргі Қазақстанның аумағында бірнеше ғасырлар бойы тәңіршілдік, зороастризм, манихейлік, буддизм, христиандық (оның әсіресе нестериондық және яковиттік тармақтары) және ислам сияқты әртүрлі нанымдар бейбіт бірге өмір сүрген, яғни толеранттылық пен конфессияаралық келісімнің үлгісі болған. Бейбітшілік пен конфессияаралық келісім салаларында Қазақстан аясында болсын, тіпті дүниежүзілік ауқымда болсын қол жеткізген белгілі табыстарымызға қарамастан, әлі шешілмеген, жедел шешуді қажет ететін мәселелер баршылық. Әсіресе, қазір дүние жүзіне діни төзімсіздік, діни экстремизм және терроризм шынайы қауіп төндіріп тұр. Оларды XXI ғасырдың анағұрлым өткір мәселелеріне жатқызуға болады. Конфессияаралық келісіммен диалогты жетілдірудің жаңа жолдарын іздеу қажет.

Әлемдік және дәстүрлі діндер адамның діни және рухани негіздерін дамытудың күшті факторы болып табылады. Діннің негізгі мақсаты адамдағы барлық адамгершілік қасиеттерді сақтау және оларды дамыту, адамның рухани жетілуі болып табылады. Қазіргі әлемнің, оның ішінде қазіргі Қазақстанның міндеті жалпы адамзаттық, гуманистік және толеранттылық құндылықтарды, конфессияаралық келісім, диалогты ғасырлар бойы әлемдік және дәстүрлік діндердің енгізген принциптері мен қағидаларын қазіргі жалпы әлемдік, адамзаттық өркениеттегі бейбітшілікті сақтап қалу үшін, сан алуан этностары мен конфессиялардан тұратын көптеген мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруі үшін белсенді пайдалануға саяды.

Конфессияаралық бейбітшілік пен келісімнің нығаюы үшін, діннің біріктіруші, рухани тұрғыдан құрушы фактор есебінде рөлінің күшеюі үшін діни мәдениет пен діни сананы

қалыптастыру қажет «Жат жерлік миссионерлер заңымыздың осал тұстарын тиімді пайдаланып кеткені соншалық, өз жеріміз бен елімізде отырып, сырттан келген секталарды шығарып алдық. Сондықтан біз Қазақстанда тарихи тамырлары тереңге жайылған дәстүрлі екі дінді-Ислам мен православиеді қалдырып, қалған секталар мен ағымдарға тиым салу керек деп ойлаймыз» [5].

Қазақстандағы сүнниттік ислам және христиандықтың православие бағыты Қазақстандықтардың басым көпшілігінің діни бірегейлігінің негізі болып табылады. Елдегі діни келісім мен ұлтаралық татулық екі діни бағыттың түсіністігі мен сыйластығы арқылы, тұрмыстық және адамгершілік негізінде іске асады.

«Қазақстан халықтарының рухани топтасуы Қазақстан Республикасының шынайы мемлекеттілігін құрудың маңызды шарты болып табылады. Бұл топтасу түрлі формада іске асады. Мұнда ислам мен христиандықтың рухани үнқатысуы өте жемісті, себебі, өйткені дінде рухани байлық шоғырланған». [6].

Қазіргі таңда елімізде дінаралық татулықты қамтамасыз ету өте маңызды. Түрлі діни ұйымдар өз қызыметтерінде заңғы қайшы әрекеттерге барып отыр. Атап айтсақ, кришна санасы қоғамы, жаңа өмір шіркеуі, саентология шіркеуі адам өмірі мен денсаулығына кері әсер ететін әрекеттерге барғанын бұқаралық ақпарат құралдары бетерінде жарияланды. Экстремизмнің дүниетанымдық сипаты кейде көрініс беріп отыр. Бұл діни және діни емес дүниетаным үнқатысуына салқынын тигізеді.

Дінаралық келісім мәдениетін дамыту үшін діни төзімділікті қалыптастыру керек. Жастар бойында діни төзімділік және өзгенің дүниетанымын, мәдениетін түсіністікпен қабылдай білуді орнықтыру қажет. «Еркін ойшылдық, дүниетанымдық төзімділік азаматтық қоғамның атрибуттары болып табылады. Бірақ төзімділік қағидатын абсолюттендіріп догмаға айландыруға болмайды» [7]. Төзімділік бұл көнбістік емес, төзімділік өзгені жатырқамай қабыл алу. Төзімділік қоғамдық өмірдегі маңызды қағидаттардың бірі. Діни салада өзгенің сенімін құрметтеу діндердің діни ілімі мен құндылықтарын қабыл алуды талап етеді. Өзгенің сенімін құрметтеу діндарлардың арасын жақындататын қағидат. Соңғы жылдары әлемде дінаралық қақтығыстар орын алып отыр. Бұл көбіне діни төзімділік

пен білімнің таяздығынан, яғни, надандықтан туындауда. Діни төзімсіздік, өзге діни ілімді және оның құндылықтарын дүниетанымдық тұрғыдан қабыл алмаудан шығады. Кейбір елдерде діндарлар мен діни топтар өздерінің саяси амбициясын діни қағидалармен бүркемелей отырып, діни сенімді билікке жетудің құралы ретінде пайдаланады. Әлемнің кейбір елдерінде діннің саясиленуі бұл көп жағдайда дінаралық қақтығыстарға ұрындырып отыр. Сондықтан елімізде діннің саяси өмірге араласуына, не ықпал етуіне жол берілмеу керек. Бұған жол бермеу үшін тең дәрежеде діни сауаттылық, саяси мәдениет пен саяси сананы қалыптастыру, ішкі мәдениет пен білімділік деңгейін көтеру қажет. Ата Заңымызда бекітілген зайырлылық принципі елдің өркениетті дамуының негізі.

Ислам тарихына көз жүгіртсек өзінен бастауынан-ақ діндераралық төзімділікті ұстанған. Құранда: «Дінде зорлық жоқ» (Бақара, 256).

Еліміздің руханият саласындағы басты ұстанымы дінаралық келісім мен төзімділік, діни қатынастардың өзегіне айналды. Қазақстан республикасының Ата заңы мен Қазақстан республикасының діни сенім бостандығы мен діни бірлестіктер туралы заңының қағидаттары 1948 жылы қабылданған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы және 1966 жылы қабылданған азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт сынды халықаралық құқықтық құжаттар нормаларына сәйкес жасалған. Бұл еліміздің өркениеттік және жалпы адамзаттық құндылықтарға құрметпен қарайтындығын дәлелдейді.

Төзімділік діни қатынастардың өзегіне айналды. 1992 жылы қабылданған Діни бірлестіктер туралы заңымызға толықтырулар мен өзгерістер енгізілуі уақыт талабы. Аталған заң өркениетті елдердің заңдарына сәйкес келеді. Аталмыш заңға осы уақытқа дейін жеті рет өзгертулер мен толықтырулар енгізілген. 1995 жылы салық салу мәселесі бойынша бірінші рет өзгеру енгізілсе, дәл осы жылы бірлестіктерді тіркеу және тарату тәртібіне байланысты өзгертулер енгізілген. 1997 жылы заңға үшінші рет өзгеріс енгізілген. 2004 жылы Заң мемлекеттік басқару деңгейі және бюджеттік қатынастар арасында құзреттілігіне шек қою мәселесі бойынша өзгеріске түскен. 2005 жылы аталмыш заңға ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар кіргізілген. Тағы сол 2005 жылы Заңға экстремизмге қарсы іс-қимылға

тыйым салу мақсатында өзгеріс енгізілсе, 2007 жылы аталмыш заң еңбек заңнамасына сәкестендірілген. Бұл өзгерістер мен толықтырулар уақыт талабына сай жасалған. 2008 жылы бір топ депутаттардың бастамасымен бұл заңға толықтырулар мен өзгертулер енгізу көзделген болатын. Бірақ бұл өзгерістер мен толықтырулардың Ата Заңымызға қайшы келетін тұстары болғандықтан қабылданбады.

Қоғам өмірін демократияландыру және білім беру стандарттарын әлемдік стандарттарға сай жетілдіру, сонымен қатар экономиканы нарықтық жүйеге көшіру жолында еліміз табыстарға жетті. Еліміздің Мәңгілік ел ретінде гүлденуіне және өркениеттік жолмен дамуына негіз болатын ел ішіндегі тұрақтылық, дінаралық келісім және ұлтаралық сыйластық қағидаттары келісімнің жемісі.

Еліміздің дінаралық қатынас мәдениетіне ерекше көңіл аударуы арқасында ел халқының бірлігі мен ынтымағы, ауызбіршілігі мен тұтастығы сақталып мемлекетіміз қарқынды даму жолында. Қазақстан көп дінді мемлекет ретінде, өзін мекендеген ұлттар мен ұлыстардың діні мен мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне басты назар аударып, дінаралық қатынас саласын елдің тұрақты дамуының алғы шартының бірі ретінде қарайды. 2003, 2006, 2009, 2012 жылдардағы өткізілген Әлемдік және дәстүрлі діндер съезі екені даусыз. Бұл съездер жүйелі түрде өткізіліп әлемдік деңгейдегі дінаралық үн қатысуға және түрлі наным-сенімдегі халықтардың өзара түсіністік мәдениетіне жол ашты.

Еліміздің осындай игі бастамалары жер бетіндегі бейбітшіліктің баянды болу үшін дінаралық сұхбаттастықтың және халықтар арасындағы достықтың маңызды екендігіне үміт артқызады. Адамзат баласы жаһандану заманында және мәдени бірегейлену үдерісі кезінде рухани ұстанымдарына мән бере бастады. Әлем халықтары арасындағы діни, мәдени және ділдік ұқсастықтар мен ерекшеліктер халықтарды бөлуге емес, бірлікке алып келуі керек екендігіне назар аударған қазақ елі еуразияның кіндік ортасында орналасқан еліміздің әлемдік қауымдастықтағы мерейін үстем етті. Қазақ елі әлемдік қауымдастықта өзара түсіністікпен келісімге алып келетін рухани-мәдени сұхбаттастыққа жол ашатын ізгі ниеті әлемнің бейбітшілікті аңсаған халықтарының арман-аңсарын ғаламдық деңгейде түйсініп және көре білуінде деп түсінеміз.

Дүниежүзі елдері арасындағы діни және мәдени қатынастардың орнығуына негіз болатын жалпы адамзатқа ортақ рухани құндылықтарды орнықтыру үшін діндер арасындағы келісім мен түсіністіктің маңызды әлеуетін біздің көшбасшымыз даналықпен елімізде және халықаралық деңгейде мақсатты түрде ұстанып отыр. Дінаралық сұхбаттастық мәдениетін дамытуға байланысты өткізілген халықаралық деңгейдегі конференцияларда, симпозиумдарда белгілі саясаткерлер мен дінбасылары қазақ елінің ұсыныстары мен бастамалары әрқашан да өзекті мәселелерді қамтитындығын атап көрсетуде.

Еліміздің түрлі наным-сенімді ұстанатын дінбасыларын бір үстелдің басында отырып түйткілді мәселелерді шешіп, ортақ құндылықтар мен күллі адамзатқа бірдей мұраттарға адалдық танытуға шақыру мүмкіндігін тудыруы мемлекетіміздің бейбітшілік сүйгіш ел екендігін айқындайды. Бұл форумдар әлемдік экономикалық, саяси және әлеуметтік ахуалдың күрделі жағдайында жүзеге асып, дүниежүзілік қауымдастықта еліміздің мерейін үстем еткендігі айқын.

Қазақ елінің басым көпшілігінің діни сенімі болып табылатын ислам діні мен ханафи мазһабының халқымыздың діни бірлігі мен ынтымағының негізі ретіндегі орнын айқындаған елімізде 2300-ден аса мешіт жұмыс істеп, елдің діни қажетілігін өтеуде. «Нұр-Мұбарак» Египет Ислам мәдениеті университеті жоғары білімді дін мамандарын дайындауда. Қазір бұл оқу орнында болашақ имамдар білім алуда.

Қазақ елінің рухани түлеуі және жаңаруы тәуелсіздіктің арқасында жүзеге асып отыр. Мемлекет құраушы және ұйыстырушы ұлт ретіндегі қазақ халқының тәуелсіз мемлекет орнату жолында жасап отырған қарқынды да, қарышты қадамын елімізді мекендеген ұлыстар түсіністікпен қабылдап жұмыла қолдау көрсетуде. Қазақстан халқы Ассамблеясының жұмысы елдегі түрлі ұлттардың ортақ мүдде және мақсатқа жету жолында бірлесе әрекет етуге бағытталған. Елімізде 46 этностың ұлттық-мәдени орталықтары жұмыс істейді. Қазақстандағы этностардың ұлттық мәдениеті мен тілдерін дамытуға барлық жағдайлар жағдайлар жасалған. Тәуелсіздік жариялаған күннен бастап қазақ елі толеранттылықтың үлгісі және конфессияаралық, сондай-ақ этнос аралық қатынастарды нығайту саласында өнеге көрсетіп келеді.

Қазақстанның халықаралық қауіпсіздік пен бейбітшілікті нығайтуға бағытталған күш жігері және ұлтаралық келісім мен дінаралық, өркениеттер сұхбаттастығының Қазақстандық моделі өркениетті елдері мойындатып отыр.

Тәуелсіз отанымызда тату-тәтті өмір сүріп жатқан көптеген ұлттардың ынтымақты өзара түсіністікте тұруы және түрлі діни сенімдердің өзара келісімде болуы бұл жас мемлекетіміздің көшбасшысы Ұлт көшбасшысының дана саясаты және халқымыздың дархан көңілі. Қазақ еліндегі саяси-әлеуметтік, экономикалық даму-дың қарқынды болуы ел ішіндегі салтанат құрған келісім мен тұрақтылықта жатыр.

Қазақстан халқының бәсекеге қабілетті ұлт болып қалыптасуы мен дамуы бұл білімді де білікті жастардың, тәрбиелі жастардың қолында екендігіне сенім білдіріп, тәуелсіз елдің жастары өздерін үнемі жан-жақты жетілдіріп отыруы тиіс екендігін басты назарда ұстап отыру керек. Сондықтан қазіргі заманда жас азамат өз бойында отансүйгіштік, белсенділік, ізденгіштік, иман жүзділік сынды қасиеттерді тәрбиелеуі керек. Қазақстанның әрбір азаматы бала күнінен бастап қазақстандық патриотизм және ұлттық идеядан сусындап, отанға қызмет етуге өзін дайындауы керек. Қазақстан демократиялық құндылықтарды ұстанатын адам құқықтары мен бостандықтарын ардақтайтын, экономикасы дамыған өркениетті ел. Қазақ елі тәуелсіздік жылдарында дүниежүзінің өркениетті елдерімен саяси және экономикалық әріптестік орнатты. Дінаралық келісім мен ұлтаралық татулық еліміздің тұрақты және бейбіт дамуының негізінің бірі. Діндер арасында өзара түсіністік пен сұхбаттастық діни төзімділік мұраттары мен адамзатқа ортақ құндылықтардың, адамзаттың рухани әлеуеті бір қайнары бұл діни ілім мен діни мәдениет. Діндердің тәрбиелік-тағылымдық, біріктірушілік-реттеуші мұраттарын еліміздің рухани тұрғыдан өркендеуі үшін тиімді пайдалану қажет. дін мамандарын тәрбиелеу мен кәсіби дайындау жолында адамзаттың және ұлттық мұраттар мен құндылықтарымызды бүгінгі заман талабына сай білім беру әдістерін енгізе отырып іске асырған жөн.

Дінаралық сұхбат пен діни төзімділік әлемдік және дәстүрлі діни ілімдердің ортақ ұстанымдары мен біріктіруші қағидаларын үнемі назарда ұстау арқылы жүзеге аспақ. Сондықтан діни ілімдердің моральдық (ахлақ) ұстанымдарын дінаралық және ұлтаралық

қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудағы тиімділігін ғылыми тұрғыдан кешенді түрде зерттеген жөн. діни қоғамдық сананың өміршең формасы ретінде адамзат қоғамының мәдениеті мен әлеуметтік өмірін қалыптастырушы және реттеуші фактор болғандығы және болып отырғандығы дау тудырмайды.

Діни ілім мен діни мәдениет адамзат баласының пайда болу тарихынан бастау алатындығы және әрбір пенденің өмірінің бастауы мен соңы да белгілі бір діни ілім мен мәдениет аясында өтетіндігі шындық. әлем халықтарының тарихи әдет-ғұрпы, өмір салты, материалдық және рухани мәдениеті нақты бір діни ілім шеңберінде қалыптасты.

Қазақстан Республикасының Конституциясында ар-ождан бостандығы мен діни бостандықтың принциптері, әр түрлі конфессияларға жататын азаматтардың өздерінің діни бірлестіктерін құруға теңқұқылығы, мемлекетпен діннің бөлінгендігі туралы принциптер бекітілген. Сондай-ақ, діннің және діни бірлестіктердің әлеуметтік қызметтерін реттеудің халықаралық тәжірибелеріне негізделген өзге де бірқатар нормативтік-құқықтық негіздер дайындап шығарылды. Қазақстандағы қандай да болмасын діни бірлестіктердің қызмет етуінің нормативті – құқықтық негізі белгілі дәрежеде әзірленгендігіне қарамастан, діннің мәртебесі, оның қоғам өміріндегі шынайы жағдайы мен рөлі, яғни діннің қоғамның әлеуметтік, рухани салаларына тигізер әсерінің мәртебесі, кеңістігі және шекаралары 2011 қазан айында жаңа заң қабылдағанға дейін анықталмады. Осы еліміздегі белгісіздік еліміздегі 1992-2011 жылдар аралығындағы діни жағдайда орын алған тенденцияларға байланысты анық та, айқын аңғарылды. Бұл, әрине, әсіресе дін мен діни сананың күдік туғызатын діни-рухани нормалары мен догмаларына негізделген жаңа діни ағымдар мен бағыттардың пайда болуына байланысты.

Қазақстан зайырлы мемлекет. Дін саласындағы мемлекеттік саясат қоғамдағы келісіммен түсіністікті сақтауға діндарларды жұмылдыруға бағытталады. Конфессияаралық бейбітшілік пен келісім Қазақстан үшін ізгі құндылық. Елбасы Әлемдік және дәстүрлері діндердің II съезінде сөйлеген сөзінде: «Қазақстан халқының басым көпшілігі өздерін мұсылман санайды. Сонымен бірге исламның Қазақстанда басымдыққа ие болуы басқа діндерді ұстанушылардың өздерінің әдет-ғұрыптарын толыққанды атқаруына тіпті

де кедергі келтірмейтінін қадап айтамын»[8] – деп, Қазақстандағы ұлтаралық және дінаралық келісімнің үлгісін атап көрсетті.

Әлемдік және дәстүрлі діндердің басшыларының осындай кездесулерінің соңғы бірінде еліміздегі конфессияаралық келісім мен диалогтың маңыздылығы ерекше аталып өтілді. Әлемдік және дәстүрлі діндердің басшыларының осы бір кездесуінде конфессияаралық келісім мен диалогтың негізгі принциптері айқындалды. Олар: толеранттылық, өзара құрметтеу мен түсінісу, ұлтаралық келісім мен діни төзімділік. Бұл қағидалар Қазақстандағы конфессияаралық қатынастардың да негізін құрайды. Діндерден қайшылықтарды емес, керісінше ортақ белгілер мен принциптерді, ортақ негіздер мен ортақ құндылықтарды, біріктіруші бастауды іздеуге міндеттіміз.

Айта кету керек, Қазақ жері діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім ісінде терең тамырлары бар мен көне дәстүрлерге бай. Қазақстан көне заманнан бері саналуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған. Әркімге мәлім, қазіргі Қазақстанның аумағында бірнеше ғасырлар бойы тәңіршілдік, зороастризм, манихейлік, буддизм, христиандық (оның әсіресе несториандық және яковиттік тармақтары) және ислам сияқты әртүрлі нанымдар бейбіт бірге өмір сүрген, яғни толеранттылық пен конфессияаралық келісімнің үлгісі болған. Сондықтан, Қазақстан Республикасының Президентінің айтқанындай: «Қиындық атаулыны жеңетін бір-ақ күш бар, ол – бірлік. Елінді, жерінді қорғау үшін бірлік қаншалықты қажет болса, тәуелсіздік жемістерін, бүгінгі қол жеткен табыстарымызды сақтау қалу үшін де ол сондай қажет. Ел басына күн туған нелер бір қилы замандарда да халқымызды ұлт ретінде сақтап қалған осы ынтымағы мен бірлігі емес пе еді? «Мың өліп, мың тірілген» қазақ халқы кеңес дәуіріндегі басқа түскен үлкен нәубет жылдарында да өзінің елдігін ынтымақ пен бірліктің арқасында сақтай білді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында өзге республикаларда қантөгістер мен қақтығыстар болып жатқанда, татулық пен бірліктің арқасында жас мемлекетімізді жасақтап, өтпелі кезеңнен шығынсыз өттік емес пе?! Бүгінгідей қиын-қыстау кезеңде мен туған халқымның ынтымақ пен ауызбіршілік танытарына сенемін. Сіздер өздеріңіз бас болып өзге отандас ағайындарға ұйтқы болыңыздар» [9].

Бейбітшілік пен конфессияаралық келісім

салаларында Қазақстан аясында болсын, тіпті дүниежүзілік ауқымда болсын қол жеткізген белгілі табыстарымызға қарамастан, әлі шешілмеген, жедел шешуді қажет ететін мәселелер баршылық. Әсіресе, қазір дүние жүзіне діни төзімсіздік, діни экстремизм және терроризм шынайы қауіп төндіріп тұр. Оларды ХХІ ғасырдың анағұрлым өткір мәселелеріне жатқызуға болады. Діни экстремизм мен лаңкестікке қарсы күрес пен алдын алуды жетілдірудің жаңа жолдарын іздеу қажет.

Қазіргі әлемнің, оның ішінде қазіргі Қазақстанның міндеті жалпы адамзаттық, гуманистік және толеранттылық құндылықтарды, конфессияаралық келісім, диалогты ғасырлар бойы әлемдік және дәстүрлік діндердің енгізген принциптері мен қағидаларын қазіргі жалпы әлемдік, адамзаттық өркениеттегі бейбітшілікті сақтап қалу үшін, сан алуан этностары мен конфессиялардан тұратын көптеген мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруі үшін белсенді пайдалануға саяды.

Конфессияаралық бейбітшілік пен келісімнің нығаюы үшін, діннің біріктіруші, рухани тұрғыдан құрушы фактор есебінде рөлінің күшеюі үшін діни мәдениет пен діни сананы қалыптастыру қажет. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің II съезінің декларациясында: «Планетадағы барлық діндердің және ізгі ниет адамдарына қайырыламыз және: оларды өзара жауласудан, ұрыс-керістен, жеккөрушіліктен бас тартуға және өзара құрмет, шынайылық және мәдени, діни және өркениеттік саналуандылықты тану ахуалында өмір сүруге шақырамыз. Діндерді не бөлетініне емес, оларды не біріктіретініне айрықша назар аудара отырып, соқыр нанымды, басқа діни дәстүрлерді елемеушілік пен бұрмалап түсіндірушілікті еңсеру үшін бірлескен күш-жігер қолдануға деген өз табандылығымызды жариялаймыз» – делінген [10]. Еліміздегі дәстүрлі діндер арасында жақсы байланыс орнаған. Қазақстанда дінаралық келісім мен ұлтаралық тұрақтылықтың сақталуына дәстүрлі діндер құндылықтарының жалпыадамзаттық әлеуетіне көңіл аударылуы тиіс. Қазақстандағы 17 конфессияға тиесілі 3088 діни бірлестік және 100 аса этнос өкілдерінің барлығы жұмыла бір мақсатқа яғни, тәуелсіз қазақ елінің гүлденіп, Мәңгілік ел ретінде өркендеуіне қызмет етуі тиіс. Еліміздегі тіркелген дәстүрлі діни бірлестіктердің басшылары қоғамдағы тұрақтылық пен бейбітшілікті

сақтауға өз беделдерін барынша пайдалана отырып және сол діни бірлестік мүшелеріне осы ортақ мұратқа адал болуға шақыру керек. Діни бірлестіктердің жүргізетін насихат жұмысы мен

уағыздары дінаралық және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіне негізделіп, діни төзімділік ұстанымдарына беріктік таныту керек.

Әдебиеттер

- 1 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің II съезі. – Алматы: Өнер, 2006. – 4 б.
- 2 Султанғалиева А.К. Ислам в Казахстане: история, этничность и общество. – Алматы: Каз. Инс. Страт. Иссл. при Президенте РК, 1998. – 188 с.
- 3 Джалилов З. Г. Ислам и общество в современном Казахстане. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 204 с.
- 4 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің II съезі. – Алматы: Өнер, 2006. – 384 б.
- 5 Дербісәлі Ә. Ислам және заман. – Алматы, 2003 – 145 б.
- 6 Косиченко А.Г., Нысанбаев А.Н., Кенисарин Д.А. и Мельник Е.В. Ислам и христианство: возможности духовной консолидации народов Казахстана. – Алматы, 2001. – 195 с.
- 7 Курганская В.Д., Дунаев В.Ю. Национальная и религиозная идентичность // Қазақстан этностарына діни ұйымдарының әсері: халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. – Алматы, 2008. – 63 б.
- 8 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің II съезі. – Алматы: Өнер, 2006. – 384 б.
- 9 Назарбаев Н.Ә. Дағдарыс арқылы жаңару мен дамуға. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Алматы: Қазақстан энциклопедиясы, 2009. – 56 б.
- 10 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің II съезінің декларациясы // Егемен Қазақстан. – 2006, 15 қыркүйек.

References

- 1 Alemdik jane dasturly dinder liderlerinin 2 siezi. – Almaty: Oner, 2006. – 4 b.
- 2 Sultangalieva A.K. Islam v Kazakhstane: istoria, etnichnost I obshestvo. – Almaty: Kaz. Ins. Strat. Issl. pri Prezidente RK, 1998. – 188 s.
- 3 Djalilov Z.G. Islam i obshestvo v sovremennom Kazakhstane. – Almaty: Daik-Press, 2006. – 204 s.
- 4 Alemdik jane dasturly dinder liderlerinin 2 siezi. – Almaty: Oner, 2006. – 384b.
- 5 Derbisaly A. Islam jane zaman. – Almaty, 2003. – 145 b.
- 6 Kosichenko A.G., Nisanbaev A.N., Kenisarin D.A.i Melnik E.V. Islam i hristianstvo: vozmojnosti duhovnoi konsolidatsii narodov Kazakhstana. – 2001. – Almaty, 195 s.
- 7 Kurganskaia V.D., Dunaev V.U. Natsionalnaia I religioznaia identichnost // Kazakhstan etnostarina dini uiumdarinin aseri: halikaralik gilimi – praktikalik konferentsiasinin materialdar jinagi. – A., 2008. – 63 b.
- 8 Alemdik jane dasturly dinder liderlerinin 2 siezi. – Almaty: Oner, 2006. – 384 b.
- 9 Nazarbaev N.A. Dagdaris arkili janaru men damuga. Kazakhstan Respublikasinin Presidenti N.A. Nazarbaevtin Kazakhstan halkina joldaui. – Almaty: Kazakhstan entsiklopediasi, 2009. – 56 b.
- 10 Alemdik jane dasturli dinder liderlerinin 2 siezinin deklaratsiasi // Egemen Kazakhstan. – 2006, 15 kirkuek 15b.

УДК 791.43 (574)

Н.С. Санжар

АО «Казахфильм» им. Ш. Айманова, Республика Казахстан, г. Алматы

E-mail: nurlan_sanjar@mail.ru

**Шакен Айманов и его соратники:
М. Бегалин, С. Ходжиков, А. Карсакбаев, Ш. Бейсембаев**

Статья посвящена роли и значению творчества Шакена Айманова – основоположника казахского кинематографа, выдающегося казахского актера, кинорежиссера и художественного руководителя киностудии «Казахфильм», а так же его молодым соратникам – режиссерам: М. Бегалину, С-А. Ходжикову, А. Карсакбаеву, Ш. Бейсембаеву.

Ключевые слова: казахский кинематограф, искусство, культура, просвещение, эстетика.

Nurlan Sanjar

Shaken Aimanov and his colleagues: M. Begalin, S. Hodzhikov, A. Karsakbaev, Sh. Beisembaev

This article is dedicated to the role and significance of Shaken Aimanov's creative work. Shaken Aimanov is a Kazakh cinema founder, prominent actor, director and art leader. In addition we research works of his young colleagues like M. Begalin, S. Hodzhikov, A. Karsakbaev, Sh. Beisembaev.

Key words: kazakh cinema, art, culture, enlightenment, aesthetics.

Нурлан Санжар

**Шәкен Айманов және оның қатарлас режиссерлері:
М. Бегалин, С-А. Қожықов, А. Қарсақбаев, Ш. Бейсембаев**

Аталмыш мақала қазақ кинематографиясының негізін қалаушы, актер, кинорежиссер және «Қазақфильм» киностудиясының көркемдік жетекшісі Шәкен Айманов және оның қатарлас режиссерлері: М. Бегалинге, С-А. Қожықовқа, А. Қарсақбаевқа, Ш. Бейсембаевқа арналады.

Түйін сөздер: қазақ кинематографы, өнер, мәдениет, ағартушылық, эстетика (әсемдік).

С Шакеном Кежетаевичем Аймановым мне посчастливилось познакомиться еще в детском возрасте в 1963 году. На пересечении улиц 8-е марта и улице Комсомольской меня нашли ассистенты киностудии и привели на пробу детского фильма «Меня зовут Кожа». С тех пор с казахским кинематографом моя судьба связана уже более полувека. Мимо детской наблюдательности не прошла яркая и кипящая жизнь отечественных киношников, завораживающий дух их творческого порыва. В длинных коридорах старой студии толпились непризнанные гении разных возрастов – сплошь имена, и мы, дети, слышали их споры о том, каким будет казахское кино в ближайшем будущем.

А в большой кинопавильоне снимался полнометражный детский фильм молодого режиссера-дебютанта Абдуллы Карсакбаева «Меня зовут Кожа». В перерывах между съемками мы, мальчишки-пятиклассники, сошедшие с ума от такого к нам взрослого внимания, шумели и носились как угорелые по коридорам. Многим взрослым этот непорядок, конечно, не нравился. Они раздражались. Шикали на нас. Но терпели нас во имя казахского кинематографа и сочувствовали молодому Абдулле Карсакбаеву. Но вдруг меня, бегущего со всех ног, поймал Шакен Кежетаевич. Схватил. Поднял на руках. Засмеялся так, как только он умел завороживающе смеяться и потом стал по-взрослому со мной

знакомиться. Во-первых, он выпытал из меня: в каком классе я учусь, кто мои родители, нравится ли мне сниматься в кино. А потом сам себя представил мне – очень просто – А я Шакен-ага, я здесь самый главный режиссер! Удивительное, дело Шакен Кенжетевич умел любого человека и ребенка, в том числе, обезоружить своей искренностью и вниманием. Как потом я понял, он смотрел отснятые киноматериалы молодого А.Карсакбаева. Материал очень понравился. Он хвалил Абдуллу, что тот нашел на картину такого живого и непосредственного мальчика-героя. Другой раз я, блуждая по коридорам второго этажа студии среди монтажных комнат, вдруг попал в темный кинозал, где проходила сдача реставрированного фильма Ефима Дзигана «Джамбул». Роль казахского поэта, уже столетнего старика исполнял сам Шакен Кенжетевич. Я пробрался на последний ряд кинозала и засмотрелся на экран. А меня, тем временем, потеряла и искала помощник режиссера девушка по имени Лида. Потеряли героя. Съёмочная группа ждет в павильоне. Группа злится. А я сижу – смотрю кино о великом казахском поэте Джамбуле. Фильм закончился. Включили свет. Шакена Кенжетевич просмотром остался доволен, но начал высказывать замечания режиссеру реставрации Фуату Абусейтову. Здесь меня заметил Шакен Кенжетевич. Подозвал к себе. Посадил рядом. Но сделал очень мягко по-отцовски замечание, что нельзя нарушать производственную дисциплину, что я должен быть сейчас на рабочем месте. Тебя, наверно, потеряла группа? А тут на пороге как раз объявилась запыхавшаяся и сердитая Лида.

А потом прошло время. Меня привезли на съемки нового фильма Ш.Айманова «Безбородый обманщик». Режиссер решили снять меня в эпизодической роли мальчика-погонщика каравана верблюдов. Шакен Кенжетевич сам заехал утром за мной на своем бежевом служебном ЗИМе и увез в пески на реке Или. Здесь одели – загримировали. Посадили верхом на верблюжьи горбы. Сунули в рот дудочку. Сцена простая уверял режиссер – едешь, играешь в дудочку. Отсняли общие планы. Оператор фильма Марк Исаакович Беркович принялся снимать крупные планы. Но крупный план с верблюда не получался. Верблюды сильно качал горбами. Мальчик-погонщик выпадал из кадра. Художники предложили снимать без животного – с платформы портикабля. Встали снизу конструкции – начали раскачивать воображаемого верблюда и меня. Оператор снял

кадр. Но оказалось, как всегда бывает в кино – они качали не в ту сторону от предыдущего и настоящего движения животного. Словом, Шакен Кенжетевич ругал художников за оплошность. Мой проезд в караване вырезали.

Прошло ещё время. Я уже стал забывать свою детскую карьеру в кино. Но вдруг к нам домой пришел сам Шакен Айманов. Прихожу со школы, а зале сидит мой отец и Шакен Кенжетевич. Взрослые разговаривают – пьют чай. Отец меня ставил по стойке смирно перед Шакеном Кенжетевичем и строго смотрит в глаза. Душа отрывается и улетает в пятки. Ворошу в памяти свои последние прегрешения, что мог совершить умышленно или нечаянно за последние дни? Отчего к нам в дом явился Народный артист, Лауреат различных Государственных премий, известный кинорежиссер – Шакен Айманов? Высокий гость просил у моего отца разрешения снимать меня в его новом фильме «Земля отцов».

Но все это мои далекие детские воспоминания. Теплые. Хорошие. Незабываемые. Теперь и сегодня – в канун 100-летия великого мастера и в условиях научной конференции, этого будет недостаточно, чтобы совершить попытку раскрыть тему роли и значения творчества основоположника казахского кинематографа и его молодых соратников, выдающегося казахского актера, кинорежиссера и художественного руководителя киностудии «Казахфильм» Шакена Кенжетевича Айманова, чье имя теперь носит отечественная киностудия.

С 1933 года Шакен Айманов работал актером в Казахском театре драмы им. М.Ауэзова, где сыграл свыше ста ролей, в том числе весьма значимых, как: Петруччио из «Укрощения строптивой», Хлестакова из «Ревизора», Кодара из «Козы Корпеш и Баян Сулу», Отелло из одноименной трагедии Шекспира. В театре Ш. Айманов создал незабываемую галерею ярких и правдивых образов героев своего времени. Более того, им как режиссером в театре поставлено немало оригинальных спектаклей. К примеру, «Укрощение строптивой» В. Шекспира не сходит с театральных подмостков до сих пор и является образцом мастерства театральной режиссуры.

Но театр пробудил в Шакене Айманове не только актера, но так же художника в самом широком понимании этого слова. Театральный актерский опыт и режиссирование в театре стали важными инструментами в его творческой работе потом в отечественном кинематографе. Этот

опыт заложил в нем как в художнике основополагающие принципы в исследовании реализма, эстетики киноискусства, кино – режиссировании, как ремесла, в работе над литературными первоисточниками – сценариями, режиссерским построением сцен, мизансцен на съемочной площадке, и, собственно, работой с актерами над ролью.

Первый дебютный фильм Ш.Айманова «Поэма о любви» (1954 г.) был создан в канонах подражания эстетике театрального искусства. Размышляя над авторским замыслом, молодой режиссер впервые для себя и окружения по-новому открывает для себя глубину реализма в кинематографе, что в последующих работах заставляет в корне пересматривать театральную условность. Кинорежиссер Ш.Айманов увидел и осознал родство, и одновременно отличие реалистического прочтения контекста драматического пространства в движении времени. Он понимает, что кинематограф имеет другой, более широкий и глубинный пространственно-временной масштаб. Оставаясь в пределах условности театра великим театральным актером и режиссером, в то же время Ш.Айманов учится перевоплощению в собственной мировоззренческой позиции как киноактер и кинорежиссер заново выстраивать условно-замкнутое пространство киноэкрана. Это весьма нелегко делать. Но Ш.Айманов гениально научился это делать. Более того, отталкиваясь от первоначального режиссерского опыта в фильме «Поэма о Любви», Ш.Айманов подвергает переосмыслению драматургию театра применительно к кинематографу. Он задавался справедливым вопросом: а в чем, собственно, отличие театральной пьесы от литературного сценария кинофильма? Творческие озарения и открытия приходили к нему в процессе его активной занятости съемках фильмов, в которых он участвовал прежде как актер. Это такие роли: Сарсена в картине М.Левина «Райхан», роль фронтовика в фильме «Белая Роза», (ЦОКС, 1942 г.), роль ученика Абая Шарипа в фильме «Песни Абая» (1946 г.), роль Досанова в фильме «Золотой рог» (1948 г.) и, конечно, выдающаяся реалистическая роль Джамбула в одноименном фильме Е.Дзигана (1953 г.). Достоверность образа, его поступков и слов проверялись как бы наощупь – зритель мне верит как актеру или не верит моей актерской игре? Условность театра отступает и логически приводит Ш.Айманова к актерскому реализму в кино

и свидетелем этого всегда оставался чуткий ко всяческой фальши кинообъектив камеры. Зритель искренне верил артисту. Фотографическая схожесть с персонажем делает его творческую работу все более четкой и убедительной, яркой и современной. Вершиной актерского мастерства нужно назвать его роль столетнего поэта Джамбула, которую он сыграл в свои ещё неполные 38 лет. Далее это заметно в характере игры как самого Ш.Айманова, так и его партнеров в фильме «Мы здесь живем» (1956 г.), где он выступает не только как актер-реалист, но и молодой реалист кинорежиссер. Победа реалистического начала в творчестве Айманова-режиссера и актера в полную силу слаженного актерского ансамбля звучит в кинофильме «Наш милый доктор» (1957 г.). Даже сейчас этот фильм покоряет нас своей искренностью, правдивостью и своим естеством. Вот по этой важной причине фильм «Наш милый доктор» выходит за рамки контекста времени и становится классикой казахского кинематографа, потому что находит свою нишу вне времени. Однако, проблема познания в кинематографе реалистического начала неразрывно связано с его поисками искр истин в глубине драматургии. Ш.Айманов, сопоставляя и сравнивая театральную пьесу и литературный сценарий, находит в них сходства и специфические различия. Театральная драматургия в силу специфики театрального действия в ограниченном пространстве зеркала сцены и ее условности, двигалась при помощи диалогической речи героев, а авторские задачи свои она декларировала в патетических монологах. В кинематографе все происходит иначе, драматургию кино движет прежде поступками героев, а его монологи должны были становиться более жизненными и произносились обычными, простыми словами. Зачастую в кино монологи становились даже лишними, если герой мог выразительно молчать или страдать без слов.

Следующий и центральный этап эволюции творческого пути Шакена Айманова был периодом формирования, собственно, эстетики и поэтики казахской кинорежиссуры. Когда мы говорим, что Шакен Айманов – основоположник казахского кино, то изначально мы должны говорить о его важнейшем вкладе в отечественный кинематограф – формировании поэтики казахской кинорежиссуры. Она была им создана не из отвлеченных эстетствующих идей художником, а была взята из самой глубины народной фило-

софии. Из мироощущений кочевого архетипа мышления, когда человек в огромном пространстве заявлял себя центром мироздания, а зрачок его глаз привычно скользил по кромке степного горизонта, мысленно очерчивая замкнутое милое сердцу степное пространство, когда «обетованный край» счастья был где-то за пределами этой зрительной дистанции, а образцы совершенства были не ниже высоких гор Ала-Тау. Из таких волшебных мироощущений у кочевника складывался стройный образ миропорядка, и это было кочевым миропониманием Вселенной, где казах-путник находился в бесконечном поиске. Такая позиция архетипа мышления художника формировала в нем как в кинорежиссере поэтику отражения современного мира.

Действительно, кинорежиссер Шакен Айманов на киноплёнке отражает свое миропонимание через череду ассоциаций мироощущений: бескрайняя казахская степь – красивая, добрая, милая или строгая, неприветливая, трагическая. Степь стала центральным кинематографическим образом бытия казахов,местилищем духа народа, полем битв и сражений за ее суверенитет. Герои фильмов Ш.Айманова становились бесконечными степными путниками, ищущими свою неповторимую обетованную страну, как, к примеру, лукавый Алдар Косе. На вершинах гор восходило солнце, а скрывалось оно на ночь в чреве матушки-степи. Истины в его фильмах декларируют простые люди из народа. Из этого четкого ряда эстетических и философских задач формируется его авторское изложение кинокадрами. Это самые различные и разнообразные кадры казахской кинорежиссуры – самой казахской степи, как образа, которой режиссер искренне любит: общие планы, долгие и глубинные панорамы, трансфокация степного пространства, внутрикадровый монтаж приближения объекта в степи и рассмотрения его глазами кинозрителя, или кадры, повествующие в неспешной форме, как само движение всадника шагом или в бешеной скачке, кадры статичные и немые, как остановка в пути – кадры полета с точки зрения летящих птиц. Все это ещё малоисследованно нашими киноведами, ещё не систематизировано и не внесено в учебные пособия по особенностям казахской кинорежиссуры.

Шакен Айманов создал понятие – казахская кинорежиссура в мировом киноискусстве, а подобное понятие обязано иметь свое научное определение и формулировку.

В истории культуры и искусства никогда

не существовала, так называемая, равновесная демократия в творческих коллективах. Любой ведущий мастер декларировал и осуществлял собственную творческую авторитарную политику, взять, к примеру, театры: «Современник» Г.Волчек, «Ленком» М. Захарова, «Таганка» Ю. Любимова. Такова традиция продвижения свежих идей любого культурного учреждения. Наивысшую задачу киностудии «Казахфильм» Шакен Айманов формулировал четко и просто – служение интересам казахского народа, просвещение его, воспитание и интеграция вчерашних кочевников к образцам мировой культуры и искусства.

В послевоенное время к служению высшим идеалам казахского киноискусства, заявленным Ш.Аймановым, примкнули молодые режиссеры – бывшие фронтовики Мажит Бегалин, Султан Ходжиков, а позже к ним присоединились молодой режиссер из творческой кагорты послевоенных детей – Абдулла Касакбаев и Шарип Бейсембаев. В их лице Шакен Айманов нашел своих соратников. Таким образом, продолжилась работа создания образа плеяды казахских кинорежиссеров: Ш.Айманова, М.Бегалина, С.Ходжикова, А.Карсакбаева, Ш.Бейсембаева – в углублении и расширении творческого и профессионального мастерства всех отраслей казахского кинематографа.

Бегалин Мажит Сапаргалиевич (22.02.1922-03.05.1978) – кинорежиссер, Заслуженный деятель искусств Казахской ССР (1966), Лауреат премии им. А.Довженко (1972), выпускник мастерской С. Герасимова во ВГИКе. Участник Великой Отечественной войны, практикант на фильме «Молодая гвардия» (С.Герасимов), «Падение Берлина» (Чаурели). С 1950 года начинает работать на Алматинской киностудии вторым режиссером у Е.Дзигана на картине «Джамбул». В фильме «Его время придет» (1957) молодой режиссер ставит своей центральной творческой задачей – проблему исследования яркой личности в истории на примере образа ученого исследователя Чокана Валиханова. С этой проблемой сопряжено все его творчество и этим М.Бегалин вносит свои ясные дополнения идеям Ш.Айманова о человеке казахской степи. М.Бегалин обогащает идею высоким смыслом наполнения – видит в ней отражение характера современного времени, его духовного и нравственного потенциала. Здесь он видит начала рождения батыров, героев-панфиловцев, таких как Бауржан Бомышулы. В следующих фильмах:

«За нами Москва» (1967), «Песнь о Машук» (1969) М.Бегалин углубляет идеи Ш.Айманова до образов носителей передовых идей, равенства людей и отдавших свои жизни во имя благополучия своего народа – героев человечества. Из личного опыта война Великой Отечественной войны М. Бегалин приводит на экраны своих героев. Это образы углубившие понимание жесткого реализма в киноискусстве, образы народные, патриоты, беззаветно преданные Родине и жертвующие собой во имя победы над врагом. Драматургия фильмов М.Бегалина предельно лаконична и даже жестока в понимании мира и войны и истоков человеческого гуманизма. Индивидуальный почерк режиссуры М.Бегалина совмещение неспешной панорамной съемки поля боя как родного образа степи с жестким и быстрым монтажом кадров в попытках создания эффекта «аттракциона монтажа» (С.Эйзенштейн). Несомненно, творчество М.Бегалина расширяет горизонты понятия казахской режиссуры и приближает его кинематографический реализм ближе к восприятию современного дня, соединяет драматическое событие экрана с точными мотивациями психоанализа поведения героев. Тема внутреннего мира героя, действительно, займет в последующих казахских фильмах важное и достойное место.

Ходжиков Султан-Ахмет Конгырходжаевич (10.03.1923-11.03.1988) – кинорежиссер, Заслуженный деятель искусства Казахской ССР (1971), Лауреат Государственной премии Казахской ССР (1973). Выпускник мастерской А.Довженко приходит на Алматинскую киностудию в 1953 году, и начинает работу практикантом на фильме П.Боголюбова «Девушка-джигит». Дебютирует фильмом «Мать и сын» в 1955 год. Молодой режиссер включается в коллективный поиск казахских режиссеров истин, заявленных Ш.Аймановым и продолженных М.Бегалиным. С.Ходжиков как режиссер задается вопросом об истоках рождения духовного начала у личности молодого поколения, он пытается понять внутренние мотивационные смыслы тех, кто идет к лучшей жизни следом за старшим поколением людей советской степи. Ещё его интересует образный мир человека степи, пейзажи, природа – натурная съемка становится образами его киноязыка. Такое видение действительности передается и в следующей большой работе молодого режиссера – фильме «Мы из Семиречья» (1958) о годах революции, в фильмах: «Если бы каждый из нас» (1961), «Чинара на скале» (1965) – автор

фильмов формирует в своем творческом мировоззрении философское отношение к концепции существования человека на земле.

Большим творческим достижением явилось создание С.Ходжиковым фильма «Кыз Жибек» (1970) в содружестве с писателем Г.Мусреповым. Казахский эпос явился на экраны масштабным кинополотном об истории казахской степи и любви девушки Жибек и юноши Толегена. Рождение высокой духовности степного народа, долга верности Родине и человеческой морали тесно переплетены в военные события Великой казахской степи. Дистанция времени и ориентиры будущего народного благополучия невозможно, если человек и его народ, не будет помнить свою историю, если он не будет исследовать своё прекрасное былое, хочет сказать автор фильма С.Ходжиков. Фильм-эпос «Кыз Жибек» стал признанной народной киноклассикой и до сих пор остается на экранах, радуя благодарных зрителей.

В казахский кинематограф следом за Ш.Аймановым, М.Бегалиным, С.Ходжиковым приходит молодой режиссер Абдулла Карсакбаев и первым своим дебютным фильмом «Меня зовут Кожа» (1963) завоевывает всеобщее признание. Впервые фильм «Меня зовут Кожа» приносит отечественному кинематографу первую международную высокую награду – Специальный приз Каннского кинофестиваля (1964) с формулировкой – «За лучший фильм для молодежи». Мировое киносообщество отмечает важнейшее достижение молодым кинорежиссером – он явил миру новый образец героя мальчика-бунтаря, поборника справедливости и правды. Детский фильм «Меня зовут Кожа» очень быстро становится киноклассикой, и полвека уже не сходит с киноэкранов страны.

Далее режиссер А.Карсакбаев снимает другие знаковые кинокартины: «Тревожное утро» (1966), «Эй вы, ковбои!» (1974), «Алпамыс идет в школу» (1977), «Погоня в степи» (1979), «Соленая река детства» (1983). Эти фильмы так же отражают авторское понимание реализма в казахской степи – о крутых исторических поворотах, о страданиях простого человека, попавшего в революционные жернова, о нелегкой доле детей послевоенного времени. Режиссера А.Карсакбаева интересует человек вообще – как в детском возрасте, так и во взрослой жизни – его личностная и человеческая драма в следствии исторического или революционного разлома, у которой всегда бывали трагические, необрати-

мые последствия. По этой причине советская идеология не допускала к экрану его один из лучших фильмов «Тревожное утро», усматривая в ней жесткую критику самой советской власти.

Следом за Абдуллой Карсакбаевым в отечественный кинематограф приходит режиссер Шарип Бейсембаев Исаулетович, вначале заявивший себя как успешный художник в детском кино. Фильм «Звучи там-там!» (1967), хороший идеологический фильм для советских детей. Это картина периода развитого социализма в СССР, когда идеологическое начало было главенствующим и в казахской культуре. «У заставы «Красные камни»» (1969), «Белый квадрат» (1970), и др. Но подлинным творческим успехом режиссера Ш.Бейсембаева стала другая его кинолента о любви и верности «Храни свою звезду» («Гаухартас») (1976) по сценарию молодого и подающего в те годы надежды писателя и кинодраматурга Акима Тарази (Ашимов).

На киностудии «Казахфильм» намечается устойчивая тенденция стабильного кинопроизводства. В год студия выпускает уже по пять-шесть полнометражных художественных фильма. Успешно работает кинохроника, бесперебойно обеспечивая кинотеатры страны документальными киносюжетами. Начинается выпуск самостоятельных фильмов документального кинематографа. Шакен Айманов теперь работает в условиях планового кинопроизводства национального кино и ему удается за эти 60-годы снять два весьма успешных фильма – кинокомедию «Ангел в тюбетейке» (1968), получившей большой зрительский интерес, а так же историко-патриотическую драму «Конец атамана» (1970), фильм удостоенный высокой оценки, как зрительской аудитории, так и государства. Ш.Айманов с каждой картиной доказывает популярность своего творчества в кино. Авторитет кинорежиссера находится на самой непрекращаемой высоте.

Начало 60-х годов на киностудии «Казахфильм» намечает тенденцию расширения кинопроизводства и этому предшествует кропотливая работа самого художественного руководителя отечественным кинематографом. Ш.Айманов понимает творческие и производственные задачи киностудии. Он считает необходимым учить и воспитывать творческие и технические кадры для кинематографа. На «Казахфильме» создается сценарная мастерская под руководством драматурга Виталия Старкова и Екатерины Рубанович, которые занимаются с одаренной моло-

дежью и рекомендуют их к обучению во ВГИКе на режиссерский, сценарный, киноведческий и экономических факультеты. Польза от деятельности сценарной мастерской оказывается огромной. Она впоследствии откроет много славных имен для казахского кино.

Однако работа сценарной мастерской была нацелена на отдаленную и будущую перспективу. А вопросы сиюминутные и касающиеся текущего дня производства кино Ш.Айманов решал при помощи и поддержки кинодраматургов из Москвы. Но позже Ш.Айманов приглашает к сотрудничеству ведущих казахских писателей: М. Ауэзова, Г. Мусрепова, Т. Актанова, О.Сулейманова, за ними вслед приходят – А. Тарази, Д.Исабеков, К.Искаков, Мурат Ауэзов, Аскар Сулейменов, А.Джаганова, А. Сараев, А.Кекильбаев, Т. Абдик, С.Елюбай и мн.др.

Таким образом, творчество Шакена Айманова нужно сформулировать в следующих новаторских достижениях:

- он как художник транслировал с киноэкрана основополагающие принципы реализма, создавал эстетику казахского киноискусства, режиссирования, как творческой профессии в построении сцен, мизансцен, и, собственно, работы с актерами над ролями, работы над литературными первоисточниками – сценариями,

- он видел и осознавал родство, и одновременно отличие реалистического прочтения контекста драматического пространства в движении времени, понимал и внедрял в кинематограф другой, более широкий и глубинный пространственно-временной масштаб.

- оставаясь в пределах условности театра великим театральным актером и режиссером, Ш.Айманов учился перевоплощению в собственной мировоззренческой позиции как киноактер и кинорежиссер, заново выстраивая условно-замкнутое пространство киноэкрана,

- центральный этап эволюции его творческого пути – формирование эстетики и поэтики казахской кинорежиссуры. Когда мы говорим, что Шакен Айманов – основоположник казахского кино, то изначально мы должны говорить о его важнейшем вкладе в отечественный кинематограф – формировании поэтики казахской кинорежиссуры. Она была взята из самой глубины народной философии: из мироощущений кочевого архетипа мышления, когда человек в огромном пространстве заявлял себя центром мироздания, а зрачок его глаз привычно скользил по

кромке степного горизонта, мысленно очерчивая замкнутое милое сердцу степное пространство, когда «обетованный край» счастья был где-то за пределами этой зрительной дистанции, а образцы совершенства были не ниже высоких гор Ала-Тау. Из таких волшебных мироощущений у кочевника складывался стройный образ миропорядка, и это было кочевым миропониманием Вселенной, где казах-путник находился в бесконечном поиске. Такая позиция архетипа мышления художника формировала в нем как в кинорежиссере поэтику отражения современного мира.

- кинорежиссер Шакен Айманов на экране отражает свое миропонимание через череду ассоциаций мироощущений: бескрайняя казахская степь – становится центральным кинематографическим образом бытия казахов, вместилищем духа народа, полем битв и сражений за ее суверенитет. Герои фильмов Ш.Айманова становились бесконечными степными путниками, ищущими свою неповторимую обетованную страну, как, к примеру, лукавый Алдар Косе (1964). Истины в его фильмах декларируют простые люди из народа. Из этого четкого ряда эстетических и философских задач формируется его авторское изложение самыми различными и разнообразными кадрами – самой степи, как образа, которой режиссер искренне любит: общие планы, долгие и глубинные панорамы, трансфакция степного пространства, внутрикадровый монтаж приближения объекта в степи и рассмотрения его глазами кинозрителя, или кадры, повествующие в неспешной форме, как само движение всадника шагом или в бешеной скачке, кадры статичные и немые, как остановка в пути – кадры полета с точки зрения летящих птиц. Все это ещё малоисследованно нашими киноведами, ещё не систематизировано и не внесено в учебные пособия по особенностям казахской кинорежиссуры.

- Шакен Айманов, таким образом, создает понятие – казахская кинорежиссура в мировом киноискусстве, а подобное понятие обязано иметь свое научное определение и формулировку.

- наивысшую задачу киностудии «Казахфильм» Шакен Айманов формулировал как – служение интересам казахского народа, просвещение его, воспитание и интеграция вчерашних кочевников к образцам мировой культуры и искусства.

- в послевоенное время высшим идеалам, заявленным Ш.Аймановым, примыкают молодые режиссеры – бывшие фронтовики Мажит Бега-

лин, Султан Ходжиков, а позже присоединяются молодые режиссеры – Абдулла Касакбаев и Шарип Бейсембаев. В их лице Шакен Айманов находит своих соратников.

Так сформировалась плеяда казахских классиков кинорежиссеров: Ш.Айманова, М.Бегалина, С.Ходжикова и А.Карсакбаева, Ш.Бейсембаев – в углублении и расширении творческого и профессионального мастерства всех отраслей казахского кинематографа.

На посту художественного руководителя киностудии «Казахфильм» Ш. Айманов создавал условия для селекции талантов, открывал дорогу молодым по праву их оригинального творчества и считал неприемлемым любой протекционизм. Он поднял до высокого значения и влияния авторитет Художественного Совета киностудии, под председательством которого был сам. Во главу угла каждого заседания Худсовета студии ставились высокие творческие задачи, разрабатывалась стратегическая и тактическая работа над идеями, авторскими замыслами, сценариями. Художественный Совет киностудии стал своеобразным институтом на зрелость любых талантливых решений. Ш.Айманов любил говорить, что наступит тот день, когда наша талантливая молодежь выучится во ВГИКе, придет на наши места и заявит о себе очень громко. Они снимут такие фильмы, которые восхитят весь мир. А мы будем тогда счастливы, потому что для этого торжества будущего мы настойчиво работаем сейчас.

Ш.Айманов прилагал много усилий для развития казахского кинематографа, и он построил отдельное здание для Союза кинематографистов Казахстана. Так образовалось профессиональное кинематографическое сообщество людей, посвятивших себя и свой талант служению киноискусству. Казахских кинематографистов впервые он представил на Первом международном кинофестивале Средней Азии, Африки и Казахстана, прошедшем в г. Алма-Ате (). После Ш.Айманов создает архитектурный проект и добивается строительства в Алма-Ате новой киностудии по техническим параметрам превосходящую другие киностудии Центральной и Средней Азии. Он мечтал создать полноценную и самостоятельную национальную киностудию.

Этот день наступил. АО национальная компания «Казахфильм» стал ведущей киностудией независимой Республики Казахстан. Она теперь по праву носит имя её основоположника – Шакена Кенжетеевича Айманова.

УДК 396 (574)

Г.К. Жапекова

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Республика Казахстан, г. Павлодар
E-mail: gulfairusk@mail.ru

Статус женщины в традиционном казахском обществе

С провозглашением независимости Казахстана вопросы гендерной политики, положения женщин, семьи стали неотъемлемой частью государственной политики. Ее основные приоритеты определены в Стратегии гендерного равенства в РК на 2006–2016 годы. Большое значение имеет нравственный фактор, носителем которой выступает женщина. В данной статье автор рассматривает статус женщины в казахском обществе, ее активную роль в хозяйственной, политической, социальной жизни.

Ключевые слова: Казахстан, традиционное казахское общество, статус, женщина, гендерная политика.

G.K. Zhapekova

The status of women in traditional kazakh society

In Kazakhstan, from the period of independence, gender policy, the status of women, the family is an integral part of public policy. The main priorities identified in the strategy of gender equality in the Republic of Kazakhstan for 2006-2016 years/ woman in Kazakh society was the keeper of traditions and the family hearth and on an equal basis with men in economic, political and social life.

Key words: Kazakhstan, traditional Kazakh society, status, woman, gender policy.

Г.К. Жапекова

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйелдің мәртебесі

Қазақстан өзінің тәуелсіздігін жариялағаннан кейін гендерлік саясат, әйелдердің, отбасының жағдайы туралы сұрақтар мемлекеттік саясаттың айнымас бөлігіне айналды. Оның негізгі бағыттары 2006-2016 жылдарға арналған ҚР гендерлік теңдік Стратегиясында көрсетілген. Маңызды мәнге әйел таситын әдептілік факторы ие. Бұл мақалада автор қазақ қоғамындағы әйелдің мәртебесін, оның шаруашылық, саяси және әлеуметтік өмірдегі белсенді ролі қарастырылады.

Түйін сөздер: Қазақстан, дәстүрлі қазақ қоғамы, мәртебе, әйел, гендерлік саясат.

Интеграция стран и народов в разных областях деятельности формируются в результате глобализационных процессов. Основными причинами, которых являются: переход от индустриального общества к информационному, к высоким технологиям; переход от национальной экономики к мировой; многообразию выбора; использование новых коммуникационных технологий: Интернета, спутникового телевидения. Начиная с XX века, в мире меняется и представления о социальной роли женщины,

которая задействована во множестве сфер жизнедеятельности (политике, экономике, образовании, семье). И поэтому права женщин должны рассматриваться в контексте прав человека, где незыблемыми являются его право на жизнь, свободу, личную безопасность, на достойный уровень жизни, необходимый для здоровья, равную оплату за равный труд, на образование, свободу от рабства, равную защиту судебных органов [1].

В послание народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс

состоявшегося государства» Президент Республики Казахстан – Лидер нации Н.А. Назарбаев отмечает о необходимости недопущения «в стране дискриминации по половому признаку и на практике обеспечить гендерное равноправие и равные возможности женщинам наряду с мужчинами» [2]. В Казахстане, с периода провозглашения независимости, вопросы гендерной политики, положения женщин, семьи являются неотъемлемой частью государственной политики. Ее основные приоритеты определены в Стратегии гендерного равенства в РК на 2006–2016 годы [3]. Вопросами их реализации занимается Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте страны. В формировании конституционных основ национальной гендерной политики широко использовались успешные международные практики, программные документы ООН в области прав человека, семьи и гендерного равенства. Это, в частности, Всеобщая декларация прав человека, «Об искоренении насилия в отношении женщин», конвенция «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», Пекинская декларация и другие международные договоры, участником которых является Казахстан.

Реализация конституционного принципа по обеспечению равных прав, свобод и возможностей мужчины и женщины нашла отражение в широком включении гендерных компонентов в национальное законодательство. Так, правовая база в сфере гендерного равенства представлена, прежде всего, Конституцией Республики Казахстан, законами «О профилактике бытового насилия», «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин». Исходя из буквы и духа закона о гендерном равенстве, внесены соответствующие поправки в Трудовой кодекс и Кодекс о здоровье народа и системе здравоохранения, в законы «О государственной службе», «Об органах внутренних дел Республики Казахстан», «О браке и семье», «О правах ребенка в РК». Принятые свод законодательных, нормативно-правовых актов, созданные динамика показателей улучшения положения женщин, семьи в социально-экономических, политико-правовых аспектах, подтверждают правильность стратегии избранной государством.

Как видно из исторической справки, вопросы гендерной политики решаются, повсеместно, но и как в любых других областях человеческой де-

ятельности данная тема требует более пристального и детального подхода.

Ведь традиционное видение в отношении различия лишь двух гендеров — мужского и женского, сменяет в настоящее время набор гендеров, представленных гораздо шире, в частности, в Таиланде распознаётся пять гендеров. Мы наблюдаем протесты против легализации однополых браков во Франции, где сторонники традиционных ценностей отстаивают фундаментальные основы общественных отношений и биологические различия между женщинами и мужчинами являются началом для формирования и всех других различий, включая социальные роли.

И здесь, на наш взгляд, большое значение имеет нравственный фактор, носителем которого выступает женщина. В казахском обществе она являлась не только хранительницей традиций и семейного очага, но и наравне с мужчиной участвовала в хозяйственной, политической, социальной жизни. К ценностным качествам личности женщины казахский народ относил наличие собственного мнения, самостоятельности мышления, готовности отстаивать свою точку зрения и действовать в соответствии с ними. Исследователи подчеркивают, что «женщины Степи отличались от женщин других восточных народов тем, что обладали гораздо большей независимостью и свободой, зачастую принимая непосредственное участие в судьбоносных решениях народа» [4].

История сохранила во времени неувядающие облики прекрасных женщин, среди которых в первую очередь взор обращается к образу великой царицы массагетов Томирис. Обладая талантом полководца, политика, в сложной ситуации, когда над ее страной нависла угроза войны, она, как женщина ищет пути сохранения мира, избегая кровопролития. Так звучит её повеление царю Мидии Киру, который пытался завладеть царством массагетов в 530—529 гг. до н. э. Для переправы и вторжения войска царь приказал построить понтонные мосты через реку Аракс: «Царь мидян! Отступишь от своего намерения. Ведь ты не можешь знать заранее, пойдет ли тебе на благо или нет сооружение этих мостов. Оставь это, царствуй над своей державой и не завидуй тому, что мы властвуем над нашей. Но ты, конечно, не захочешь последовать этому совету, а предпочтешь действовать как угодно, но не сохранять мир» [5].

Глубина мудрости женщины, по мнению народа, заключается в том, чтобы установить равновесие, найти точки соприкосновения и установить гармонию в любой ситуации. В формировании такой поведенческой модели между мужчиной и женщиной воздействовали различные социокультурные факторы, среди которых большое значение имела и система религиозного мировосприятия. Большой интерес вызывают религиозные установки зороастризма, которые появились и широко распространились на территории Казахстана еще во времена саков и массагетов [6, с. 70]. По мнению М. С. Орынбекова «зороастризм сыграл особую роль в становлении и развитии кочевого общества в Центральной Азии, его культуры» [6, с. 80]. Исследователь подчеркивает, что зороастризм был идеологией кочевников, в основе которой лежали идеи свободы и самостоятельности, ставшие неотъемлемой частью их менталитета. «Он проник в области норм и обычаев, ценностей и форм поведения, в целом в культуру кочевников и определенным образом отразился на специфике духовной жизни степняков, на качественной определенности общества» [6, с. 81]. Практически во всех религиях утверждается зависимое положение женщины, в то время как в зороастризме, прослеживаются основания для равного отношения, как и мужчинам, так и женщинам. Как известно, целью мирового процесса в данной религии является победа добра над злом, которая достигается развитием событий в этом мире, причём особая роль принадлежит человеку, обладающему свободой выбора. «Все мужчины и женщины (в зороастризме оба пола имеют одинаковые обязанности) несут персональную ответственность за свой выбор. Обязанностью человека по отношению к доброму началу, как и средством индивидуального спасения, являются не столько обряды и молитвы, сколько образ жизни – «добрая мысль», «доброе слово», «доброе дело» [7].

Универсальные духовные основания и смыслы осознания роли женщины были заложены тенгрианством. В древнетюркском мировоззрении наряду с Тенгри-Небо представляющее собой мужское начало, Жер-Су рассматривалась как Земля – мать, в которой заложено плодоносящее начало. Ибо «с ее порождающей силой были связаны надежды людей на безбедное житье, от нее зависели тучные пастбища и плодovitость скота. Земля сравнивалась с матерью именно потому, что она была плодоносящим началом, с

ней были связаны Наурыз (начало года) и праздник плодородия осенью» [6, с. 12]. По утверждению Я. Бахофена на заре любой цивилизации господствуют гинеократические формы [8]. Сторонник теории матриархата, Джордж Томпсон также считал, что «материнское право царило достаточно долго, чтобы согреться в лучах истории» [9]. Но зачастую, по мнению С. Джоргуди, женское начало имеет устрашающий характер и наделяется древней первобытной силой [10]. «Отбросить власть женщины в отдаленное прошлое, определить ее место в «предыстории», увязать его с варварским, «гинеократическим» строем, характеризующимся отсутствием закона и нравственности – чтобы сделать все это, надо было выкинуть женщин из общей картины, исключить их из истории вообще» [11]. Тем не менее, невозможно отрицать активную роль, которую играла «женщина в доклассовом обществе на протяжении большей части, а нередко и всей его истории» [12].

Гармоничное отношение к женскому образу воплощенном в женском божестве – богине Умай, по иерархии следовавшая за Жер-Су, Н. Оспанулы описывает следующим образом: «Умай не олицетворяет женское начало в оппозиции мужское – женское. Этой оппозиции не существует в тюркской метафизической системе, которая насквозь реалистична и функциональна, феноменологична. У Умай множество функций сообразно тому, как многообразна сама человеческая жизнь, но в основе она охраняет генеалогически-антропологическую идентичность тюрков...» [13]. Умай, по мнению М.С. Орынбекова, отводилась важная роль в воспитании ребенка, в приобщении его к искусству. «Она всегда была рядом – от рождения ребенка до достижения им совершеннолетия. Она обучала его различным видам искусств: пению, рисованию, сказаниям, фольклору, задавала и выявляла в нем художественные начала, облагораживала его душу, воспитывала ее, в целом занималась образованием и совершенствованием молодого поколения, прививая ему чувство прекрасного, эстетические начала. Большое значение имеет ассоциирование богини Умай с практически-художественным освоением действительности, особенно с изобразительным искусством. Это свидетельствует о том, что данный культ был широко распространен не только у древних тюрков и прото-казахов, но он присутствует и в современности, функционируя как идущий с незапамятных времен

призыв к художественному осмыслению мироздания, познанию в нем высоких духовных сущностей» [6, с. 15].

Специфика и самобытность менталитета насельников Великой степи, которая опирается на тысячелетний опыт архаического видения мира и тенгрианско организованного мышления, ярко прослеживается при анализе воспринятых различных религиозных идей, и, в первую очередь, ислама. Так в основных постулатах ислама по отношению к женщине превалируют идеи гармоничного сосуществования мужского и женского, которые выражаются в этико-моральных категориях как уважение, достоинство, честь т.п. Такое благожелательное отношение, считают исламские теологи, прослеживается в концепции равенства мужчины и женщины, зафиксированные в Коране. Асма Барлас полагает, что понятия «гендерного равенства и социальной справедливости заложены в Коране» [14]. Речь идет, прежде всего, о духовном равенстве мужчины и женщины перед Аллахом, и такой постулат органически вплелся в ранее существовавшие концепты Великой Степи. В настоящее время позиция мусульманских теологов определяется высказыванием пророка Мухаммеда: «Каждый мусульманин и мусульманка должны стремиться к образованию». Как писал академик В.В. Бартольд: «История ислама показывает, что он умеет приспособляться к новым условиям, несомненно, что им, вопреки Корану и сунне, будет выполнено и основное требование, предъявляемое современным культурным прогрессом ко всякой религии: быть только религией, без притязания подчинять себе всю государственную и общественную жизнь» [15].

Немалый интерес в истории казахской культуры представляет сложившаяся самобытность и целостность восприятия женского образа через устное народное творчество. Здесь формируются основные ценностные установки, и понимание того, что без действительного почтения к женщине, невозможно достижение благополучия, так в тюркской пословице говорить «Если обидеть женщину, то не пойдут дела у мужчины». Удачи и неудачи мужчины напрямую связывались с женой. Народная мудрость гласит: «Жаксы әйел ерді төрге тартады, жаман – көрге тартады» (Хорошая жена тянет мужчину вперед, плохая – назад), или же «Жаксы әйел жаман еркекті хан қылады» (Хорошая женщина и плохого мужчину делает ханом). Достижение

равновесия в семейных отношениях может быть обеспечено только в том случае, если в создание поведенческой модели супруги органично вплетена идея ее общности с мужем. Формирования у казахской женщины социально значимых качеств мудрой жены отмечены еще Шалкииз жырау следующим образом: «Жайыңды білген қарындас, ол қарындас һәм жолдас, Жайыңды білмес қарындас өзі дұспан, өзі қас» (Та девушка, которая понимает и помогает мужчине, будет ему вечным спутником жизни, та же, которая не понимает, будет ему врагом и соперником).

Уважение к женщине, прежде всего, формируются на основе того, что в первую очередь она будущая мать, дающая жизнь каждому из нас. С юного возраста, девочка должна воспитываться в любви и заботе: «Жібекті түте алмаған жүн етеді, қызды күте алмаған күн етеді (Не умеющий расчесывать шелк – превратит его в шерсть, не умеющий заботится о дочери – превратит ее в рабыню). Бухар жырау необходимость формирования собственного мнения у девушки раскрывает следующей фразой: «Қызда қылық болмаса, құр шырайдан не пайда» (Если у девушки нет своего «Я», какая польза от ее красоты).

Целостное видение статуса женщины в неразрывной связи времен прослеживается в казахском эпосе. В статье «Казахский эпос и до-революционный фольклор» Мухтар Ауэзов, отмечает: «В героических поэмах-былинах не-пременным атрибутом героя казахского богатырского эпоса является его личное окружение (родня, жена, друзья), конь и доспехи. Первым и обязательным этапом личной судьбы батыра является его женитьба. До женитьбы нет батыра, женитьба – как бы последняя степень его физической зрелости. Жена батыра впоследствии становится необходимым дополнением к личному образу как воплощение разума (такова Кортка, жена Кобланды); если в нем недостаточно развито чувство чести и достоинства, то жена дополняет его личность как воплощение чести (Ер-Таргын и Ак-Жунус)» [16].

О роли женщин в повседневной жизни ко-чевника, иллюстрируют труды российских авторов XVIII—XIX веков, где они подчас предстают не только во всем равные мужчинам, но превосходят их по отдельным качествам. А. И. Левшин в труде «Описание киргиз-казахских, или киргиз-кайсацких, орд и степей» заметил: «Женский пол казахского народа по многим причинам должен быть предпочтен мужскому. Киргиз-

ки далеко превосходят киргизов в трудолюбии. Они отправляют все домашнее хозяйство, на них лежит половина попечений о скоте, они, сверх того, занимаются рукоделиями и приготовлением одежды себе и детям, они же должны заботиться обо всем нужном для мужей своих, даже иногда седлать им лошадей и сажать их верхом» [17]. Такое положение сформировалось, по мнению А.М. Хазанов, особенностью семьи кочевников, «чаще всего она совпадает с отдельным хозяйством. Поэтому главной экономической характеристикой семьи как отдельного хозяйства у кочевников является совместность производства (не исключая, разумеется, поло-возрастного разделения труда), совместность потребления, выражающаяся в безусловном праве на долю производственного продукта и наличие общей движимой собственности, нередко находящейся в распоряжении или под контролем главы семьи. Семья является единой и автономной, в идеале самообеспечивающейся экономической единицей» [18].

То, что в истории Казахстана женщины играли заметную роль, отмечает И. Ерофеева: «При углубленном изучении источников, ознакомлении с историческими материалами можно найти немало примеров того, когда степная политика в значительной степени определялась присутствием в ней представительниц слабого пола» [19]. Это, прежде всего, относится к жене хана Абулхаира Бопай. «Роль этой женщины интересна тем, что она была не просто верной супругой и добродетельной матерью. Ханша Бопай, напротив, будучи рядом с мужем, обладала вполне самостоятельным мировоззренческим кругозором. Она была женщиной честолюбивой, властной и совсем не стремившейся смириться с положением поддакивающей супруги — она хотела влиять на политику мужа. Во многих документах, в частности, подчеркивается, что очень часто Бопай спорила с Абулхаиром, убеждала его в неправоте отдельных действий. Кроме того, она вела вполне самостоятельную переписку и имела независимые от него контакты с царскими администраторами и, возможно, с джунгарскими правителями. Известны также ее переписки с губернатором Оренбургского края И.И. Неплюевым» [19]. Бопай, владея ораторским искусством, могла выступать и на курултаях казахской знати. Даже после гибели Абулхаира, она в течение десяти лет оказывала весомое влияние в степи через своих сыновей.

У истоков национально-освободительных движений казахского народа в первой половине XIX века в Казахстане, несомненно, стояли преданные своему отечеству представители казахской интеллектуальной элиты, среди которых выделяются такие личности как Губайдулла, Касым, Саржан, Сартай, Кенесары. Как известно, сестра Кенесары, султанша Бопай, вместе с ним делила тяготы военных походов, участвуя в боевых сражениях.

Особое место среди этой плеяды принадлежит Айганым Саргалдыкызы. Дальновидная, предусмотрительная и образованная женщина, активно проявляющая себя в общественно – политической жизни того времени, в частности, она вела оживленную переписку с чиновниками Министерства иностранных дел, Азиатского департамента, и Сибирского комитета. Судя по переписке с западносибирской администрацией, она не оставляла в стороне культурные и хозяйственные интересы края. В представлении Главного управления Западной Сибири в Сибирский комитет от 12 августа 1823 года, за № 459, из города Тюмени генерал-губернатор Западной Сибири генерал-лейтенант Капцевич, предписал следующее: «Владелица киргиз-кайсацкой Средней орды покойного хана Валия Аблайханова жена вдова Айганым в ноябре месяце прошлого 1822 года, изъявляя желание сблизиться с границами нашими своим местожительством, просила об отводе ей для постоянного кочевья места вверх по реке Ишиму, где бы она могла поместиться с подведомственными ей кайсаками Худайберды-Атыгаевской и Увак-Кереевской волостей» [20]. Далее Капцевич пишет «Доводя о желании упоминаемой вдовы хана Валия Айганым до сведения Сибирского комитета и считая со своей стороны не бесполезным удовлетворить намерение ее, покорнейше прошу об исходатайствовании разрешения на постройку для постоянного пребывания вдовы хана Вали Айганым и семейства ее небольшого дома и при оном мечети для богослужения» [20].

Большое значение Айганым придавало образованию, сама знала несколько восточных языков. Известно её влияние в становлении Чокана Валиханова. При всей ее занятости хозяйственно-культурной деятельностью и незаурядных качествах она не могла оставаться в стороне от вооруженного сопротивления народа, и по мере возможности поддерживала восстание Кенесары, собирая в своей юрте сторонников последнего [21].

Как известно в 1838 году восстание под руководством Кенесары Касымова охватило значительную часть территории Среднего и Младшего жузов. Царское правительство обвинило Губайдулла, (законного наследника ханской власти), в пособничестве Кенесары. В 1839 году он был арестован и в дальнейшем сослан в Сибирь. На этот момент Губайдулла, еще находился на должности ага султана Кокчетавского округа, но после ареста до конца восстания Кенесары, т. е. до 1847 года, он находился в ссылке, в местности Березово. Казахи называют эту местность Кайынтұра. О невиновности Губайдуллы – султана Кенесары Касымов уведомлял в прошении на имя Оренбургского генерал-губернатор графа В. А. Перовского от 22 февраля 1841 года.

По свидетельству Н.А. Абрамова в 1844 году к Губайдулле приезжает жена Альбобек. Данный факт можно сравнить с аналогичными решениями жен декабристов, которые, покинув родные обжитые места, едут в неизвестность вслед за своими мужьями. Н.А. Абрамов, являющееся современником и свидетелем приезда Альбобек в столь далекий северный край с дочерью Хадышой, с изумлением пишет: «..Но в 1844 году, к невыразимой его радости к нему приехала жена его, Альбобек, дочь Абу-Мамбетова, женщина высокого роста, стройная, красивая, лет 34 от роду и умная; и дочь их Хадыша, 11 лет, милая девочка, имеющая хорошее лицо. Она в три года выучилась в Березове не только киргизской грамоте, но бойко и с понятием читала Алькоран по-арабски; к довершению этого прекрасно вышивала шелками и выучилась говорить, читать и писать по-русски. Самому хану в 1844 году было 67 лет (то есть Губайдулле – Ж.Г.), но он, несмотря на превратности судьбы, был ещё бодр; в нем сохранились черты его красивого лица. Главным занятием его здесь была молитва. В ноябре 1847 года Валиев с семейством возвращен в Кокчетав. При получении вести о возврате радость его и всего семейства была так велика, что никакое перо не может ее выразить» [22].

Известный акын – импровизатор Орынбай Бертагыұлы, их современник, сочинил приветственную песню «Абайдилде». Однако песня посвящена не только хану Губайдулле, но и его жене Альбобек, которая отправилась за мужем в Сибирь и разделила его печальную участь. Поэт восторгается мужеством Альбобек, которая последовала за своим мужем, из Сары-Арки в «итжеккен», т.е. где ездят на собачьих упряжках, и

считает, что женщины, равной ей, нет.

Хан Абылай өтіп кетті-ау кеше жүрген
 Үш жүздің баласына олжа берген.
 Сегіз жыл ит жеккеннен арман кетіп,
 Ханымыз Абайділдә қайта келген.
 Боз айғыр былтыр өткен қыстың жұты,
 Бес теңге Қызылжарда ұнның бұты,
 Орта жүз ырысқа бар ел екенсің,
 Хан келді Абайділдә елдің құты.
 Атығайдың баласы он екі ата,
 Ханың алтын – Атығай тұрған қалта,
 Кеткен келіп, кетігің толып қалды,
 Қалыбына түсерсің майлы – балта.
 Ауылыңның, сыртында ақша шатыр,
 Ақша шатыр ішінде ханың жатыр.
 Ұшқан сұңқар тұғырға қайта қонды,
 Енді құдай жарылқар Аңғал батыр.
 Ыстықта саялаған салқыным-ай,
 Суықта паналаған барқыным-ай,
 Дұшпан алып қабына салып еді,
 Шірімей-ақ түстің бе алтыным-ай.
 Сіз кеткен соң ел түсті талай сынға,
 Келе ме деп сарғайдық жылдан-жылға,
 Барған жерің итжеккен – Қайынтұра,
 Әйтеуір құдай оңдап келдің мұнда,
 Қалған көп сізбенен бірге кетпей,
 Кеткенде өзің, жүрдік үміт етпей,
 Итжеккен – Қайынтұра бірге барған.
 Биеден құлын тумас Ұлбөбектей.
 Енді дұшпан тағамын татпағайсыз.
 Тайғақ жол, тас кешуде жолдас болған,
 Бетінен ханым – жеңгей қақпағайсыз.
 Тақсыр сізге зар болдық былтыр, күзден,
 Үйде жатқан жамандар күдер үзген,
 Былтыр кеткен кісідей келдің биыл,
 Енді қырсық тарқайды Орта жүзден.
 Хан келді деп қуанды ғарып жаным,
 Тәңірім жаза бейнет жоқ елдің қамын,
 Әр байталың әр жаққа тозып кетті,
 Өзің жиып алмасаң арғымағым.

[23, 65-67 бет].

/ Покинул нас Абылай хан великий,
 Отвагу вернувший казахскому лику.
 И лишь восемь каторжных лет спустя,
 Вернулся в стан хан Губайдулла.
 После джута степь голодала,
 Аулы дичали, жизнь вымирала.
 Но не покинула удача Средний жуз тебя,
 Вернулся спаситель твой хан Губайдулла.
 Атығай – гнездо новой силы степи,
 Племя, где сплошь рождаются богатыри.
 Созывает Губайдулла тумены на войну
 Чтоб казахскую освободить страну.
 О, Родина в чужом дыхании задыхающаяся,
 О, Степь от копыт чужих коней замерзающая.

Вернутся к истокам твоим, твои сыновья,
 Благодатная наша временно оставленная земля.
 Когда в кандалах тебя в Сибирь угнали,
 А народ твой в пустошь согнали.
 От горя пожухла степь и умерла,
 Слава Аллаху вернулся ты, а значит,
 воскреснет и она.

На пути свободы многих мы потеряли,
 Выжившие надежды никогда не теряли.
 Ждали вестей из северных широт
 Куда угнали тебя под каторжный свод.
 В стране, где запрягают в упряжку собак
 С тобою была
 несравненная Альбобек
 Слава Аллаху все в прошлом теперь,
 И кандалы, и голод, и острожная дверь.
 Сменилась скорбь радостью людей,
 Вождь возвратился к насельникам степей.
 Конечно, не все рыдали по тебе,
 Хотя было мало их, изменивших судьбе.
 Схоронились злопыхателей сердца,
 Ждет перемен Казахская Орда.
 Вернулся хан, а значит, и власть пришла!
 Под белым стягом возродится могучая орда.
 Мы с тобой, наш хан Губайдулла,
 К победам сбор труби моя земля!

(Пер. научного сотрудника НИЦ им. М.Ж. Копеева ПГУ им. С. Торайгырова, К.Н. Канапьянова).

Таким образом, можно сказать, что в историческом сознании народа статус женщины был обусловлен не только ее биологическими и при-

родными функциями, но и социальными. Полноправно вливаясь в социум, и активно участвуя, в политической жизни, казахские женщины обрели действительной независимостью и свободой. История каждого народа является для будущих поколений не только знанием о прошлом, здесь мы извлекаем опыт, знаем немало как горьких и неприглядных ее моментов, так и счастливых и достойных, и можем по праву гордиться тем достоянием, которое нам передано. «Традиционные ценности и наша уникальная культура на протяжении столетий поддерживали народ, не дав ему раствориться в истории. И сегодня они легли в основу нашей духовности, как неповторимой цельности, делающей нас особыми, непохожими на других. Поэтому возрождение и развитие духовности, культуры, традиций и языка являются одной из важнейших обязанностей государства» [24].

Казахстан, являясь демократическим, светским, правовым и социальным государством, всецело приняла обязательство придерживаться требований международного содружества относительно равноправия граждан во все программы развития общества на принципах свободы, равенства и справедливости. В настоящее время в глобальном рейтинге по гендерному равноправию Казахстан опережает многие развитые страны, среди 135 государств Казахстан занимает 31 позицию.

Литература

- 1 Права человека: изложение фактов: № 22. Дискриминация в отношении женщин: конвенция и комитет. – ООН. – Женева, 1995
- 2 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства», г. Астана, 14 декабря 2012 года – http://www.akorda.kz/en/category/gos_programmi_razvitiya
- 3 Стратегии гендерного равенства в РК на 2006–2016 годы – adilet.gov.kz
- 4 Женщина и мужчина в казахском традиционном обществе – http://infonpo.ucoz.kz/publ/publikacii/zhenshhina_i_muzhchina_v_kazakhskom_tradicionnom_obshhestve/1-1-0-4
- 5 Геродот. История в девяти книгах. – Т. I. – Л.: Изд-во «Наука», 1972. – 212 с.
- 6 Орынбеков М. С. Генезис религиозности в Казахстане. – 2-е изд., перераб. и доп. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013. – 204 с.
- 7 Зороастризм – <http://slovari.yandex.ru>
- 8 Bachofen J.J., dos Mutterrecht. Eine Untersuchwig uber die Gynaikokratie der Alten Welt nach ihrer religiosen und rechtlichen Natur in J. J. Bachofen, Gesammelte Werke, ed. by Karl Meuli (Basel, 1948), 2, 293 f
- 9 Thompson G., The Prehistoric Aegean (London, 1961), p. 7. p. 199.
- 10 Джорджи С. Создание мифа о матриархате. История женщин на Западе: В 5 т. Т.1: От древних богинь до христианских святынь. – СПб.: Алетейя, 2005. – С. 457-471.

- 11 Loraux N. «Et l'on deboutyra les myrys», Les experiences de Tiresias (Paris: Gillimard. 1989), p. 219-231.
- 12 Думанов Х.М., Першиц А.И. Матриархат: новый взгляд на старую проблему // Вестник РАН. 2000. – №7. – С. 621-627.
- 13 Оспанулы Н. Тюркский опыт мира: сплавление горизонтов // «Тамыр». – №1 (1). – 1999. – С. 59-62.
- 14 К теории гендерного равенства в исламских обществах – <http://www.islam-portal.ru/novosti/105/3019/>
- 15 Бартольд В.В. Ислам и культура мусульманства. – М., 1992.
- 16 Ауэзов М. Казахский эпос и дореволюционный фольклор. – <http://el.kz/3495>
- 17 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. – С. 330-331.
- 18 Хазанов А. М. Кочевники и внешний мир. 3-е изд., доп. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000. – С. 228.
- 19 Ерофеева И.: Степные браки. – <http://www.centrasia.ru/news>
- 20 История Казахстана в русских источниках XVI—XX веков. Народные предания об исторических событиях и выдающихся людях Казахской степи (XIX—XX вв.) / сост. С. Ф. Мажитов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – 540 с.
- 21 Валиханов Ч.Ч. Собр. соч.; В 5 т. – Т. 4. – Алма-Ата, 1985. – С. 71-76.
- 22 Абрамов Н.А. Описание Березовского края. – Тюмень: П.О. Исеть, 1993. – 83 с.
- 23 Мағауин М., Байділбаев М. Бес ғасыр жырлайды. – Т.1. – Алматы: Жазушы. 1989. – С. 65-67.
- 24 Доктрина Национального Единства Казахстана. – <http://www.assembly.kz/64/>

References

- 1 General Comments and UN Fact Sheets: UN Fact Sheets : No. 22 Discrimination against Women: The Convention and the Committee Geneva, Switzerland, 1995.
- 2 The Strategy for development of the Republic of Kazakhstan until the year 2050 // http://www.akorda.kz/en/category/gos_programmi_razvitiya
- 3 Strategy for Gender Equality in the Republic of Kazakhstan for 2006-2016 // adilet.gov.kz
- 4 A man and woman in Kazakh traditional society // http://infonpo.ucoz.kz/publ/publikacii/zhenshhina_i_muzhchina_v_kazakhskom_tradicionnom_obshhestve/1-1-0-4
- 5 Herodotus. History in nine books. Leningrad: IZD-vo «Nauka», 1972-t. I- p. 212.
- 6 Orynbekov M. S. Genesis of religiosity in Kazakhstan. -2- nd ed., revised. and extras. – Almaty, 2013. -204.
- 7 Zoroastrianism – <http://slovari.yandex.ru>
- 8 Bachofen J.J., dos Mutterrecht. Eine Untersuchwig uber die Gynaikokratie der Alten Welt nach ihrer religiosen und rechtlichen Natur in J. J. Bachofen, Gesammelte Werke, ed. by Karl Meuli (Basel, 1948), 2, 293 f
- 9 Thompson G., The Prehistoric Aegean (London, 1961), p. 7. p. 199.
- 10 Džorgudi C. Establishment of the myth of Matriarchy // history of women in the West: 5 t. t. 1: From Ancient Goddesses to Christian shrines. -St. Petersburg: Aletheia, 2005, pp. 457-471.
- 11 N. Loraux, «Et l'on deboutyra les myrys», Les experiences de Tiresias (Paris: Gillimard. 1989), p. 219-231.
- 12 Dumanov X.M., Peršić A.I. Matriarchy: a new look at an old problem // Bulletin of the Russian Academy of Sciences, 2000-Vol. 70, №7, pp. 621-627.
- 13 Ospanuly N. Turkic world experience: fusion of horizons // Tamyr №. 1 (1), 1999, p. 59-62.
- 14 On the theory of gender equality in Islamic societies // <http://www.islam-portal.ru/novosti/105/3019/>
- 15 Bartold W. Islam and culture of Islam. M., 1992.
- 16 Auezov M. Kazakh EPOS and pre-revolutionary folklore <http://el.kz/3495>
- 17 Levshin A.i. Description Bazar-Cossack, or Bazar-kajsackih, ord and steppes. -Almaty: Sanat, 1996, p. 330-331.
- 18 Khazanov A. M. Nomads and the outside world. Ed. 3-e, third. -Almaty: Dyke-press, 2000, p. 228.

- 19 Erofeeva I. Steppe marriages.. <http://www.centrasia.ru/news>
- 20 History of Kazakhstan in Russian sources the 16th-20th centuries. Folk stories about historical events and prominent people of the Kazakh steppe (19th-20th centuries)\Sost. S. F. Mazhittov. -Almaty: Dyke-press, 2007. - 540.
21. Valikhanov Ch.ch Sobr. op.; The 5 t t 4-Alma-Ata, 1985. -P. 71-76.
- 22 Abramov N.A. Description of Berezovsky. -Tyumen: P.o. ISET, 1993.-83.
- 23 Maġauin m., Bajdilbaev m. Imp gasyr žyrlajdy. -Almaty: Zhazushy. 1989.-t. 1. -S. 65-67.
- 24 The Doctrine of National Unity // <http://www.assembly.kz/64/>

УДК 32.001(574)

Л.М. Иватова, Е. Ордабек*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: o.erden@mail.ru

Концептуальные подходы к исследованию проблем безопасности

Проблема обеспечения безопасности является сферой, включающей в себя как политологические аспекты, так и международные отношения и геополитику.

В статье широко раскрыто понятие безопасности, определены основные подходы и методы изучения данного феномена. Авторы приводят конкретные примеры из истории человечества, определенные этапы которого непосредственно связаны с проблемой безопасности каких-либо государств или акторов международных отношений. Ими также были выделены концепции идеализма, политического реализма и неореализма, модели которых имеют выход на практику в целях обеспечения эффективного функционирования политических систем на мировом уровне. Исходя из теоретических положений авторы рассматривают современное представление о безопасности и выявляют прикладные методы изучения данного феномена в условиях динамично развивающихся геополитических тенденций.

Ключевые слова: безопасность, международные отношения, геополитика, стабильность, политический реализм, политический неореализм.

L.M. Ivatova, E. Ordabek

Conceptual approaches for security studies

The security problem is an area that includes both aspects of political science and international relations and geopolitics. The article widely reveals the concept of security and determined the basic approaches and methods for the study of this phenomenon. Authors give specific examples from the history of mankind, certain stages of which are directly connected with the problem of security of any states or actors in international relations. They were also highlighted the concept of idealism, political realism and neorealism, models of which have access to the practice in order to ensure the effective functioning of political systems at the global level. Based on the theoretical positions the authors examine the current understanding of security and identify applied methods for studying this phenomenon in the dynamically developing geopolitical trends.

Key words: security, international relations, geopolitics, security, political realism, political neorealism.

Л.М. Иватова, Е. Ордабек

Қауіпсіздік мәселелерін зерттеудегі тұжырымдамалық дәлелдемелер

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі өзіне геосаясатты және халықаралық қатынастарды, сонымен қатар саяси аспектілерді бірге алып жүретін орта. Мақалада осы феноменді зерттеудің әдістері және негізгі дәлелдемелері анықталған, қауіпсіздік ұғымы кең мағынада қарастырылған. Авторлар халықаралық қатынастар факторларын немесе қандай да болмасын мемлекеттің белгілі бір

кезеңіндегі қауіпсіздік мәселелерін адамзат тарихындағы нақты мысалдармен келтірген. Әлемдік деңгейде саяси жүйенің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету мақсатында, неореализм, саяси реализм, идеализм концепциялары көрсетілген. Авторлар қазіргі таңдағы қауіпсіздік мәселесін қарастырғанда осы феноменді зерттеуде қолданбалы әдісті ұсынған.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, халықаралық қатынастар, геосаясат, тұрақтылық, саяси реализм, саяси неореализм.

1. Феномен безопасности

В литературе выделяются два основных подхода к пониманию феномена безопасности.

Первый подход исходит из объектного понимания безопасности как проявления объективной природы объектов сохранять *устойчивость* при различных отрицательных влияниях. Именно в этом контексте безопасность понимается как определенное свойство (атрибут) системы. В настоящее время распространенным является понимание безопасности как формы саморегулирования системы, которое позволяет ей сохранить свое качество.

Результатом отождествления безопасности с саморегулированием являются энтропийное понимание безопасности и гомеостатическое понимание безопасности.

Энтропийное понимание безопасности базируется на понимании *энтропии* как части внутренней энергии замкнутой системы, как *меры внутренней неупорядоченности системы*. Безопасность и устойчивость системы рассматривается при этом как определенная зависимость от направленности и динамики энтропийных процессов.

Гомеостатическое понимание безопасности основывается на понятии гомеостаза как совокупности реакций, направленных на устранение или максимальное ограничение действия различных факторов внешней и внутренней среды, нарушающих относительное динамическое постоянство состава и свойств внутренней среды, определяющего устойчивость системы. Безопасность здесь понимается, таким образом, как *устойчивое состояние системы, возникающее в результате поддержания равновесия с окружающей средой*. Однако отождествление безопасности с гомеостазом приводит к отрицанию развития, которое нарушает равновесие существующего состояния системы.

Второй подход основывается на признании субъектного характера феномена безопасности. Субъектное понимание безопасности составляет

основу деятельностных, ценностных и других определений безопасности. В частности, некоторые исследователи рассматривают феномен безопасности как производный от интереса.

Постижение природы безопасности в ее целостности и обусловленное этим снятие односторонности в единстве формы и содержания, единстве субъектной и природной определенностей формируют основу целостного понимания феномена безопасности.

Таким образом, феномен безопасности получает свою понятийную завершенность как специфическая форма реализации природного бытия в человеческом существовании, которая детерминирует рефлексивно-ценностное самоопределение человека по отношению к опасности, как для природной определенности, так и для наличных форм бытия вещей. Данное определение отражает двойственность природного бытия феномена безопасности, обусловленную единством всеобщности природы самосохранения и особенности формы ее проявления в человеческой жизнедеятельности.

2. Концепции безопасности

В период «холодной войны», биполярного противостояния под термином «безопасность» понималась исключительно военно-политическая компонента. В большей степени преобладал милитаристский подход, подразумевавший процесс наращивания государствами вооружений для взаимного сдерживания и предотвращения ядерного вооруженного конфликта. Однако ряд ученых отмечали, что чрезвычайное сужение области безопасности до исключительно военной сферы, приводит к милитаризации мировой политики и международных отношений.

В период с конца 1980-х – начала 1990 гг. произошло значительное расширение данной сферы. С появлением новых способов ведения войны и разработкой новых вооружений стали формироваться и новые понятия. Например, с развитием области информационных техноло-

гий появился термин «информационная безопасность», с обращением большего внимания мирового сообщества к проблемам окружающей среды обозначился термин «экологическая безопасность» и т.д. Более того, противодействие новым видам угроз подразумевало все большие коллективные, не индивидуальные, усилия акторов для их предотвращения.

На современном этапе существуют различные подходы к пониманию феномена безопасности. Появление новых вызовов и угроз способствовало смысловому расширению данного понятия, например, возникновению таких терминов, как «экологическая безопасность», «социальная безопасность», «информационная безопасность» и т.д.

Вместе с тем, важно заметить, что новые формы вызовов и угроз несколько не отодвинули проблему распространения ядерного оружия. Более того, данная область безопасности расширилась, включив в себя новые риски. В частности, после того, как международные террористические структуры заявили о себе, как о серьезной угрозе мировому порядку и спокойствию, возникла угроза попадания ядерного оружия и технологий в руки радикально настроенных представителей террористических организаций.

Наряду с вышесказанным, ключевые тенденции современного развития человечества, такие как глобализация и транснационализация, в значительной степени увеличили угрозу распространения ядерных технологий от одних государств к другим. В связи с этим, представляется целесообразным ограничить рамки рассматриваемых теоретических концептов, так как речь идет именно о проблеме нераспространения ядерного оружия, что подразумевает использование классических и современных наиболее популярных в научно-политической среде парадигм безопасности.

В настоящее время существует ряд направлений в трактовке *концепции политического реализма*. В первую очередь, по нашему мнению, необходимо обозначить наиболее известные в научной среде подходы и авторов-ученых, предложивших их.

Говоря об истоках школы политического реализма, необходимо выделить таких ярких фигур в политической школе как Фукидид [1], Н. Макиавелли [2], Т. Гоббс [3]. Вместе с тем, идейное обрамление политический реализм получил в работах Р. Нибура [4], в то время как основы в

классической теории политологии и мировой политики были заложены Г. Моргантау [5].

Исходя из основ данной теории, следует, что ведущими и единственными акторами мировой политики, в том числе в политике безопасности являются национальные государства [6, с. 184].

Основным элементом, способствующим осуществлению государством тех или иных действий, выступает национальный интерес. Более того именно посредством схождения, или расхождения в национальных интересах заставляет государства вступать в союзы и противоборства на мировой арене [6, с. 187].

В целом, национальный интерес является фундаментальной категорией в теории политического реализма. Исходя из внутренних установок в политике, во внешней среде, государство защищает свой национальный интерес всеми доступными ей средствами.

Относительно реалистической парадигмы, именно сила выступает средством защиты. Впервые, в рамках концепции политического реализма, термин «национальный интерес» был сформирован Г. Моргантау [5, с. 476].

Наряду с вышесказанным, в исследовании вопросов безопасности, ведущей категорией является обеспечение национальной безопасности, которая подразумевает защищенность жизненно значимых интересов, в данном случае, государства от внутренних и внешних угроз, а также способность государства обеспечивать защиту суверенитета, поддерживать территориальную целостность и выступать на мировой арене в качестве субъекта международного права [5, с. 477]. В идеале, каждое государство при обеспечении национального интереса, независимо от своей военно-политической мощи, должно исходить из принципа уважения и не ущемления интересов других акторов, так как базовой идеей является тезис, в соответствии с которым всеобщая безопасность может быть достигнута лишь на основе взаимных компромиссов и уступок [6, с.190].

Исходя из этого, важное место занимает феномен баланса сил. Это состояние подразумевает ситуацию, в которой между государствами сохраняется военно-политическое равновесие, как условие сохранения мира и обеспечения безопасности.

Теоретические основы данного понятия лежат в разработках Т. Гоббса, в соответствии с которым, отношения между государствами пред-

ставляются как враждебные и в этой связи, для обеспечения безопасности, государство должно поддерживать соизмеримый другому государству потенциал, что является своего рода гарантией для поддержания мира [7, с. 222].

В целом, теория политического реализма мало внимания уделяет вопросам морали, в то время как ключевую роль играет адекватная реакция суверенного актора на объективную реальность, складывающуюся вокруг него.

Исходя из вышесказанного, становится понятным и вопрос о применении концептуальных основ политического реализма в ядерной политике большинства государств. Положения концепции политического реализма относительно проблемы НЯО доминировали в теории и на практике, начиная с 1950-х годов. В период расцвета биполярной системы МО данная парадигма давала наиболее точную и адекватную с точки зрения исследования и реализации стратегии безопасности теоретическую базу, на основе которой можно было принимать решения, как во внутренней, так и во внешней политике.

Государство, осуществляя свою политику, исходит из трех основных принципов:

- безопасность;
- выгода;
- престиж [8].

При этом международная среда трактуется идеологами реализма как анархичная, которая проявляется в двух составляющих.

Первое, отсутствует наднациональная власть (правительство), решения и предписания которой были бы обязательными для обязательного исполнения руководствами всех государств.

Второе, необходимость государств в защите своих национальных интересов опираться лишь на собственные силы и мощь [8, с. 194].

Именно данные две особенности являются ключевыми в определении поведения стран. Отсутствие наднациональной власти может также послужить поводом для государства применить военную силу не только для обеспечения собственной безопасности, но и для осуществления национальных интересов и достижения целей.

При этом возникает высокий риск военного конфликта. В данном случае актор должен обладать соответствующей военной мощью для адекватного противостояния агрессору. Военная сила государства выступает определяющим фактором в международной политике.

Представители *политического неореализма*

внесли значительный вклад в разработку теоретического фундамента для исследования проблем мировой политики, международных отношений и безопасности после окончания «холодной войны». Наиболее яркими представителями данной школы являются К. Уолц, К. Грей, Дж. Миршаймер, Б. Бузан [9].

Начало формирования школы политического неореализма принято ассоциировать с выходом в печать первого издания книги «Теория международной политики» (1979 г.), автором которой является К. Уолц. [10]. В данном научном произведении автор делает попытку обосновать новый мировой порядок, не отказываясь от постулатов классической парадигмы, дополняя новыми тезисами с учетом возникающих тенденций в политике государств. Вместе с тем, К. Уолц отмечает важность обоснования постулатов теории верифицируемыми данными и фактами, что будет служить усилению базы неореализма [10].

Теоретико-исследовательская база неореализма исходит из того, что мир неделим и анализировать процессы, в том числе в сфере безопасности, необходимо комплексно, но не каждое государство в отдельности. Интересным является и тот факт, что неореалисты проводят четкую линию разделения между политикой государства, международными отношениями и мировой политикой. Так, под мировой политикой подразумевается некий комплекс всех внешних политик государств, составляющих международное сообщество [11].

Другим важным моментом является и то, что в рамках неореалистической школы, сфера политики абстрагируется от других направлений в международных отношениях. Именно по этой причине, как утверждает К. Уолц, исследователь будет во много эффективнее анализировать составляющие ее компоненты [11].

В целом, как и политический реализм, неореализм постулирует государство-центричный подход в исследованиях проблем безопасности. Также отмечается, что происходит поляризация влияния великих держав на мировой арене. В частности, имеет место тезис о возможности формирования однополярной, биполярной, мультиполярной структур в международном порядке [7].

В своих исследованиях неореализм приходит к двум ключевым выводам. Первое – анархичность международной среды не изменится в дальнейшем. Второе – любые варианты рефор-

мирования и трансформации МО, основанные на либеральном подходе не состоятельны [11].

Вместе с тем, говоря о роли тех или иных государств представителями данной теории подчеркивается, что в мировых делах, также и в сфере обеспечения безопасности, от действий малых государств ничего не зависит, в то время как международная система является следствием усилий со стороны глобальных игроков.

Стоит отметить, что данные тезисы были подробно рассмотрены, а также адаптированы к региональным системам безопасности представителем Копенгагенской школы безопасности Б. Бузаном [9]. Он исследовал региональные системы, в качестве промежуточного уровня между глобальным и государственным уровнем. Основной акцент в «копенгагенских исследованиях» делается на изучении региональных комплексов безопасности. В частности, по мнению Б. Бузана, «национальная безопасность одного государства, не может быть разделена с национальной безопасностью соседнего государства» [9]. В основе структуры любого регионального режима безопасности лежит два ведущих элемента:

- распределение возможностей между государствами;
- состояние отношений между ними (враждебные, или дружественные) [9].

По утверждениям критиков неореалистической парадигмы, на современном этапе произошло качественное изменение международной обстановки. Ими отмечается, что угроза мировой войны, тем более ядерной, снизилась до минимального уровня. Изменилось и соотношение внутренней и внешней политики государств. Приоритетными направлениями развития, на сегодня, являются экономика и человеческий капитал [9].

Вместе с тем, если рассматривать последние военные конфликты на Ближнем Востоке, становится ясно, что военная сила, политика и безопасность, а также роль государства, как главного актора МО все еще актуальны.

Основоположниками *Копенгагенской школы безопасности* считаются такие ученые, как Б. Бузан, О. Вэвер, Дж. де Вильде [9]. В частности, ими была предпринята успешная попытка определения сфер безопасности, то есть включения в нее невоенных угроз. Данная необходимость возникла, как было отмечено ранее, по причине появления новых вызовов и угроз, а также расширения понятия безопасности.

В основе данной теории лежит тезис о том,

что в международных отношениях определенная проблема становится неотложным объектом политики не потому, что она представляет, или может представлять опасность, а по той причине, что влиятельный субъект (актор) провозглашает данную проблему, как серьезную угрозу.

Однако одного лишь публичного провозглашения не достаточно. Важным является и то обстоятельство, в котором другие государства (в международных отношениях), или общество (во внутренней политике) воспримут данную проблему, как угрозу. После одобрения государствами, или обществом субъект может предпринять меры, выходящие за рамки закона, или общепринятых правил [12].

Представители Копенгагенской школы обозначили новый на тот момент термин – «секьюритизация». Данный термин подразумевает возведение определенной внутренней, или внешней проблемы в особый статус высокого уровня безопасности, а также разрешение использования для ликвидации данной проблемы особых мер, выходящих за пределы обычной политики [12].

В действительности, данная мера позволила значительно структурировать и систематизировать область исследований проблем безопасности. В частности, как отмечают данные ученые, несмотря на то, что природные катаклизмы и негативные изменения в окружающей среде также несут опасность жизнедеятельности человека и государства, большинством государств им не придается особый статус. Данные проблемы решаются в рамках обычного политического процесса с использованием политических, экономических и иных мер. Вместе с тем, угроза техногенных катастроф на ядерных объектах воспринимается как чрезвычайная ситуация, позволяющая принимать меры и силы, используемые не в рамках обычной политики. В данном случае, именно указанные проблемы секьюритизируются и возводятся в статус экологической безопасности [13, с. 26].

После того, как угроза была устранена, происходит процесс «десекьюритизации», когда проблема, находившаяся в особом статусе безопасности, возвращается обратно и решается в рамках обычного политического процесса [13, с. 26].

3. Современные представления о безопасности

Понятие «безопасность» принадлежит к числу наиболее употребляемых понятий политоло-

гической мысли. Так, *безопасность, в зависимости от культурных контекстов, может предполагать: обеспеченность; уверенность; страховку; спокойствие; отсутствие угроз.*

Термин «безопасность» увязывается с такими важными концептами, как:

- *парадигма безопасности* – глубоко укоренённые в обществе мировоззренческие взгляды на коренные устои безопасного развития. Следствием существования парадигм безопасности является определенный способ позиционирования в области безопасности, основанный как на доктринальной составляющей, так и на наборе конкретных мер по нейтрализации опасностей;

- *культура безопасности* – совокупность символов, образов, идей и представлений о том, что лежит в основе выделения данной социальной группы от «других», «чужих». Культура безопасности формирует свои «коды», которые маркируют «пространства безопасности», отграничивают их друг от друга;

- *граница безопасности* – это такая граница, которая очерчивает различные «пространства безопасности», которые зависят от меняющихся представлений, формирующихся в области публичной политики;

- *режим безопасности* – это совокупность принципов, правил и норм, которые задают рамки поведения для акторов безопасности и обеспечивают взаимность и позитивное взаимодействие между ними;

- *управление безопасностью* – это порядок сотрудничества между акторами безопасности в важнейших сферах, определяющих их жизненно важные интересы;

- *комплекс безопасности* – это транснациональный регион, включающий в себя страны, которых объединяют устойчивые представления о безопасности и отношения в области безопасности;

- *сообщество безопасности* – это форма «комплекса безопасности», которая формируется на основе совместимости ценностей, регулирующих поведение в сфере безопасности. Часто можно встретить точку зрения о том, что «сообщество безопасности» включает в себя страны Северной Америки и Западной Европы;

- *геобезопасность* – этот широкий концепт вбирает в себя совокупность «практик безопасности» и «идентичностей безопасности», которые формируют «пространственный образ

безопасности» на определённой территории, очерченной границами.

Безопасность необходимо рассматривать прежде всего как сочетание трех явлений:

а) как отсутствие опасностей и угроз;

б) как достаточную степень устойчивости к возникающим угрозам, определенный иммунитет, запас прочности тех или иных объектов;

в) как готовность и способность защищаться или устранять эти угрозы и восстанавливать статус-кво.

Таким образом, *безопасность – это состояние жизнедеятельности социума, его структур и институтов, гарантирующее их качественную определенность в параметрах надежности существования и устойчивости развития.*

Безопасность – это положение (состояние), при котором на некий объект не могут воздействовать факторы опасности и угрозы. Но такое практически недостижимо, отсутствие опасности, вообще, в абсолютном смысле, невозможно. В реальной жизни всегда существовали, существуют и будут существовать опасности самого различного характера. Опасности могут различаться по масштабу: быть частными, ограниченными (по отношению к отдельным людям, объектам и т.п.); локальными и всеобщими или глобальными. Поэтому целесообразно говорить об *уровнях безопасности величине, которая выражает степень реальной возможности воздействия на объект факторов опасностей и угроз*, или характеризует результат столкновения двух противоположно направленных сил: факторов опасностей и угроз и мер, противостоящим этим факторам.

Различают следующие уровни безопасности:

1. *Абсолютный* (идеальная, совершенная безопасность, не – опасность) – характеризуется отсутствием опасностей и угроз тому или иному объекту.

2. *Реальный* (фактическая безопасность) – это действительно существующая, не воображаемая безопасность, характеризуется объективно существующими опасностями и угрозами для того или иного объекта, сохраняющимися, несмотря на действие (бездействие) сил, им противостоящим; показывает реальные возможности сил, противостоящих опасностям и угрозам.

3. *Достаточный* (приемлемая безопасность) – это такое состояние, которое удовлетворяет потребностям устойчивого развития того или иного объекта. При таком уровне наличие опасностей и угроз не влечет для объекта потерю его существенных свойств.

4. *Предельный* (минимально допустимая безопасность) – такое пограничное состояние, когда дальнейшее воздействие опасностей и угроз повлечет за собой для объекта, на который они действуют, потерю существенных свойств, качественной внешней и внутренней определенности, целостности. Запредельный уровень безопасности есть утрата существенных свойств объекта, его фактическая смерть.

5. *Иллюзорный* (мнимая, воображаемая, ложная, кажущаяся безопасность) – субъективный образ существующих, реальных опасностей и угроз – ложно воспринимаемый как их отсутствие или минимальное наличие (неадекватное отражение опасностей и угроз субъектом).

Опасность и угроза как атрибуты безопасности

Как видно из приведенных определений и подходов к анализу безопасности, сущностным атрибутивным элементом ее являются категории «опасность» и «угроза». В их понимании также нет единства. Некоторыми авторами допускается отождествление этих понятий, а также подмена другими, такими как риск и вызов. Этих понятий прежде не было в отечественных энциклопедиях и словарях. Но понимание этих категорий представляет не только теоретический интерес. Дело в том, что осознание опасностей, угроз, рисков и вызовов – это исходный момент практической деятельности по противодействию им, т.е. по обеспечению безопасности. Рассмотрим подробнее эти понятия.

Опасность как понятие, имеет много значений:

а) это объективно существующая возможность негативного воздействия, например, на социальный организм, в результате которого ему может быть причинен какой-либо ущерб, вред, ухудшающий его состояние, придающий его развитию нежелательные динамику или параметр;

б) это возможность или предчувствие причинения зла;

в) это возможные или реальные явления, события и процессы, способные уничтожить тех или иных субъектов (личность, социальную группу, народ, государство) или же важные для людей объекты или природные ценности, либо нанести им ущерб, вызвать деградацию, закрыть путь к развитию.

Угроза рассматривается в следующих случаях:

а) запугивание, обещание причинить кому-нибудь неприятность, зло;

б) наиболее конкретная и непосредственная форма опасности, создаваемая целенаправленной деятельностью откровенно враждебных сил;

в) опасность на стадии готовности перейти из возможности в действительность, предупреждение словом или демонстративным действием о последующих опасных событиях, или введение в заблуждение с главной целью – использованием страха для приобретения преимущественного положения в каком-либо отношении.

Отождествлять понятия «опасность» и «угроза» не следует. Несмотря на то, что это категории родственные, между ними существуют значительные различия. При этом необходимо проводить особое различие между реальным и идеальным, возможностью и действительностью.

Опасность как категория должна сопоставляться с категорией возможности. Она, во-первых, с объективной стороны может стать действительностью лишь при определенных условиях, а, во-вторых, с субъективной стороны может быть мыслима как действительное лишь при определенных предпосылках. Иное дело, угроза, которая как категория должна сопоставляться с действительностью, и имеет пространственно-временной характер.

Опасность в логическом смысле есть родовое понятие. Она может быть абстрактной, конкретной и реальной. Абстрактная опасность – это такая опасность, возможности возникновения которой на данной стадии ограничены отсутствием соответствующих условий. С наличием этих условий и адресной ориентированности возникает конкретная опасность. Конкретная, существующая не только в мысли, а объективно, реально, опасность, обусловленная целенаправленным действием или бездействием, становится угрозой. Итак, всякая опасность содержит в себе потенциально угрозу. Но в угрозу превращается не всякая опасность.

Диалектика опасности и угрозы придает связанность развитию опасностей, превращению их в угрозу. Поэтому ее раскрытие предполагает анализ не только причин их появления, но и условий превращения в реальность, требует связи их с категориями необходимости и случайности.

Между опасностью и абсолютной безопасностью лежит поле вероятного превращения опасностей в угрозы. Снятие этих опасностей и угроз

соответствующими мерами и есть реальный процесс обеспечения безопасности. Таким образом, под опасностью понимается вполне осознаваемая вероятность нанесения вреда, ущерба кому или чему-либо со стороны объектов (факторов), обладающих поражающими свойствами.

В целом, угрозой можно считать наиболее конкретную, непосредственную форму опасности. Угроза принимает конкретный вид в каждой из сфер жизни общества. Однако все виды угроз

имеют и общие характеристики: во-первых, источником любой угрозы являются противоречия как внешнего, так и внутреннего свойства; во-вторых, сами противоречия не являются чем-то раз и навсегда данным, а постепенно меняют свое содержание; в-третьих, источники противоречий, как правило, скрыты за цепью причинно-следственных связей и, наконец, в-четвертых, внешний вид угрозы всегда носит предметный характер.

Литература

- 1 Фукидид. История / пер. с греч: Ф.Г. Мищенко, С.А. Жебелёва; под ред. Э.Д. Фролова. – СПб.: Наука, 1999. – 590 с., 2 л. илл. + 3 отд. л. карт. – (Историч. библиотека).
- 2 Макиавелли Н. Государь: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 2001. – 656 с. (Серия «Антология мысли»).
- 3 Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс. – [Б. м.] : Соцэкгиз, 1936. – 502 с.
4. Thompson K.W. Toward a Theory of International Politics // The American Political Science Review. Vol. 49, No. 3 (Sep., 1955). P. 733–746. // links.jstor.org/sici?sici=0003-0554%28195509%2949%3A3%3C733%3ATATOIP%3E2.0.CO%3B2-W (был доступен 04.12.2013)
5. Morgenthau H. International Affairs: The Resurrection of Neutrality in Europe // The American Political Science Review. Vol. 33, No. 3 (Jun., 1939). P. 473–486. // links.jstor.org/sici?sici=0003-0554%28193906%2933%3A3%3C473%3AIATRON%3E2.0.CO%3B2-X (был доступен 04.12.2013)
6. Donnelly J. Realism and International Relations. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 231 p.
7. Теория международных отношений: хрестоматия / сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 11–48.
8. Knutsen E.L. A History of International Relations Theory: an Introduction. – Manchester, N.Y.: Manchester University Press, 1992. – P. 193–195.
9. Buzan B., Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – xxiv + 564 p.
10. Waltz K.N. (1979). Theory of International Politics*. – Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979. – 251 P.
11. Kenneth N. Waltz. Мал, the State and War: A Theoretical Analysis. – New York: Columbia University Press, 1959. – P. 159–186.
- 12 Якушина О. Теория секьюритизации в международных отношениях // www.geopolitica.ru/Articles/1404/ (04.12.2013).
- 13 Морозов В.Е. Безопасность как форма политического: о секьюритизации и политизации // Политис. – 2011. – №3. – С. 24–35.

References

- 1 Thucydides. History / Per. from the Greek. FG Mishchenko, SA Zhebeleva, Ed. Frolov. – St. Petersburg.: Nauka, 1999. – 590. And 2 liters. fig. + 3 fin. liter. cards. – (Istorich. library).
- 2 Machiavelli N. Sire: Works. – Moscow: ZAO Publ EKSMO -Press, Kharkov: Publishing house «Folio» 2001. – 656 p. (Series «Anthology of thought»).
- 3 Hobbes, T. Leviathan, or the Matter, form and the power of the state of ecclesiastical and civil / Hobbes. – [B. m]: Sotsekgiz, 1936. – 502.
- 4 Thompson KW Toward a Theory of International Politics // The American Political Science Review. Vol. 49, No. 3 (Sep., 1955). R. 733–746. // Links.jstor.org/sici?Sici=0003-0554%28195509%2949%3A3%3C733%3ATATOIP%3E2.0.CO%3B2-W

5 Morgenthau H. International Affairs: The Resurrection of Neutrality in Europe // The American Political Science Review. Vol. 33 , No. 3 (Jun., 1939). P. 473-486. // [Links.jstor.org / sici? Sici = 0003-0554%28193906 % 2933 % 3A3% 3C473% 3A1ATRON% 3E2.0.CO% 3B2-X](https://www.jstor.org/stable/28193906) (was available 04/12/2013)

7 International Relations Theory : A Reader / Comp., Scientific. Ed. and comments. PA Tsygankova . – M.: Gardariki 2002 . – Pp. 11-48.

9 Buzan B., Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – Xxiv + 564 p.

11 Kenneth N. Waltz. *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, 1959 . P. 159-186.

12 Yakushina O. Securitization theory in international relations // www.geopolitica.ru/Articles/1404/ (04.12.2013).

13. Morozov VE Security as a form of political: securitization and politicization // Polis. – 2011. – № 3. – S. 24-35.

ӘОЖ 32с1

С.Ш.Мұсатаев, Қ.С. Меңдіғалиев*

Философия және саясаттану факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: kubashuk.82@mail.ru

Біріктіруші жалпыұлттық идеяны қалыптастырудың әлемдік саяси тәжірибесі

Мақалада әлемдік саяси тәжірибедегі мемлекет халқын топтастырушы ұлттық идеялардың үлгілері мен олардың эволюциясына саясаттанулық талдау жасалады. Қазақ хандығы, Алашорда кезеңіндегі, тәуелсіз Қазақстандағы жалпыұлттық идеялардың даму сатылары тұжырымдалады. Жаһандық және локальді ауқымдағы ұлттық идеялар салыстырмалы түрде зерделеніп, сипаты мен іс-әрекет етуіне, бағытына қарай бірнеше түрге жіктеліп қарастырылады. Сондай-ақ мемлекеттің саяси жүйесіне байланысты ұлттық идеялардың өзіндік ерекшеліктері болатыны қамтылып, ұлт пен ұлттық идеяның арақатынасына назар аударылып, жұмылдырушы идеяларға ғылыми сипаттама беріледі. Авторлардың тұжырымы бойынша Қазақстанның тарихи ұлттық идеясы кезеңдік сатылардан соң және сапалық өзгерістерден кейін Президент Жолдауында айтылған «Мәңгілік ел» идеясына қадам басты.

Түйін сөздер: ұлт, идеология, идеологема, ұлттық идея, ұлттық бірегейлік, концепция, топтастыру, «Мәңгілік ел».

S.SH.Mussataev. K.S.Mendigaliyev

The formation of the nationwide consolidation ideas in the world political practice

It is article analyzed by world policy experience view united national idea examples and their evolutions. Also it is conceptualised development steps of the nationwide ideas of the period of Kazakh khanate, Alash Orda and independence of Kazakhstan. Global and local national ideas is explored comparatively, depend on character and actions, directions is sorted, considered by several aspects. Also up to politic system of the state it is covered distinctions of the national idea, mentioned interrelations between definitions of nation and national idea, given scientific characteristics to the combined ideas. Regarding concept of authors kazakhstans nation idea step up on the direction of historical idea «Mangilik el» which is mentioned in the annual message of the president after periodical steps and qualitative changes.

Key words: nation, ideology, ideologem, national idea, nation identity, conception, consolidation, «Mangilik el».

С.Ш. Мусатаев, К.С. Мендигалиев

**Формирование консолидирующих общенациональных идей
в мировой политической практике**

В данной статье дается политологический анализ и эволюция моделей национальных идей консолидирующих население в мировой практике. Рассматриваются этапы развития общенациональных идей в Казахском ханстве, Алашординском периоде и в независимом Казахстане. Прослежен сравнительный анализ глобальным и региональным национальным идеям, классифицированы и рассмотрены согласно характеру и направлению деятельности. Также рассматривается специфика национальных идей в зависимости от политической системы, проведена научная оценка консолидирующих идей. По мнению авторов, историческая национальная идея Казахстана, пройдя через определенные этапы развития, подвергаясь качественным изменениям, эволюционировала в новую идею «Мәңгілік

ел», озвученной в рамках послания Президента Республики Казахстан.

Ключевые слова: нация, идеология, идеологема, национальная идея, национальная идентичность, концепция, консолидация, «Мәңгілік Ел».

Құрамында көп түрлі этноәлеуметтік топтар кездесетін әрбір мемлекет үшін жалпыұлттық идеяны қалыптастыру үлгілері мен концепцияларының маңызы зор. Ал мұндай, яғни, құрамында байырғы ұлтпен қатар түрлі ұлттық топтар мен этникалық азшылықтар мекендемейтін, халқы бір тілде сөйлеп, бір ортақ дінге сыйынатын, бір текті рухани-мәдени құндылықтарға негізделген әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді ұстанатын, түрлі әлеуметтік қабаттар мен топтарға жіктелмейтін мемлекет әлемде жоқтың қасы. жалпыұлттық идеяның концепциясын жасаудағы әлемдік тәжірибеге сүйену де Қазақстандық хал-ахуалға сай еленіп-екшелгені абзал. Осы ретте Президентіміз Н.Ә. Назарбаев: «...ұлттық-мемлекеттік ерекшеліктерімізді, саяси тарихымызды, мәдениетімізді, посткеңестік стереотиптерімізді, этникалық дәстүрлер мен көптеген басқа да, қысқаша айтсам, өркениеттік-мәдени айшықтарымызды ескере отырып, стратегиялық дамуымызды өз күшімізбен анықтауға тиіспіз», – деуі әбден түсінікті [1].

Кез келген ұлттың өмір сүруінің алғышарты – өз болмысы мен табиғатын, өзін-өзі ұдайы іздеуі. Әлемдік саяси тәжірибедегі мемлекет пен қоғам көшбасшылары қиын-қыстау кезеңде халықтың интеллектуалдық күш-қуаты мен ұлттық ресурсын біріктіріп, ортақ мақсатқа бастайтын жалпыұлттық идея тауып отырған мысалдары тәуелсіз Қазақстан үшін зор тағылым. Әсіресе, ірі мемлекеттер үнемі «тұтастырушы идеяны», жұмылдырушы ұлттық ұрандарды қажет етеді. Осы ретте Еуразиялық философия теоретигі П.Н. Савицкийдің «Басқарушы адамды, мекемені сайлап алғанша, біз одан бұрын басқарушы идеяны сайлап алуымыз керек» деген пікірінің мәні зор екеніне көз жеткіземіз. Ұлттық идея тірі ағза ретіндегі мемлекеттің өмірінің мән-мағынасын анықтайды және елдегі әртүрлі ұлттар мен халықтарды біріктіреді. Ұлттық идеясыз ешқандай мемлекеттілік ұзақ мерзімді келешекте уақыт сынына төтеп бере алмайды. Тарихта антикалық Рим Pax Romana идеологемасы жетекшілігімен орасан зор империя құру жобасын іске асырды. Испаниядағы Рамиро де Маэсту құрастырған ис-

панидад ұлттық идеясының қалыптасуына испан жұртының жаны мен жүрегі ретінде орныққан католицизмнің зор ықпалы болды. ХУІІ ғасыр ортасында дүниежүзілік держава мәртебесінен, жаулап алған территорияларынан айырылған Испания тығырықтан шығаратын идея іздеді. Осы ізденістен туындаған испанидад доктринасы испандықтардың ұлы ұлт болып қана емес, өзге елдерді испандандыру мақсатын білдірді. Испаниялықтар Америка континентіне алғаш аяқ басқан еуропалықтар ретінде өздерінің әлемдегі ерекше орны бар, мессиандық ұлт екенін жариялап, ұлттық мифтер ойлап шығарды. Территориялардан айырылғанымен испандық мәдени ықпалды сақтап қалған испанидад доктринасы кейін ибероамерикалық қауымдастық пен испан тілдес халықтардың идеясында айрықша орын алды.

1791 жылы Кордельер саяси клубының мүшелері ойлап тапқан «Еркіндік. Теңдік. Бауырластық» ұраны француз революциялық армиясының кеуде белгісі ретінде жапсырылды. Кейін 1848 жылы конституцияға енгізілген бұл ұран Францияның ұлттық идеясына айналды. Ресей империясы кезеңінде «Сенім, Патша, Отан үшін» идеясын уваровтық «Православие. Самодержавие. Халықтық» ұлттық ұранымен алмастыру арқылы мемлекеттің өміршеңдігін сақтап қалды. Оны 1833 жылы Ресей империясының халықтық ағарту министрі С.С. Уваров ұсынған еді. Бұл формулада «православие» орыс мемлекеттігінің рухани құрамдасын, «самодержавие» билік нышанын, ал «халықтық» орыс қауымының беріктігін, орыстық болмысын білдірді. Кеңес мемлекетінің идеологиясы коммунизмнің мессиандық эсхатологиясымен анықталды. «Барлық елдердің пролетарлары, бірігіңдер!» идеясы интернационалдық сипатына карамастан мемлекеттің ұлттық идеологемасы ретінде қолданылды. Келесі идеологиялық түзету бір елде социализмнің құрылу тәжірибесімен анықталды. «Ресейде Үшінші Интернационалды жүзеге асыру мүмкін болды және Үшінші Интернационал Үшінші Римнің көптеген белгілерінен асып түсті. Үшінші Интернационал да қасиетті патшалық, және ол да ортодоксалды сенімге

негізделген. Үшінші Интернационал Интернационал емес, орыстың ұлттық идеясы. Бұл орыс мессианизмнің трансформациясы» деп жазды Н.А.Бердяев.[2].

Германия алғашқы кезде Қасиетті Рим империясының заңды мұрагері саналған Австрияның төңірегіне топтасты. Бытыраңқы неміс корольдіктері, графтықтары, герцогтықтары, бекіністерінің партикулярлық идеологиясының басында Бавария тұрды. О.фон. Бисмарктің «темір мен қан» саясаты неміс интеграциясын сәтті түрде жүзеге асырылды.Германияның ұлттық идеясы біріккен Еуропа жобасымен айтарлықтай үйлесім тауып, «Ортаңғы Еуропа» геосаяси тұжырымдамасымен өздерін Еуропаның негізгі интеграторы рөлін алуға тырысты.Бірінші дүниежүзілік соғыста тас-талқан болып жеңіліп, репарацияларды өтеу мен Рейн аймағын демилитаризациялаудан кейін Германияда ұлттық өзгешелік пен реваншизмге ұмтылыс өрши түсті. Бұл идеяны жалау еткен национал-социалистер билік басына келді. Неміс мәдениеті өзгелерден артықшылықты насихаттайтын ерекше арийлік нәсіл идеясына ұласты.Астамшыл идея адамзатты үлкен құрбандықтарға душар етті. Соғыстан кейінгі Германиядағы кінәсін мойындау идеясы және оны жалпыеуропалық құндылықтарға қосу өзінің әсіреұлтшылдық болмысын жеңіп шығуға жағдай туғызғаны анық. Герман экономикалық ғажайыбының авторы соғыстан кейінгі Эрдхард реформаларының басты жетістігінің құпиясы экономикалықпен қатар, ұлттың рухани кеңістікте жатыр.

АҚШ-та ұлттық идеяның орнына эквивалентті конструкт – «америкалық арман» деп аталатын эмбебап құндылықтар жүйесі қолданылады. Сонымен бірге АҚШ үшін – бұл Рах Americana әлемдік жоба. Бұл термин алғаш рет 1898 жылы американдық экспансионизмнің апологеті, Индиана штатының сенаторы Альберт Дж. Беверидждің Куба мен Филиппинді жаулап алу қажеттігі туралы «Жалау маршы» деген сөзінде айтылды [3].

АҚШ-тың ұлттық ұраны болып «In God We Trust» («Құдайға сенеміз») идеологемасы көрінеді, протестанттық көзқарас доктринасы «Manifest Destiny» – «құдайлық жазмышқа» сай келеді. Ұлы депрессия жылдары АҚШ-ты шыңыраудан алып шыққан Рузвельттің «Жаңа курсы», одан кейін Дж. Кеннедидің «жаңа қоғамы» түптеп келгенде «америкалық

арманның» құрамдас бөлігін құрады. Қазіргі кезде америкалықтар өздерін жаһандық көшбасшы, бір полюстік әлемнің орталығы ретінде сезінеді, рухтанады. Екінші дүниежүзілік соғыста күйрей жеңілген Жапонияның қарыштап дамуына күшті идеологиялық тұғырнама себеп болды. Соғыста тас-талқан болып жеңіліске ұшырау, Перл Харборға шабуыл Күншығыс империясының кеңею арманын жоққа шығарды. Осы кезде «Біз соғыста жеңісек те, бейбіт өмірде жеңіске жетуіміз керек. Қан майданда жеңілдік, бірақ экономикада жеңу қажет» деген ұлттық идея алға шықты. «Игілікті мемлекет» ұранын көтерген Исибаси үкіметінің, одан кейін Икэда үкіметінің «ұлттық табысты екі еселеу» ұранын жалау еткен жоспарлары жапон жұртынан кең қолдау тауып, соғыстан қалжыраған елдің экономикасы өрлей бастады. Жалпы ішкі өнімі 30 жыл бойы 10 пайыздан өсіп отырған Күншығыс елі ақыр соңында әлемдегі көшбасшы мемлекетке айналды [4].

Бұл тұрғыда дәстүрлі жапон рухы мен ең жаңа батыстық технологияның бірлігі туралы жапон идеясы өте тартымды да қолайлы болып шықты. Жапония икемді экономикалық жүйе құрып, дәстүрлі мәдениет құндылықтары мен Батыстың либералдық құндылықтарының синтезін жүзеге асыра алды. Сол арқылы өскелең жаһандану жағдайында өзінің этностық бірізділігін сақтап қалды. Бұдан да әріге барсақ, жапондық экономикалық таңғажайып құбылыс батыстың ең жаңа технологиялары мен менеджментін қабылдап алудан ғана емес, сонымен бірге «жұмбақ жапондық жан-дүниенін», буддистік этика қағидаттарының, адами қатынастардағы жарасымдылықтың, ұлттық қасиет пен ділдің ең жақсы сипаттарын бұзылудан сақтаудың: табиғат пен тазалыққа деген сүйіспеншіліктің, ұжымшылықтың, еңбекқорлықтың, үлкендерді сыйлаудың, билік өкілдері мен нышандарына, Конституцияға және өз ұлттық мемлекетіне деген құрметтің арқасында мүмкін болды.Түбі бір, саяси жүйесі бөлек Солтүстік Кореядан қауіпсіздігін қамтамасыз етуді басымдық тұтқан Оңтүстік Кореяның ұлттық идеясының мәні – бұрынғы отарлаушы ел – Жапонияны экономикалық даму жағынан қуып жетіп, басып озу болды. Бүгінде Оңтүстік Корея «кедейшіліктен құтылу» ұлттық идеясын іске асырған болса, бүгінде қос Корея еліне ортақ бірігу идеясы бүкіл әлем үшін өзекті күйінде қалып отыр. Наполеоннан кейін «Франция – бұл Мен» деген батыл ұран тастаған гене-

рал Шарль де Голльдің «Ұлы Франция» ұлттық идеясын сәтті жүзеге асыра білді. Италияндық ұлт-азаттық қозғалысының ұраны ретінде жас италяндықтар құрастырған, Италияның мемлекеттік бірігуі үшін күрес әркімнің діни парызы болып табылады деген идеямен жүргізілген «Құдай мен халық» императиві қолданылды. Сондай-ақ қазіргі италян мемлекеті ұлттың дамуын жүзеге асыратын «Жаңа Италия – бүгін» идеологиясына сүйенеді.[5].

Иран «ислам тазалығы» ұстанымын берік ұстануға тырысты. Израильдің ұлттық идеясы сионизм негізін қалаушыларының тарихи отанда ұлттың дінгеін қалыптастыру жайындағы арманы болды. Еврейлік ұлттық идея жоқ жерден, жоғалған тілден, тарыдай шашыраған ұлттан күшті мемлекет құруға болатынын көрсетті. Өмірінің 27 жылын түрмеде өткізген Нельсон Мандела Оңтүстік Африка Республикасында ақ не кара нәсілге бөлмейтін, яғни апартеидсіз ел саясаты ОАР-дың ұлттық идеясына айналды. Бұл ұлттық идея жүректерге жол тауып, әлемнің қолдауына қол жеткізіп, ОАР-дың өрлеуіне мүмкіндік берді. Жарты ғасырдан астам уақыт бойы АҚШ тарапынан қатаң әскери және экономикалық блокада жағдайында қалған Куба елінде «Бостандық не өлім» ұраны ұлттық идея ретінде өміршең болып келеді.

Л.Н. Гумилевтің пассионарлық теориясы бойынша этнос белгілі бір «ұлттық идеяны» қалыптастырып, барлық күш-жігер соған төңірегінде жұмылдырылады. Ұлттық идея әдетте сыртқы шақырулар мен қатерлерге жауап ретінде қалыптасады. Мысалы Ресейдің «Мәскеу-Үшінші Рим» идеясы Константинопольдің күйреуі және шығыс христиандықтың әлемдік орталығының құлдырауына байланысты жасалған жауап болды. Осындай глобалді мессиандық идеялар метафизикалық шақыруларға лайықты үн қатса, кейбір ұлттық идея үлгілері өз ауқымы, мазмұны мен бағыт-бағдары жағынан локальді кеңістіктерді игеруді мақсат тұтты. Осы тұрғыда жоғарыда келтірілген мысалдар негізінде әртүрлі ұлттық идеяларды төмендегідей жіктеуге болады:

1) Кеңістікті игеру, экспансия жасау, қозғалысқа шақыру идеялары. Бұндай қозғалыс идеялары ғасырлар бойы Ресейдің империялық саясатына, III Рейх кезеңіндегі Германияға («Drang nach Osten» – «Шығысқа басып кіру» ұранымен) қызмет етті.

2) Этникалық идеялар. (ГФР, Израиль), мемлекет территориясында адамдарды бір ұлтқа топтастыру, сол ұлтты бейнелеу идеялары.

3) Бірігу идеялары (қосылу)- мәселен, екі Вьетнам, екі Германия, қос Корея...

4) Ұлттық қарымта қайтару (реванш) идеялары. Оның нақты мысалы Версаль әлемінен кейінгі Германия.

5) Рухани, мессиандық тұрпаттағы ұлттық идеялар. («Мәскеу – үшінші Рим», «КСРО – дүние жүзілік революцияның бесігі», «Еркіндік. Теңдік. Бауырластық»).

6) Азат етуші идеялар. (Ұлы Отан соғысынан бастап американдықтарға қарсы Вьетнам күресі, Ирак, Ауғанстандағы ахуал және т.б. жұмылдырушы идеяларды қамтиды).

7) Жекелеген, ұлт, этностың тәуелсіздік алу жолындағы ұлт-азаттық идеялары. (Тамил илам азат етуші жолбарыстары, баск сепаратистері және т.б.).

Жоғарыда аталған әлем мемлекеттерінің мысалын алсақ, олардың кез келгенінің дамуында ұлттық идея тарихи миссияға айналып, топтастырушылық қызмет атқарғанын көруге болады. Бұған қоса барлық өзгешеліктері жағдайында бұл мемлекеттердегі ұлттық идея белгілі бір елдің әлемдік ауқымдағы тарихи рөлін немесе миссиясын, тиісінше бұл елдерде өмір сүретін адамдар ұрпағының тарихи рөлін немесе миссиясын айшықты көрсетіп берді. Қазақстанның ұлттық идеясын қалыптастыру және ұсыну мүмкіндігі туралы әңгіме болғанда кез келген белгілі ұлттық идеяның құтқарушылық ерекшелігі назардан тыс қалмауы тиіс секілді. Мұның өзі кез келген мемлекеттің ұлттық идеясының мазмұнына жаһандану процестері барған сайын көбірек ықпал ете бастағанда осы заманғы әлем жағдайында айрықша дұрыс бола түсуде [6].

Расында, ұлттық идея ұлттық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы үрдісінде басты фактор ретінде алдыңғы шепке шығады. Ұлттық қауымдастықтың дүниетанымдық бағдарларын білдіретін нақты идея арқылы мемлекеттік идеология әзірленеді. Ұлт идеясы халықтар мен ұлттардың басты рухани және материалдық принциптерін білдіріп, қоғам дамуының әлеуметтік-мәдени динамикасын анықтайды. Бұл категория әлемдік тарихтағы мәдени-өркеніеттік бірегейлікті пайымдау арқылы ұлттық өзін-өзі танудың маңызды механизмі болып табылады.

Ұлттық идея тапсырыспен туындамайды. Бұл

идеологиялық сызбаның жасанды өнімі, қандай да бір мақсатқа бағытталған дүниетанымдық сұрыптаудан шыққан бұйым емес, халықтың өмірлік сапасына тән нәрсе. «Ұлттық идея» – көпқырлы, күрделі ұғым. Оны қоғамның трансформациясы барысында ұлттық ерекшелікті пайымдау, ұлттың дамуы жолдарын іздеу; қоғамды саяси топтастырушы идея аспектісінде қарастыруға болады. Ұлттық идея ұлттың мәні, оның мақсаты мен міндеттері туралы сұрақтарға жауап беру жүгін мойнына алады. Қалыптасқан мемлекеттің ұлттық идеясы болмауы мүмкін емес. Ұлт – ұлттық идеяға ие халық. Ұлттық идеяның өзіндік ерекшелігі сол, елдің немесе өркениеттің өмір сүру қабілетінің факторларын айқындайды [7].

Ұлттық идея ұлттың құрылуымен бірге қалыптасады. Бұл мемлекет құрылысы үрдісімен және ұлттық қатынастардың институционалдануымен тікелей байланысты. Ибериялық әлемде «ұлттық идея» діни рең алып, әскери экспансияны заңдастырып, Испанияны «әлемдік империяға» айналдыруға бағытталған болатын [8].

Екі ұғымның ортақ мезгілдік құбылыс екендігі туралы тұжырымға сәйкес, ұлттық идея – ұлтпен бірге пайда болады десек, қазақтың ұлттық идеясын Қазақ хандығы дәуірінен бастауға болады. Осы жағынан алғанда «Қазақстандағы ұлттық идеяның жасы – қазақ этносымен түйдей құрдас. Ол қазақтармен бірге дүниеге келді әрі тарих сахнасына да қазақтармен қол ұстаса көтерілді. Мақсатсыз ұлт ұлт болып қалыптасуы да, сақталып қалуы да мүмкін емес. Ендеше ұлттық идеямыздың бес ғасырдан астам тарихы бар екен. Оның өзі бірнеше дәуірден тұрады. Қазақ хандығы тұсында ұлттық идеяның өзегін мемлекеттікті нығайту, этникалық территорияны қалыптастыру, Ресей, Қытай, Жоңғар, Орта Азиялық мемлекеттермен оңтайлы қарым-қатынас орнату құрады».[9].

Айта кету керек, мемлекеттердің саяси жүйесіне қарай біріктіруші ұлттық идеялардың мазмұндық сипаты да өзгеше болып келеді. Мәселен, демократиялық елдердің ұлттық идеясының негізі – экономика болып саналады, бұл өз кезегінде өмір сүрудің жоғары деңгейіне жетуді мақсат етеді. Ондай мақсатты алға қоюға қабілетсіз авторитарлық және тоталитарлық елдерде «бақуатты өмір сүру» ұранының орнына «тірі қалу» идеясын алдыға қойып, сыртқы жау образын жасап шығарады. Сыртқы жау обра-

зын тек тоталитарлық елдер ғана емес, дамыған әскери-өнеркәсіптік елдер де қалыптастырады. «Қырғи-қабақ» соғыста жеңіске жеткен АҚШ пен Батыс елдері жау образынан айырылды, деген оны исламшыл және сербтік экстремистік топтар, Иран, Ирак, Ауғанстан, Солтүстік Корея сияқты елдер алмастырды. Қоғамды бірлікке жұмылдыру үшін ұлттық саясатында жау образын Израиль, Үндістан, Пәкстан сияқты елдер барынша пайдаланып отыр.

Әрбір тарихи даму кезеңінде өзіндік идеясы болмайтын ұлт жоқ және кең ауқымды адамдар тобының санасы мен жүрегін жаулап алуда ешбір әлеуметтік идея тиімділігі жағынан ұлттық идеямен теңдесе алмайды. Оның табыстылығының құпиясы – адамдардың ұлттық абыройы мен сезімі атынан сөйлеуге қабілеттілігінде. Бұған гитлершілдердің неміс халқының сезімін соғыс отын тұтандыруға ұтымды пайдаланғаны дәлел. Бұдан бір жақты, яғни, ұлттық идея жағымсыз құндылық екен деген ой тумауы тиіс. Ұлттық идеяны әсіресе реакцияшыл күштер де, сондай-ақ прогрессивті күштер де өз мүдделеріне сай пайдалануға қабілетті. Сондықтан бұл мәселенің мәні саясаткерлер мен идеологтардың пайдаланған жалған мұраттарында емес, ұлттық идеяның жалпыадамзаттық құндылықтардың жолын ұстаушылығы, басқа халықтарға қатынасындағы әділеттілігі, ар-ождан бостандығына деген шынайы мазмұнында.

XIX ғасырда Латын Америкасы, XX ғасырда Азия мен Африка елдерінің басты ұлттық идеясы – азат ету идеясы болғаны мәлім. Ұлттың мемлекет құруы үшін алғашқы ұлттық идеясы – азат ету, тәуелсіздік алу сипатында көрініс табады. Ұлттық идеяның келесі сатысы – тәуелсіздік алған мемлекет ішіндегі алуан түрлі этностар мен халықтарды топтастыру идеясы алдыңғы қатарға шығады. Дәл осы кезде мемлекеттік ұлттық идея мен этностардың идеясы қақтығысқа түседі (Сербия, оның Косового бөлінуі, Грузия және оның Абхазия мен Оңтүстік Абхазияға жіктелуі). Оны ұлттық идеяның біріктіруші ретіндегі шешуші емтиханы деп атаған жөн. Осы кезеңде ішкі идеялық қақтығыстар өршіп, оған қоса сыртқы факторлардың ықпалымен мемлекеттің екі немесе бірнешеге бөлінуіне әкеліп соғады. Бұл сатыдан сәтті өткен мемлекетте ішкі қауіп-қатер деңгейі бәсеңдеп, нығаю мен дамуға бет алады.

Біздің ойымызша, әлемдік тәжірибені зер-

делей келе, мемлекеттілікпен тікелей байланысты ұлттық идеяның даму эволюциясын төмендегідей жіктеуге болады.

- Бастапқы ұлттық идея – азат ету, тәуелсіздік алу идеясы.
- Біріктіру идеясы – ішкі идеялық қатығыстарды тойтарып, топтастыру идеясы.
- Ұлы ұлттық идея – өрлеуге қол жеткізіп, мемлекеттің орнықты дамуын қамтамасыз етеді.
- Әсіреұлттық идея – өсіп-өркендеп, гүлденген, қуаттанған мемлекеттің ұлттық иде-

ясы өз шекарасынан асып, өзге елдерге ықпал етуге бағытталады.

- Мессиандық ұлттық идея – державаға айналған мемлекеттің әлемдегі ерекше миссиясын айқындап, осы бағыттағы іс-әрекетін заңдастыруға бағытталған идея.

Әлемнің бірқатар елдеріндегі ұлттық идеяның эволюциясын талдап, салыстыра отырып, Қазақстанның ілкідегі ұлттық идеясы қандай сатыларды өткергенін кесте түрінде зерделеуге тырыстық (кестеге назар аударыңыз).

Кейбір елдердегі ұлттық идея эволюциясы

Мемлекет	Тарихи кезеңдері		
Ресей	Ресей империясы	Кеңестер одағы	Ресей Федерациясы
	<i>Негізгі ойы:</i> славян жерлерін біріктіру идеясы, Ресей православие дінінің қорғаушы ретінде <i>Идеялық ұғымы:</i> «Сенім, Патша және Отан үшін», «Мәскеу-Үшінші Рим» «Самодержавие, православие»	<i>Негізгі ойы:</i> барлық азаматтардың теңдігі идеясы, ұлы кеңес мемлекетін құру, коммунизм идеясын іске асыру <i>Идеялық ұғымы:</i> «Барлық елдердің пролетариаттары бірігіңдер!», «Коммунизм жеңісі үшін алға - бүкіл адамзаттың жарқын болашағына қарай»	<i>Негізгі ойы:</i> Талқы үстінде. Ресейді супердержаваға айналдыру идеясы қолға алынды <i>Идеялық ұғымы:</i> Талқы үстінде. Басқарушы партияның ықпалымен «Біртұтас Ресей» идеясы жиі айтылады.
Германия	Германия (XIX ғасыр ортасы)	1933-1945 жж. (гитлерлік Германия кезеңі)	Германия (XX ғасырдың екінші жартысы)
	<i>Негізгі ойы:</i> Тілдік және мәдени ортақтық негізінде адамдар қауымдастығын біріктіру <i>Идеялық ұғымы:</i> Азаматтық еркіндік және мемлекеттік тәуелсіздік неміс жерлерін бір орталыққа біріктіру. Бірлік, тәуелсіздік және неміс халқының бостандығы	<i>Негізгі ойы:</i> Германия-таптық антагонизмнен ада «халықтық қауымдастық». Германия миссиясы – Еуропа мен әлемде «жаңа тәртіп орнату». <i>Идеялық ұғымы:</i> «Германия – бәрінен асқақ, бәрінен жоғары»	<i>Негізгі ойы:</i> Германияның экономикалық күдіретін жаңғырту <i>Идеялық ұғымы:</i> ГФР мен ГДР-ді біріктіру
Франция	XVIII ғасыр аяғы. (Ұлы француз революциясы кезеңі)	XX ғасыр ортасы (голизм, Шарль де Голль президентігі кезеңі)	XX ғасыр аяғы
	<i>Негізгі ойы:</i> азаматтар мен адам құқығының теңдігі идеясы. Франция – еркін және тең азаматтар республикасы. <i>Идеялық ұғымы:</i> «Еркіндік, теңдік бауырластық»	<i>Негізгі ойы:</i> Францияның ұлттық айбыны, ұлылығы идеясы. <i>Идеялық ұғымы:</i> «Франция алдыңғы қатарда болғанда ғана Франция бола алады»	<i>Негізгі ойы:</i> Өзге халықтардың ұлттық өзін-өзі тану идеясы, жеке адам мен ұлттың еркіндігінің бөлінбейтіндігі идеясы <i>Идеялық ұғымы:</i> Мультикультурализм
АҚШ	XVIII ғасыр аяғы.	XX ғасыр	XXI ғасыр басы
	<i>Негізгі ойы:</i> Американ халқының бірігуі мен гүлденуі.	<i>Негізгі ойы:</i> «Америкалық ерекшелік» идеясы – америкалық	<i>Негізгі ойы:</i> АҚШ демократияның

	<i>Идеялық ұғымы:</i> халықтың тұтастығы, штаттар мен федералдық үкімет арасының нығаюы. Әрбір азаматтың сөз бостандығы, діни сенімі, баспасөз бен митинг өткізуіне кепілдік алуы.	өмір сүру образы. <i>Идеялық ұғымы:</i> Әрбір азамат терісінің түсіне, тегіне, мұрагерлікке, өзге де артықшықтарға қарамастан өз таланты мен ерік-жігеріне қарай миллионер немесе президент бола алуы.	әлемдік қорғаушысы ретінде <i>Идеялық ұғымы:</i> «Неғұрлым демократиялық, қауіпсіз және гүлденген әлемді құру мен оны қолдауға көмек көрсету арқылы американ халқы мен халықаралық қауымдастықтың еркіндігі мен мүдделерін алға тарту».
Қазақ-стан	Қазақ хандығы	Алашорда	Тәуелсіз Қазақстан
	<i>Негізгі ойы:</i> Құдайдан басқаға бағынбау идеясы, адамгершілік, әділеттілік, тектілік, кісілік қасиеттерді ардақтайтын, ұжымдық бірліктегі қоғам құру, күшті орталықтандырылған мемлекет болу, <i>Идеялық ұғымы:</i> Абылайдың үш арманы сипатында көрініс табады: жерді игеріп, отырықшылық кәсіпті меңгеру, қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған бейбіт заман орнату, үш жүздің басын біріктіру, Асан Қайғы бабамыз аңсаған «Жерұйық» идеясы.	<i>Негізгі ойы:</i> Саяси күресте өркениетті тәсілге жүгініп, «Оян, қазақ!» деп халықты ағарту жолымен тәуелсіздік алу, алаш мүддесі үшін қуғын-сүргінге ұшыраса да тәуелсіз ел болуға ұмтылу. <i>Идеялық ұғымы:</i> «Алаш туы астында күн сөнгенше сөнбейміз!», «Қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болам», Алашорда үкіметінің 10 бабындағы елдік мәселелер	<i>Негізгі ойы:</i> Ұлтаралық татулық пен келісімді сақтай отырып, жаһандық өркениеттер диалогының алаңы, ядролық қарусыз әлем құру қозғалысының көшбасшысы, индустриялық-инновациялық даму <i>Идеялық ұғымы:</i> Орталық Азия барысына айналу, 2050 стратегиясында бекітілген әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену, «Мәңгілік Ел» идеясы.

Саяси ғылымда ұлттық идея мәселесі өте күрделі құбылыс, оны әркім өзіндік тұрғыдан зерделейді. Сол себепті де ұлттық идея проблематикасымен айналысатын зерттеушілерді олардың пайымдауларына қарай либералдық және консерваторлық деп бөліп қарастыруға болады. Либерал зерттеушілер тобының ұлттық идеяны ұлттық жоба ретінде бағалайды. Олардың пайымдауы бойынша ұлттық жоба – әмбебап (либералды) мақсаттарға спецификалық (ұлттық) құралдармен жетудің мүмкіндігі, ал ұлттық ерекшеліктер мен мүдделер либералды қоғам құру қолданылатын ресурс ретінде танылады. Басқаша айтқанда, 90-жылдардың ортасында либералдар өз кезегінде ұлттық идеяны ұлттық жобаны іске асыру үшін ұлтты жұмылдырушы күдірет деп қарастырды. Зерттеушілер сол тұрғыдан ұлттық идеяны «бұқараның еркін шығармашылығының» жемісі емес, идеологтардың іс-әрекетінің өнімі деген көзқарасқа басымдық береді. Консерватор-

лар үшін ұлттық идеяны «жалпыадамзаттық» өлшемнен гөрі этникалық-ұлттық ерекшелігі айқындалып тұратын «халық рухы» сипатында зерделейді. Олар ұлттық идеяны мән-мазмұны жағынан халықтық рухпен тікелей сәйкесетін құбылыс ретінде бағамдайды. Сондықтан ұлттық идея халық рухын іске асыру болса, интеллектуал-консерваторлардың міндеті идеяны жасау емес, іздеп табу, қолдану болып шығады.

Біздің ойымызша, ұлттық идеяны саяси шешімдермен және ресми құжаттармен шатастыруға болмайды. Ол ең алдымен ұлттың рухани өміріне бағытталуы керек. Ұлттық идеяны ұлттық мүдде шеңберімен тарылтуға болмайды. Ол өздігінен үстем бола алмайды және плюралистік қоғамның принциптеріне сәйкес болуға тиіс. Өйтпеген күнде өзінің топтастырушы міндетін орындай алмайды. Екіншіден, ол жалпы адамзаттың үрдістерімен табиғи байланысты болуға, жалпы адамзаттық құндылықтардың

біртұтас базасына сүйенуі тиіс. Ұлттық идея ғаламдық рухани өрістердің бір бөлшегі, ол нәсілшілдіктен, ұлттық өркөкіректіктен және діни тайталастан бас тартады. Басқаша айтқанда, ұлттық идея бір халықты екіншісінен өзгешелеп тұратын нәрсені ғана емес, белгілі бір ұлттық қауымдастық шеңберінде басқа халықтармен байланыстыратын, біріктіретін нәрселерді қамтиды. Ұлттық идеяның тағы бір сипаты – оның біріктіруші, жұмылдырушы күдіреті. Жай ғана басты міндет деп жариялау жеткіліксіз. Маңыздысы – идеяның қоғамдық санаға дендеп енуі. Сонда ғана ол ұлттың қаз тұрып, дамуында шешуші рөл атқарады, ұлттық дамудың қозғаушы күшіне айналады. Осыдан-ақ «жоғарыдан» ұсынылған емес, қоғамдық санада қайнап піскен идея ғана шын мәнінде ұлттық идеяға айналатыны айқын. Сондай-ақ мынаны да атап өтуіміз керек: ұлттық идея – нақты тарихи ахуалға қарай өзгеріп отыруы заңдылық. Ұлттық идея «елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан» деген халық даналығына сай болуы тиіс. Өткенге негізделетін ол, бүгінгі өзгерте отырып, болашаққа бағдарланған. Ұлттық идея кенеттен пайда болмайды. Ол бұқаралық санада жүріп жататын тереңдегі, бірте-бірте болатын, нақты халықтың кезеңдегі мүдделерін білдіретін процестің нәтижесі. Сонымен, ойымызды түйіндеп айтар болсақ, ұлттық идея дегеніміз ел мен ұлттың болашақ дамуына қолайлы бағытты анықтайтын идея. Егер мұндай идея бар болса қоғам өзінің тағдырының қожайыны бола алады, ол оны мақсатты түрде құрады. Бұл құрылыстың аясында жеке тұлға өзінің саналы тағдырына ие болады. Егер мұндай идея жоқ болса қоғам құрылымды болмайды ол аморфты атомдарға бөлінген жағдайға айналады, онда әр адам-атом өзі үшін ұсынылады және өзі қатысады, ел мен ұлт жалпы алғанда саналы тәртіптен айырылады және өзінің болашағын жақсылап жоспарлаудан және оған ұмтылуды қояды.

Ал енді ұлттық идея қандай болуы керек деген мәселеге тоқталсақ, біріншіден, ол заманауи болу керек. Себебі біз жаңғырған ақпараттық қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Екіншіден, ол озық болуы керек. Әлемдік қауымдастықтың, жалпы адамзаттың бүгінгі даму үрдістеріне сәйкес болуы тиіс. Үшіншіден, ол рационалды, яки ақылға қонымды болуы тиіс. Бұл идея ұлттың жақсы өмір сүруі мен гүлденуі үшін нақты жағдайлар жасауы керек. Оның іске

асырылуының нәтижесі адамдардың әл ауқаты мен қорғалуының, қоғамдағы тұрақтылықтың өсуі болуы тиіс. Төртіншіден, ұлттық идея ұлтсыз болмайды. Бұл сол топырақта өніп өсіп шыққан сол ұлттың ғана мүддесі, құндылықтары мен талабынан туындауы керек.

Ұлттық идеяға деген сенімнің өзі сол кезеңдегі нақты басқарушы билікке деген үміттің әлсіз болғанның күнде де мемлекеттік жүйесінің тұрақтылығын айқындап береді. Бұл басқарушы элитаға өз өкілеттігін орындауына мүмкіндік жасайды. Жоғарыдағы мысалдардан кез келген халықтың ілгері жетелеуші ұлттық идеяны қабылдап, жұмылып жұмыс істеуі үшін бірқатар шарттар қажет.

1. Ұлттық идея мен оның құрамдас бөліктері тарихи тұрғыдан нақты дәйектеліп, халық оған сенім артып, игілікке кенелтіп, бүгінгі және келешек ұрпақтарының өмірлік маңызды мәселелерін шешуге бағытталуы тиіс. Кез келген кезекті популистік науқан немесе биліктің ат төбеліндей тобы мен байлардың саяси авантюрасы ұлттық идея ретінде баянды бола бермейді.

2. Үлкен жауапкершілікті мойнына алып, көшбасшы ұсынған саяси курс пен мемлекеттік ауқымды бағдарламалар халықтың басым көпшілігінің үлкен сеніміне ие болып, сұранысын өтеуі керек. Халық өз жетекшілеріне сенім білдіріп, соңынан еруі қажет. Көшбасшылар биліктің үш тармағының (заңшығарушы, атқарушы және сот билігі) тепе-тең бөлінісін шынайы қамтамасыз етуге міндетті. Сонымен бірге көшбасшы әділеттілік танытып, сыбайлас жемқорлыққа жол бермей, әр салада асқақ идеалдарға шын берілген, кәсіби деңгейі жоғары, білікті кадрлардың мүлтіксіз жұмыс атқаруын қамтамасыз ете алуы тиіс.

3. Егер билік сыбайлас жемқорлық секілді қоғамдағы дертпен күресте көзбояушылық үшін екінші деңгейдегі жетекшілерді немесе шенеуніктерді жауапқа тартып, артынан шартты түрде жазалап я болмаса амнистия жарияламай оған ымырасыз және тұрақты тойтарыс беріп отырғанына шынайы көз жеткізсе, халық ұсынылушы ұлттық идеяға және көшбасшының саясатына қолдап білдіріп, тұтас күшке айналады.

Жалпы алғанда, ұлттық идеяны енгізудің табыстығы көптеген факторларға тәуелді, соның ішінде негізгі үш факторды атап өтуге болады (суретке назар аударыңыз):

Ұлттық идеяны енгізудің шарты

Жоғарыдағы тұжырымдардың түйіні сол, ұлттық идея күшті этносаяси топтастырушы фактор, діни-рухани адамгершілік құндылықтарды, өмір сүру образы мен ұлттық менталитетінің ерекшелігін білдіретін әмбабеп жүйе. Ұлттық идеяның бірінші құрамды бөлігі – қоғамды этносаяси тұрғыдан топтастырушы қабілеті. Бұл дегеніміз мәдени дәстүрлерді сақтау, жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтау. Екінші құрамды бөлігі ауқымды міндеттерді орындауға әзір болуы, яғни өз бірегейлігін жоғалтпай отырып жаһандануға кірігуі.

Әлем елдеріндегі көшбасшылар секілді Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Назарбаевтың саяси курсы мен жыл сайынғы жолдаулары мемлекеттің идеялық бағыт-бағдарын айқындауда аласпақ темірқазық, жолсілтербағдаршам іспетті. 1997 жылғы тұңғыш Жолдау Қазақстан-2030 стратегиясында жеті ұзақ мерзімді басымдық анықталып, Қазақстан Орталық Азия Барысына айналуы мақсат тұтса, одан кейін бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосылу, индустриялық-инновациялық даму, қуатты Қазақстан, «Қазақстан-2050» стратегиясы елді топтастыратын және жұмылдыратын ұлттық идеяның негізгі контурлары болып бекітілді. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың биылғы 17 қаңтардағы «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында елдің ұлттық идеясы қандай болуы керек деген мәселелерге қатысты өз тұжырымын, нақты жауабын ұсынды, елдің идеялық бағдарын айқындап берді. «Мен қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы. Тәуелсіздікпен бірге халқымыз Мәңгілік Мұраттарына қол

жеткізді. Біз еліміздің жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі – Мәңгілік Елордамызды тұрғыздық. Қазақтың Мәңгілік Ғұмыры ұрпақтың Мәңгілік Болашағын баянды етуге арналады. Ендігі ұрпақ – Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің Ұлттық Идеясы – Мәңгілік Ел! Мен Мәңгілік Ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан-2050» Стратегиясының түп қазығы етіп алдым» деді Президент Н.Назарбаев [10].

Сонымен бірге Елбасы бұл Жолдауда Президент Әкімшілігіне, Үкіметке, Қазақстан халқы Ассамблеясына «Қазақстан-2050» жалпыұлттық қозғалысымен бірлесіп, «Мәңгілік Ел» патриоттық актісін әзірлеп, қабылдауды ұйымдастыруды тапсырды. Бұл Қазақстан қоғамын «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы аясында жұмылып еңбек сіңіруге септігін тигізері сөзсіз. ҚР Сенатының төрағасы Қасым-Жомарт Тоқаев пайымдағандай, «Мәңгілік Ел» ұлттық идея ғана емес, Қазақстанның мемлекеттік идеологиясының негізі болып табылады. «Елбасы отандық тарихта мүлде жаңа «Мәңгілік Ел» тұжырымдамасын ұсынып, дәйектеді. Шын мәнінде бұл біздің елдің ұлттық идеясы және мемлекеттік идеологиясы. «Мәңгілік Ел ұлы Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев басшылық ететін барлық қазақстандықтардың бірегей тарихи миссиясы болып табылады. «Мәңгілік Ел» идеясы халқымыздың сан ғасырлық арманына ғана емес, тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан дамуының нақты нәтижелеріне негізделеді» [11].

Тұжырымдар:

Қорыта айтқанда, ұлттық идея заңнамалық актілер немесе халықты мәжбүрлеп жетектеу арқылы жасалмайды. Бұл табиғи жағдайлар барысында тарихи оқиғалар, мемлекеттіліктің даму кезеңдері, халықтың мәдени, психологиялық

және мифологиялық бірегейлігінің нәтижесінен туындайтынын айту керек. Жазушы Сәкен Жүнісов жазғандай, «мемлекет теориясының бастауы – ұлттық идеясыз мемлекет құру қиын. Яғни ұлттық идея – мемлекет теориясының сығымдалған қалыбы, мемлекет теориясы-кең мағынасындағы ұлттық идея».

Әлемдік тәжірибеден көріп отырғанымыздай, кез келген саясат немесе мемлекеттік бағдарлама жемісті болуы үшін оны ұлттық идея формуласы ретінде қарастыру керек. Әлемдік тәжірибе алдымен ұлттық экономиканы көтеріп, бұған халықтың күш-қуатын жұмылдырып, ұлттық идея ретінде жүзеге асыратындығына көзімізді жеткізді. Яғни ұлттық идеяның игіліктері экономикадан ба-

стау алған. Елбасымыздың бұған дейін ұсынған «Орталық Азия барысы», бәсекеге қабілетті экономика, индустриялық-инновациялық даму бағытындағы саясаты «Мәңгі Ел» ұлттық идеясына бастайтын баспалдақ һәм алғышарттар іспетті. «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында айтылғандай, Тәуелсіздікпен бірге халқымыз Мәңгілік Мұраттарына қол жеткізді, яғни Қазақстан «бастапқы» және «біріктіру» идеясына қол жеткізіп, «ұлы ұлттық идеяға» нық сеніммен қадам басты. «Мәңгілік Ел» – Ұлы ұлттық идеяның толыққанды мысалы. Бұл идея әрбір азаматтың әлеуетіне қозғау салып, мемлекеттік ауқымда жүзеге асуы керек.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы // Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы, 1996. – 103-133 б. (131; 109).
- 2 Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 224 с. – 118 бет.
- 3 Багдасарян В.Э., Сулакшин С.С. Высшие ценности Российского государства. – М.: Научный эксперт. 2012. – 624 с. – 265 бет.
- 4 Казахстан и мировая история. // <http://www.elim.kz/article/8/>
- 5 Национальная идея России. В 6 т. Т. I. – М.: Научный эксперт, 2012. – 752 с. – 35 бет.
- 6 Әшімбаев М., Косиченко А., Нысанбаев Ә., Шоманов А. Ұлттық идея: талқыға ұсынылады. <http://www.kisi.kz/site.html?id=234>
- 7 Национальная идея и жизнеспособность государства. Постановка задачи. Материалы научного семинара. Вып. 2. – М., 2009. – С. 15.
- 8 Семенов С.И. Преображение «нации» в Латинской Америке // Национальная идея: история, идеология, миф. – М., 2004. – С. 188, 206.
- 9 Қайдарова Ә.С. Қазақстан Республикасындағы ұлттық идеяның қалыптасуы (саясаттанулық талдау): саяси ғылым докторы ғылыми дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация авторефераты. – Алматы, 2010. – 21 бет.
- 10 Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 17.01.2014. // http://www.akorda.kz/kz/page/page_215740_
- 11 Касым-Жомарт Токаев. «Мәңгілік Ел» – национальная идея и государственная идеология Казахстана, Казахстанская правда, №13 (27634). 21 января, 2014.

References

- 1 Nazarbayev N.A. Kazakhstannyn egemendi memleket retinde kalypasyu men damyunun strategiyasi. // Tauelsizdimizdin bes zhyly. – Almaty, 1996. – 103-133 b. (131; 109)
- 2 Berdyayev N.A. Istoki i smysl rysskogo kommunizma. – M.: Nauka, 1990. – 224 s. – 118 bet.
- 3 Bagdasaryan V.E., Sulakshin S.S. Vysshie tsennosti Rossiyskogo gosudarstva. – M.: Nauchnyy ekspert. 2012. – 624 s. – 265 bet.
- 4 Kazakhstan i mirovaya istoriya. // <http://www.elim.kz/article/8/>
- 5 Natsionalnaya ideya Rossii. V 6 t. T. I. – M.: Nauchnyy ekspert, 2012. – 752 s. – 35 bet.
- 6 Ashimbayev M., Kositsenko A., Nysanbayev A., Shomanov A.. Ul'tyik ideya: talkyga usunulady. <http://www.kisi.kz/site.html?id=234>

- 7 Natsionalnaya i shiznesposobnost gosudarstva. Postanovka zadachi. Materialy nauchnogo seminara. – Vyp. 2. – M., 2009. – s. 15.
- 8 Semenov S.I. Preobrazhaghenie «natsii» v Latinskoi v Latinskoi Amerike // Natsionalnaya idea: istoriya, ideologiya, mif. – M., 2004. – s. 188, 206.
- 9 Kaidarova A.S. Kazakhstan Respublicasyndagy ulttuk ideyanyn kalyptasuy (sayattanuluk талдау). Almaty, 2010, sayasi gulum doctory gulumi darezhesin alu ushin korgalgan dissertatsiya avtoreferaty, 21 bet.
- 10 Memleket basshysy Nursultan Nazarbayevtyн Kazakhstan zholy – 2050: Bir maksat bir mudde bir bolashak atty Kazakhstan khalkyna Zholdauy. – Astana, 17.01.2014. // http://www.akorda.kz/kz/page/page_215740_
- 11 Kasym-Zhomart Tokaev. «Mangilik El» – natsionalnaya ideya I gosydarstvennaya ideologiya Kazakhstan, Kazakhstanskaya pravda, №13 (27634). 21 yanvarya, 2014.

ӘОЖ 325

М.А. Мекебаева*, Ж. Жакупова

Философия және саясаттану факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: maigul-07@mail.ru

Қазақстанның ішкі және сыртқы көші-қон мәселелері

Соңғы жиырма жылдан астам уақыт ішінде бүкіл посткеңестік кеңістікте көптеген процестер болып жатыр. Соның ішінде аса маңыздылыққа ие көші-қон процесі. Көші-қон қазақстандық даму үдерістерімен бірге, олар бірқатар айтарлықтай проблемаларды тудырады. Мәселен, заңсыз көші-қон, зияткер кадрлардан айырылу, көшіп-қонушылардың ел аумағына теңгерімсіз орналасуы, жергілікті еңбек нарығындағы бәсекелестік – бұның бәрі қоғамдық тұрақтылық пен мемлекеттік қауіпсіздікке қатер төндіреді. Қабылданған шараларға, белгілі бір оң жағдайлар орын алғанына қарамастан реттелетін көші-қон үдерістерінде бірқатар алаңдауға тұрарлық мәселелер бар. Осы мәселелерге талдау көші-қон үдерісіне байланысты алаңдатушылықты реттеуге мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: көші-қон, ішкі көші-қон, сыртқы көші-қон, оралмандар, көшіп-қонушылар, репатриантар, заңсыз көші-қон, еңбек көші-қоны.

М.А. Mekebayeva, Z. Zhakupova

The problems of internal and external migration in Kazakhstan

In post soviet countries the problems of migration acquired special importance due to following circumstances. Social changes over the past two decades have dramatically changed the political and social situation in the Kazakh society and millions of people were displaced migrants. Kazakhstan faces intense migratory flows in an environment where its economic base was in a state of crisis. For example, illegal migration, the outflow of professionals, not balanced location of migrants in the country, increasing competition in the labor market, etc. – all this affects to the national security and social stability, which require immediate solution.

Key words: migration, internal migration, external migration, oralmans, migrants, returnees, illegal migration, labor migration..

М.А. Мекебаева, Ж. Жакупова

Проблемы внутренней и внешней миграции Казахстана

На постсоветском пространстве проблемы миграции приобрели особую актуальность по следующим обстоятельствам. Общественные перемены за последние два десятилетия кардинально изменили политическую и социальную ситуацию и в казахстанском обществе, и миллионы людей стали вынужденными мигрантами. Казахстан столкнулся с интенсивными миграционными потоками в условиях, когда ее экономическая база оказалась в кризисном состоянии. Например, нелегальная миграция, отток профессиональных кадров, не сбалансированное расположение мигрантов на территории страны, повышение конкуренции на рынке труда и др. – это все влияет на национальную безопасность и общественную стабильность, которые требуют своего безотлагательного решения.

Ключевые слова: миграция, внутренняя миграция, внешняя миграция, оралманы, мигранты, репатрианты, нелегальная миграция, трудовая миграция.

Әлемнің 40-қа жуық елінде 5 миллионнан астам этникалық қазақтар тұрады. 1992 жылдың қыркүйек айында Қазақстан Республикасы Президенті 33 мемлекеттен 800-ден астам қандасымызды шақырып, Дүниежүзі қазақтарының алғашқы құрылтайын өткізді, шара барысында Дүниежүзі қазақтары қауымдастығын құрды әрі өзі төрағалыққа бірауыздан сайланды.

Соңғы он жылдықтарда әлемдік көші-қон процестері үлкен құлаш жайды. Бұл процесс Қазақстан мемлекетін де қамтыды. Көші-қон процестері мемлекеттік қауіпсіздікке, қоғамдық келісімге, елдегі экономикалық және демографиялық ахуалға әсер ететінін ескере отырып, еліміз егемендікке жеткеннен кейінгі уақытта, көші-қон процестерін реттеу Қазақстанның ағымдағы және алыс перспективалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін проблемаларды зерттеп, дұрыс болжам бере ала алатындай жағдайда болуымыз керек. Демография салаға одан әрі серпін бере түсу үшін ендігі жерде белгілі бір кезеңдер аралығындағы халық зқсанының динамикасындағы өзгерістерге, көші-қон процестерінің ауқымына және олардың жекелеген аймақтардағы ерекшеліктеріне баса назар аударған абзал. Өйткені мұндай талдау көші-қон процестердің негізгі желісін, оның елеулі құбылыстарын ғылыми тұрғыда дұрыс көрсетуге және көкейкесті проблемаларын белгілеп, зерделеу үшін әр проблеманы жеке жеке талдап шығамыз. Талдау таяудағы перспективаға мемлекеттің саяси болмысын және әлеуметтік-экономикалық жағдайын негізге ала отырып, олар Қазақстандағы көші-қон процестерін реттеу жүйесінің механизмін көрсетуге мүмкіндік береді.

Адамдардың тұрғылықты орнын ұзақ немесе қысқа уақыт мерзіміне ауыстыру мақсатымен шекара арқылы бір территориядан екінші территорияға қоныс аударуын халықтың көші қоны (от лат. *migratio* – переселение) деп айтамыз. Ғалымдар көші қон қозғалысы қоныстанудың сипатын анықтайтын халықтың барлық территориялық қоныс аударуының жиынтығын қарастырады. Демографтардың айтуынша қоғамдық құбылыс ретіндегі көші қонның үш негізгі параметры бар:

- біріншісі, индивидтің өзінің тұратын координатын ауыстыру, бұл көп жағдайда мобильділік факторына жатады;

- екіншісі индивидтің өзінің материалдық және әлеуметтік жағдайын жақсартуға ұмтылысы, бұл тұтынушылық факторі;

- үшіншісі, жаңа жерде индивидтің орнығуы және ол жерді өзінің «екінші Отаны» деп санауы, бұл тұрақтылықтық факторіне жатады.

Көші қон процесіне не себеп болады дегенге біз саяси себептерді айтамыз – мемлекеттік басқару формасының өзгеруі, саяси төңкерістер. Келесі себепке әлеуметтік-экономикалықты жатқызамыз – жұмыс іздеу мақсатында қоныс аударуы, интеллектуалды еңбекпен айналысатын адамдардың мемлекеттен тыс шығуы. Табиғи себептер бар – табиғи апат салдарынан тұрғылықты мекен-жайын тастап кетуі. Экологиялық себептер де бар – мысалы Чернобыль атом электростанциясындағы радиациялық апаты орасан зор көші қон процесіне алып келгенін білеміз. Діни факторларда адамдардың қоныс аударуына әкеледі. Сонымен қатар ұлттық себептерді де атап өткен жөн. Оларға, мысалы ұлтына байланысты азаматтардың қоныс аударуы.

Қазақстандағы көші қон процестерінің қазіргі көрінісі

Көптеген сарапшылар көші қон үдерісінің мәселелері ұлттық заңнаманың жетілмегендігінен, қолданыстағы заңнамада еңбек және этникалық көші-қон мәселелері ғана реттелген. Көші-қон үдерістеріндегі ақпараттық қамтамасыз етулердің де жеткіліксіздігі байқалады деп айтады. Бұл сөздердің жаны бар. Дегенменде, бұл сұраққа толықтай жауап беру үшін, көші-қон үдерісін тағы да қарастырып шығу қажет сияқты.

Көші қон үдерісі Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайға маңызды әсер ететін орталық мәселелердің қатарына жатады. Ресми мәліметтер бойынша, жыл сайын ішкі көші-қон процесінің көрсеткіштері орта шамамен 300 мың адамды құрайды, ал сыртқы көші қон процесіне – 1 миллион адам қатысады. Сарапшылардың бағасы бойынша, 2010 жылы Қазақстанда сыртқы көшіп қонушылардың саны орта шамамен 600-700 мың адамды құрайды. БҰҰ бағалауы бойынша, көші-қон көлемі бойынша (жергілікті халықтың 1000 адамына шаққанда) алғашқы орындардың біріне ие. Сыртқы көші-қон эмиграцияға және иммиграцияға бөлінеді. Эмиграция дегеніміз адамдардың өз елінен басқа елге үнемі немесе ұзақ мерзім бойы өмір сүруге

қоныс аударуы, иммиграция деп азаматтың басқа елге үнемі немесе ұзақ мерзім бойы өмір сүруге кетіп қалуын айтамыз.

Ішкі көші-қон процесін аймақтарға бөліп қарасақ, онда оның донорларына Оңтүстік Қазақстан, Қызылорда, Жамбыл, Алматы, Солтүстік Қазақстан, Ақмола және Шығыс-Қазақстан облыстарын жататынын көреміз. Реципиенттер ретінде Алматы, Астана қалалары, сонымен қатар Атырау және Маңғыстау облыстары қатысады.

Сыртқы көші-қон процесінде көшіп-қонушылар ағыны Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Қытай мемлекеттерінен келеді. 2008 жылдан бастап Қазақстанға шетелдік сыртқы еңбек күшіне тек экономикалық белсенді халықтың 1,5% құрайтын немесе 150 мың адамға рұқсат берілген. Сыртқы көші-қон сальдосы (ресми иммиграция-эмиграция) барлығы 1117 адамды құрағандықтан, Қазақстанда заңсыз көші-қон 800 мың адамнан асатыны анық. Сыртқы көші-қон реципиенттері ретінде Қазақстанның барлық облыстары белгілі бір дәрежеде қатысады, алайда олардың ішінде Алматы, Астана қалалары, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Алматы, Атырау, Маңғыстау және Шығыс Қазақстан облыстары ерекше назарға ие.

Сыртқы көші-қонның маңызды көрсеткіші ретінде көші-қонның ағындарының позитивті балансының қысқара бастағанын айтуға болады, 2006 ж. бастап (2006 ж. сальдо 33041 адамды құрады, 2007 ж. – 10962 адам, 2008 ж. – 1117 адам) және эмиграцияның қайтадан өсуі (2006 ж. – 33690 адам, 2008 ж. – 45287 адам.). Келушілер бойынша негізгі мемлекеттерге Өзбекстан (47%), Ресей (20%), және Қытай (11%) жатады. Сонымен бірге 20 пайызына жуығы алыс шетел (Ауғаныстан, Иран, Моңғолия, Түркия) мемлекеттерінен келеді. Осы ретте Қазақстанға ТМЖ келушілердің басым көпшілігіне этникалық иммигранттарды, яғни оралмандарды жатқызамыз. Алғашқы жылдары оралмандарға бөлінген жылдық квота 15000 отбасын құраған еді, ал 2009 жылдан бастап квота 20000 отбасына дейін көбейтілді.

Оралмандарды орналастыру бағдарламасы бойынша, көшіп-қонушыларды Қазақстанның барлық облыстарында салыстырмалы түрде тепе-тең орналастыру көзделген, дегенмен де оралмандар екінші ішкі көші-қон процесі кезінде негізінен Алматы және Астана қалаларында, сонымен қатар Оңтүстік Қазақстан, Маңғыстау

және Шығыс Қазақстан облыстарында, сонымен қатар Ресей Федерациясымен шекаралас облыстарға орнығатын.

Эмиграция (Қазақстан азаматтарының басқа мемлекетке уақытша немесе тұрақты тұру үшін кетуі) негізінен Ресей, Украина, Белорусь және Германия мемлекеттері бойынша өтті. Көбінен эмиграцияға Қазақстанның солтүстік және орталық облыстары ұшырауда, бұл облыстарда халықтың демографиялық құрылымында еуропалық этникалық компонент жоғары пайыздық көрсеткішті құрайды. Уақытша еңбек көшіп-қонушылардың арасында, Қазақстаннан жұмыс іздеу мақсатында кетушілер арасында, республиканың солтүстік облыстарының тұрғындары басым болып табылады.

Ішкі көші-қонның негізгі себептері ретінде, негізгі ағын «ауыл-қала» бағыты бойынша, ауылдағы әлеуметтік-экономикалық жұмыссыздық, халықтың төменгі жалақы мөлшері, медициналық-ағартушылық және ақпараттық-мәдени инфрақұрылымның әлсіздігі, тұрмыстық мәселелер (таза судың жоктығы, тұтынудың теңдестірілген моделінің болмауы, жағымсыз мәселелер (газ, көмір, отын бағаларының жоғары болуы)), экологиялық мәселелер және т.б.

Сыртқы көші-қонның негізгі себептері ретінде (еңбек көші-қон процесінен басқасы) тарихи отанына қайта оралу, материалдық әл-ауқатты жақсарту және өз күштерін басқа мемлекеттерде, басқа салаларда сынап көру, этникааралық және тілдік сипаттағы мәселелерді атауға болады. Еңбек көші-қонына, соның ішінде заңсыз көші-қон еңбек мигранттарының орындарындағы күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайымен байланысты.

Байқалатын көші-қондық мобильділік шартты түрде- еңбек, білім және тұрақты мекен жай секілді түрлерге бөлінеді, және оның оң және теріс жақтары да бар.

Сыртқы еңбек көші-қон мәселесін бөліп қарастырайық. Еңбек көші-қонына еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жеке адамдардың басқа мемлекеттерден Қазақстанға және Қазақстаннан, сондай-ақ мемлекет ішінде уақытша қоныс ауыстыруын жатқызамыз. Бұған ақша төленетін жұмыс әрекеттерін істеу мақсатында бір мемлекетте тұратын адамдардың заң аясында өз еркімен шетелге, сонымен қатар үнемі өз мемлекетінен тыс тұратын шет елдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдарды жатқызамыз. Сыртқы саяси көші қонға мемлекетте ақша табатын іс

әрекеттерді жасайтын немесе жасағысы келетін, бірақ азаматтығы жоқ адамдарды жатқызамыз.

Халықтың бір мемлекеттің территориясында қоныс аударуын ішкі көші қонға жатқызамыз. Көші қон оралатын және оралмайтын, заңды және заңсыз болып бөлінеді. Заңсыз көші қонға шетелділіктердің немесе азаматтылығы жоқ адамдардың Қазақстанға келу, кету, осында тұру, сондай ақ Қазақстан аумағы арқылы транзиттік жол жүру тәртібін реттейтін заңнаманы бұза отырып кетуі, келуі және болуын айтамыз.

Көп жағдайда заңсыз көші қон үдерісінің субъектісіне

- бұрын Кеңестік Одақтың құрамына кірген, басқа мемлекеттің азаматтығын алмаған бұрынғы Кеңестік Одағының азаматтарын,
- бұрынғы Кеңестік Одақ республикаларының азаматтары,
- шетелдік азаматтар,
- азаматтығы жоқ адамдар – апатридтер,
- екі азаматтығы бар адамдар – бипатридтер.

Заңсыз көші-қонның субъектісіне

- бақыланбайтын эмигранттарды – бұрынғы посткеңестік кеңестік территориясынан басқа шет елдік мемлекеттерге қоныс аударатын Қазақстан Республикасының азаматтарын,

- заңсыз эмигранттар – Қазақстанның мемлекеттік шекарасынан заңсыз өтетін Қазақстанның азаматтары,

- заңсыз иммигранттар,

біріншіден, заңсыз құжаттармен немесе құжатсыз мемлекетке енгісі келетін шетелдік азаматтар немесе азаматтығы жоқ адамдар,

екіншіден, кіру мақсаты айтылған мақсаттарына сәйкес келмейтін шетелдік азаматтар немесе азаматтығы жоқ адамдар,

үшіншіден, Қазақстанға заңсыз келген шетелдік азаматтар немесе азаматтығы жоқ адамдар.

Халықтың халықаралық көші-қонында көшіп-қонушылардың негізгі алты тобын бөліп шығаруға болады:

1) отбасының жағдайларына немесе басқа себептерге байланысты тұрақты мекен-жайын басқа мемлекеттерге ауыстырушылар,

2) еңбек көшіп-қонушылар,

3) заңсыз иммигранттар,

4) босқындар,

5) студенттер, стажерлер, ғылыми қызметкерлер және мұғалімдер,

6) басқалары – туристер, демалушылар және т.б.

Әлемдік шаруашылық байланыстардың интернационализациясының ықпалымен «транзиттік» көші қон жүйесі де дами бастады, олар дамыған мемлекеттердің ұлттық еңбек нарығында анда санда пайда болатын спецификалық мамандықтар мен квалификациядағы мұқтаж-дықтарды қамтамасыз етеді. Ол бір жылдан үш жылға мерзімін қамтитын трансұлттық корпорациялар каналдары арқылы қоныс аударуға негізделген. Экономикалық басымдықтарды ерекше қарастыра отырып, халықтың халықаралық көші қонының басқа жақтарын – халық санының динамикасына, жастық жыныстық және белгілі бір елдің басқа құрылымдарына едәуір әсерін тигізетін демография – ескеру маңызды. Мысалы, 80-ншы жылдары сыртқы көші қон халықтың өсімін 25 пайызға көбейткен АҚШ, Канада, Франция, Австралия мемлекеттерін атап өтуге болады. Сарапшылардың айтуынша, АҚШ қоныс аударушылар халық тың санын жыл сайын 50% өсіріп отырды.

Халықтың қазіргі халықаралық көші қонның тағы бір заңдылығына оның жылдан жылға көлемінің ұдайы өсуін жатқызуға болады. Қазіргі қоғамның әлеуметтік экономикалық өмірінің құбылысына бірнеше миллиондаған мемлекетаралық көші қонның қалыптасуын, қазіргі өндірістің факторынан константасына айналуын айтамыз.

Үнемі өзгеріске түсіп отырған әлеуметтік экономикалық жағдайда көші қон процесіне болжам беру күрделі міндетке айналып бара жатқан сияқты. Көші қонның экономикалық, саяси, әлеуметтік факторлармен тікелей байланысы, көші қонды болжауда осы факторлардың даму сценарийлерінің дамуының негізінде көші қонның нақты перспективалық бағдарламасының негізін қалыптастыру мақсатында, көші қон процесін талдау барысында көптеген мемлекеттердің әлеуметтік экономикалық дамуының белгілі бір сценарийі жасалмағанын байқау қиын емес. Дегенменде, біраз факторларды, қоныс аударатын мекен жайының өзгеруі мүмкіндігін ескере отырып, халықаралық көші қонның болашақта әрі қарай өрши түсетінін болжай аламыз.

Еңбек көші қон бойынша Қазақстандағы келесі позитивті жақтарын атап өтуге болады:

- еңбек күшінің ішкі нарығындағы қысымның төмендеуі (әсіресе экономикалық депрессивті және жұмыс күші мол аймақтарда, жұмыссыздықтың жоғары деңгейі кездесетін аймақтарда);

- бюджеттік емес қаржы құралдарының ағыны (ақша аударымдары немесе еңбек маусымы аяқталған мезгілдегі еңбек көшіп қонушылардың шығындары), Қазақстанда қала еңбек көшіп қонушылардың отбасыларына қосымша қаржылай қолдау көрсету;

- бюджеттің әлеуметтік бағдарламаларына жүктеудің төмендігі (жұмыссыздық бойынша төлемдер және т.б. әлеуметтік төлемдер);

- жұмысшылардың кәсіби квалификациясын сақтау, өзінің жеке мамандығы бойынша шет мемлекеттерге жұмыс мақсатында кеткендер үшін, жаңа мамандықтарды игеру немесе алғашқы квалификацияға ие болу. Жоғары және орташа квалификацияға ие мамандандарды Қазақстаннан ресейлік өндіріс кәсіпорындарына көптеп шақырылуы еңбек көші қон процесінің ерекшелігі болып табылады.

Айтылып кеткен үдерістердің негативті салдарын қарастыратын болсақ, онда келесідей нәтижеге келеміз:

- Еңбек көшіп қонушылардың тастап кеткен жерлеріндегі демографиялық, сонымен қатар әлеуметтік байланыстарының нашарлауы (негізінен, еңбек көшіп қонушыларына көп жағдайды ер адамдарды жатқызамыз);

- Кәсіби кадрларды іздеу, жұмыс күшінің жетіспеуі, жұмыс күшінің ішкі нарығы бойынша сапасының нашарлауы;

- Эмиграциялық көңіл күйді жанамалы қолдау;

- Еңбек көшіп қонушылардың білімін жоғалтуы, зейнетақы жәрдем ақыларын тиісті түрде ала алмауы және еңбек қызметіне байланысты салық мәселелері.

Ал егер білім саласына келетін болсақ, онда көші қон процесінің Қазақстанға тигізетін жақсы жақтарын қарастырып өтсек жөн болады:

- біріншіден, Қазақстанның білім беру мекемелеріндегі жоқ мамандықтар бойынша сапалы білім алу мүмкіндігі;

- екіншіден, жұмыс күшінің нарықтық сапасын көтеру, Қазақстан жұмыскерлеріне таңдау мүмкіндігін беретін мамандану сапасын кеңейту;

- үшіншіден, көшіп қонушылар оқыған жерлердегі ресми және ресми емес экономикалық субъектілермен байланыстарды кеңейтуі.

Осы процесстің негативті жақтарын да қарастырып өтейік:

- көшіп қонушылар білім алған жерден қайтпау тәуекелі, олардың білім алған мемлекеттерде қалып қоюы;

- көшіп қонушылардың ұлттық емес, шетелдік компаниялардағы негізгі бағыттары бойынша жұмыс атқаруы;

- алған білімдері Қазақстанның экономикалық қажеттіліктерімен сәйкестенбеуі.

Қазақстандағы эмиграцияның позитивті жақтарына тек жұмыс күші және тұрғын үй нарығындағы қысымның азаюы болып табылады. Негативті жақтары болып республиканың демографиялық және еңбек потенциалының төмендеуі, білім алуға кеткен қаражаттың жоғалуы, зейнетақы жинақтарының шетелге шығуы, мемлекетте тұру бойынша тұрақтылық пен әлауқаттылық имиджінің жоғалуы.

Қазақстандағы еңбек миграциясының жағымды және жағымсыз жақтары бар. Осы процестің жағымды жақтарына келесілерді жатқызуға болады:

- қазақстандықтар баруға бас тартатын еңбек салаларын толтыру;

- қазақстандықтар маманданған салалар бойынша бос жұмыс орындарын толтыру (негізінен, шетелдік жоғары маманданған кәсіби мамандар, келісім бойынша жұмыс атқарушылар);

- жұмыс күші жетіспейтін аймақтардың тиісті мамандармен қамтамасыз ету;

- еңбек және әлеуметтік қорғау Министрствосының болжамы бойынша әр жыл сайын жұмыс күшінің қосымша керектігі 500 мың адамға өсу мүмкіндігі, басқаша айтқанда әр жыл сайын орта шамамен жыл сайын қосымша жұмыс күші 60 мың адамды құрауы мүмкін;

- бюджетке заңсыз көшіп қонушылардан түсетін салықтың төмендеп кетуі.

Сол ретте еңбек көші қонның (көп жағдайда заңсыз) келесідей күрделі мәселелерді тудыруы мүмкін:

- Еңбек күшінің ішкі нарығындағы қатты қысым және оның құрылымының сапасының төмендеуі;

- Еңбек көшіп қонушылардың басым көпшілігі квалификациясы төмен жұмыс күшімен көрсетілген. Ал егер де қазақстандық жұмысшыларды алатын болсақ, олардың да 60 пайызында төмен квалификация немесе жалпы квалификацияланбаған.

- Еңбек нарығындағы баға конъюнктурасындағы дисбаланс, еңбек бағасының төмендеуінен байқалады (негізінен маманданған жұмыс күшінің жоқтығы), бұл өз кезегінде жергілікті жұмыс күшінің жұмысқа орналасқан кезде кедергі болады;

- Көлеңкелі экономиканың өсімі;
 - Жалпы заңсыз көшіп қонушылар көп жағдайда көлеңкелі экономика саласына қызмет көрсететін формалды емес еңбек аясында жұмыс істеуге талпынады. Бір жағынан, мұндай жағдай олардың мәртебесін заңдандыруды қажет етпейді, екінші жағынан, материалдық және әлеуметтік жағдайларды қысқа мерзім ішінде жақсартуға кең мүмкіндік береді. Бұл жағдайда олардың алған табыстарына салық салынбай қалады. Біздің ойымызша отандық заң шығарушы органдарының еңбек көшіп қонушылардың әрекеттерін реттейтін заңдар жиынтығының кемелді еместігінен салықтық есепке салынбайтын факторлық төлемдердің көлемінің күннен күнге ұлғаюына алып келеді.
 - Қазақстан мемлекетінің валютасының ағыны (көшіп қонушылар өз отандарына қаражаттарын салып жіберуі);
 - Әлеуметтік шиеленістің өсімі (этника-аралық мәселе бойынша нәтижесінде жұмыс орындарында бәсекелестік туындайды);
 - Қала тұрғындары арасында маргиналдық компоненттің өсімі;
 - Тұрғын үй нарығындағы қысымның күшейуі (жекелей алғанда, жалдамалы);
 - Аймақтық реципиенттердің өмір сүру және бюджеттік қамтамасыз ету бойынша есептелмеген жүктеудің өсімі;
 - Қылмыстық қатердің потенциалды өсімі.
- Білім миграциясы жайында Қазақстанда оның дәрежесі аса жоғары емес, сондықтан да кіріс және шығыс жақтарын есептемеуге болады.
- Тұрғылықты мекен жай миграциясы Қазақстанда басым, ондағы басымдық негізінен оралмандарға берілген және бұл екі жақты сипатқа ие.
- Бір жағынан республиканың демографиялық балансы көтеріледі, жас мөлшері ұлғаяды (оралмандар арасында көп балалықтың болуынан), кетуге мәжбүр болған қазақтарға қатысты тарихи әділеттілік орнайды. Қазақстан келген оралмандардың 41 пайызында 18 жасқа дейін балалар бар. Басқа жағынан бұл үрдіс бірнеше мәселелерді тудырады:
- Оралмандардың орналасуы және еңбекпен қамтамасыз етілуіне байланысты бюджетке ауыртпалық түсуі;
 - Оралмандар патриархалдық өмір салтын ұстанады, исламдану үдерісінің ары қарай дамуына өз үлесін қосады;

• Екінші реттелмейтін көші-қон қалалар мен қабылдаушы облыстарға реципиенттердің әлеуметтік жүктеу мөлшерін қиындатады;

• Оралмандардың әлеуметтік жақсартамыз ба деген күтімдерінің іс жүзіне аспауы билік басындағылармен қақтығысқа әкеледі, мысалы оны біз жерлерді өз бетімен басып алуынан, оларға белгілі бір жеңілдіктерді беруді сұрауынан және т.б. көреміз.

• Оралмандардың менталдық және өмір сүру ерекшеліктері бірегейліктің негізгі құрылымдарын қиындатады және шыдамдылық, сенім, сонымен қатар бұл құрылымдардың нақты емес бағытта жылжуына алып келеді.

Ішкі көші қондық мобилділікті екі жақтан қарастыруға болады. Оның позитивті жағы, еңбек күші басым аймақтардағы жетіспейтін аймақтарға толтырады. Жағымды жақтарына сонымен қатар аймақтық сепаратизм фактілерінің болмауына жол ашады. Негативті салдарларына ауылдың еңбектік потенциалының төмендеуіне, білімі жоғары адамдардың, қалалық аймақтарға жүктеудің өсуіне алып келеді, бұл қалалардағы қылмыстың өсуіне алып келеді, баспана бағасының өсуі және азық-түліктің қымбаттауы тағы да бар.

Осы ретте миграцияның негізгі тәуекелдері мен қатерлері ретінде оның стихиялылығы мен заңсыздығын атауға болады, бұл осы үрдістің дерегуляциясына алып келеді.

Орта мерзімді мезгілге арналған миграциялық жағдай

Қырғызстан мен Тәжікстандағы өндіріспен экономикалық тұрақсыздық құлдырауының жалғасуы бұл мемлекеттердегі көші қон дәрежесінің төмендегенін дәлелдей алмайды. Өзбекстанның макроэкономикалық көрсеткіштері бойынша ЖІӨ көлемі 8,5 өсіммен байқалады. Алайда, экономистердің есептеуінше Өзбекстан экономикасына осындай «кіріс» жұмыссыздық пен мемлекеттен жұмыс іздеу мақсатында кетіп жатқан еңбек көшіп қонушылардың көлемін азайтпайды. Одан бөлек, бұл мемлекеттің миграциялық потенциалының төмендеуіне Арал теңізінің өзбекстандық бөлігіндегі экологиялық мәселелер мен Ферғана аймағындағы халықтың тығыз орналасуы секілді жағдайлар шиеленісу үстінде.

Осы ретте Орталық Азиядан еңбек көшіп қонушыларын қабылдаушы басты реципи-

ент мемлекеттер – Қазақстан және Ресейде экономикалық жағдай осы және келесі жылы күрделі жағдайда қалатындығына ешқандай күмән жоқ. Қазақстанда дағдарыстық кезеңінде ең алдымен өнеркәсіп өндірісіне әсерін тигізіп, өндірістің төмендеуіне және бірнеше кәсіпорындардың жабылуына алып келеді. Осындай жағдай Ресейдің қаржы министрі А. Кудринның болжамынша Ресейде де қайталануы мүмкін. Осы сценарий бойынша экономиканың дамуы жұмыссыздықтың көбейуіне, халықтың тұрмыс жағдайының төмендеуіне, әлеуметтік поляризацияға, соңында әлеуметтік шиеленіске әкеліп соғады. Ресей жетекшілігінің мүмкін болатын шараларына заңды миграцияны шектеу, көшіп қонушылардың заңсыз ағындарын қатаң бақылауда ұстау жатады, бұл ең алдымен басқа мемлекеттерде әсіресе Қазақстанда жұмыс орындарын іздеуді міндеттейді. Біздің мемлекетте жұмыс орындары бойынша жағдай төмендегендіктен, Қазақстанға қосымша еңбек ағыны қажет емес. Одан бөлек, сыртқы миграция оралмандардың квотасының көбейуі де әсер етеді (2009 ж. 15 мыңнан 20 мың отбасына дейін).

Орта мерзімді мезгілде ішкі көші-қонның жоғары жылдамдығы сақталады. Бұл ауыл шаруашылығы күрделі өзгерістерге бара алмайтындығымен байланысты, яғни халықтың ауылда бекітілуіне бағытталған шаралар. Банк несиелеріне жоғары пайыздық мөлшердің сақталуы, жанар-жағармай материалдарына бағаның өсуі және техникалық жабдықтар бойынша, егінді сақтандыру қиындығы, ауыл шаруашылық техникасына қымбатшылық немесе мүлдем жоқшылық (сатып алу, жалға алу, лизинг бойынша), агрономиялық және ветеринарлық инфрақұрылымының әлсіздігі, делдалдардың кішігірім ауыл шаруашылық тауарларына қысымы, ауыл шаруашылығындағы жер өңдеу бойынша тәуекелдік аймақтардың жоғары болуы, шетелдік ауыл шаруашылық тауарларымен жоғары бәсекелестігі, ауыл шаруашылығы тауарларының өңдеу және сақтау қиындығы, отандық ауылшаруашылық тек ұсақ өндіріспен айналысқандықтан құлдырауға алып келеді және ондағы жұмысшылардың жалақысы да төмен болады, инфрақұрылымды және халықтың тұрмыс жағдайын жақсарту бойынша құралдардың болмауы, оның салдары көші-қондық потенциалдың сақталуына алып келеді. Аймақтық әлеуметтік-экономикалық диспропорцияның сақталуында күтілуде, бұл ішкі

көші-қондық толқындарға әсер етеді.

Миграцияның салыстырмалы жоғары көлемі арқылы экономикалық депрессивті және экологиялық тұрақсыз аймақтарда күтіледі, ұсақ қалалардағы миграция өсімі мүмкін көп жағдайларда қала негізін қалап тұрған өнеркәсіп орындарының немесе оның жұмысшылары қысқарады.

Көшіп-қонушылар үшін орталық ретінде (ішкі және сыртқы) Алматы, Астана қалалары, Маңғыстау және Атырау облыстары қала береді, одан бөлек сыртқы көшіп-қонушылар Қырғызстан және Өзбекстан үшін Оңтүстік Қазақстан және Алматы облыстары, Қытай көшіп қонушылары үшін Алматы және Шығыс Қазақстан облыстары болмақ.

Сыртқы көші-қон көлемі болжам бойынша 1-1,1 млн., ішкі – 310-330 мың адам көлемінде болмақ.

Осыған байланысты ұзақ мерзімді стратегиялық міндет ретінде мемлекеттің көші-қондық саясатында миграцияның стихиялық көлемін өткеру, заңсыз миграцияның алдын – алу, қазақстандық мемлекет пен қоғамның мүддесі үшін миграциялық ағындарды басқару аса маңызды болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген талдау бойынша, Қазақстандағы ішкі және сыртқы миграция негізінен әлеуметтік-экономикалық және экологиялық себептермен анықталады. Негізінен, оның деңгейін төмендету үшін осы салалардағы жағдайды жақсарту көзделуі шарт.

Біздің алдымызда тұрған мәселе, не болса да жақын болашақта заңсыз көші-қон процесстерінің жағымсыз салдарын азайту мақсатында келесі іс шараларды қолданған жөн деп есептейміз. Көші-қон саласында, біріншіден, шетелдік азаматтардың Қазақстанға келу және тұру ережелерін заңсыз миграцияның алдын-алу үшін күшейткен жөн сияқты.

Оралмандардың қазақстандық қоғамға бейімделу жүйесін жақсарту; оларды жұмыспен қамтуда, біліктілігін көтеруде және тілдік бейімделуде көмек, оларға арнайы тіл курстары, ақпарат беру және анықтамалық қызмет көрсету, жұмыспен қамтуға жәрдемдесу немесе біліктілігін көтеру курстары сияқты арнайы ықпалдастыру бағдарламаларын жасау көші-қон үдерісіндегі біраз қиыншылықтарды жеңуге мүмкіндік береді.

Квоталау назарын жоғары мамандану саласына өзгерту, мұндай тәжірибе біраз мемлекет-

терде қолданылады. Жылдар өте бұл саясаттың жақсы нәтиже бергенін көрудеміз.

Ішкі көші-қон үдерісін бір қалыпқа келтіру мақсатында жақын арада ауылға байланысты саясатты күшейту, ауылға көмек көрсету мақсатындағы арнайы бағдарламаларды қабылдау, ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемін арттыру, ауылдың инфрақұрылымын жақсарту; ауыл шаруашылығы кооперативтерін, МТС-

тер, несиелік бірлестіктер құру, көк-өністер сақтау орындарының желісін кеңейту, ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеу кәсіпорындарын ашу; ирригациялық – өңдеуші жүйелерді модернизациялау және реконструкциялау; агрономиялық және ветеринарлық қызметтерді жеңілдету, ауылдық жерлердегі кәсіби-техникалық білімді қайта құру және т.б. іс шараларды іс жүзіне асыру қажет болып тұр.

Әдебиеттер

- 1 Балғабаев С. Көші-қон және жаңа заң // <http://www.kayranelim.com/publ>
- 2 Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының тұжырымдамасы // <http://demomigration.kz/program2kz.htm>
- 3 «Халықтың көші-қон туралы» Қазақстан Республикасының Заңының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 30 желтоқсандағы №2251 Қаулысы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P090002251_/compare
- 4 На проблему внутренней миграции обратили внимание акимы Астаны и Алматы // <http://shanyrak.kz/?p=425>

References

- 1 Balgabaev S. Koshi-kon zhane zhana zan // <http://www.kayranelim.com/publ>
- 2 Kazakhstan Respublykasy koshi-kon sayasatynyn tuzhyrymdamasy // <http://demomigration.kz/program2kz.htm>
- 3 «Halyktyn koshi-kon turaly» Kazakstan Respublykasynyn Zanyryn zhobasy turaly. Kazakstan Respublykasy Ukymetynyn 2009 zhylgy 30 zheltoksandagy №2251 Kaulysy // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P090002251_/compare
- 4 Na problemu vnutrenney mygracii obratyly vnymanye akymy Astany I Almaty // <http://shanyrak.kz/?p=425>

UDC 32.019 (510)

Nazira B. Boldurukova

L.N. Gumilyov Eurasian National University as PhD student, Kazakhstan, Astana

E-mail: nazira.bolatovna@gmail.com

Migration Aspect in the Realization of the Chinese «Going Out Policy» Strategy

The article examines the potential of the Chinese diaspora abroad. Investigate the influence of the People's Republic of foreign economic strategy of «Going to the outside» on the investment activity of Chinese enterprises abroad, the export of labor.

Keywords: China, migrants, reform, economic strategy, migration policy.

Назира Болдурукова

«Саясаттан тыс болу» қытайлық стратегияның жүзеге асуының миграциялық аспектісі

Мақалада шетелдегі Қытай диаспораларының әлеуеті сарапталады. Қытай Халық Республикасының сыртқы экономикалық «Сыртқа тыс» стратегиясының Қытай мекемелерінің инвестициялық белсенділігіне, жұмыс күшін экспорттауға әсері зерттелді.

Түйін сөздер: Қытай, мигранттар, реформа, экономикалық бағыт, миграциялық саясат.

Назира Болдурукова

Миграционный аспект в реализации китайской стратегии «Быть вне политики»

В статье анализируется потенциал китайских диаспор за рубежом. Исследуется влияние достижений КНР внешне экономической стратегии на инвестиционную активность китайских предприятий за рубежом, экспорт рабочей силы.

Ключевые слова: Китай, мигранты, реформа, экономическая стратегия, миграционная политика.

Introduction

Political reforms and investigations started in China from 1978, they are one of the most important, great and attractive events of 1970s. 30 years of political reforms and investigations in the modern history of China became the time, when the social production forces started to develop, the mutual power of the country increased, the people got really great profit and international status of China improved, which helped China to change its planning economics to the social market economics and to move from a big agricultural country to a productive power [1]. Reforms deduced China to the front ranks in the international community. In this article, our purpose is to examine the role and influence of Chinese migrants in «Going out policy» of China.

Going Out Policy of China

In all years of reforms foreign-economic connections and trade always performed as one of the most important parts of foreign appearance of China as the moving power of increasing development of the national economy. From 2000 China realizes its strategy of the active export of Chinese production makers to the foreign markets under the slogan «走出去战略» (Zǒuchūqū Zhànlüè) which means «Going Out Policy». «Going Out policy» is China's current strategy to encourage its enterprises to invest overseas and to change China to the strong economic power in the world. It influences to the gradual move of a great labour potential to abroad. As the Chinese scientists think, the annual sending of the Chinese people abroad for business aims of 1-2 million people gives opportunity to create in

the country and other territories approximately 10-20 million working places and helps to weaken the problem of unemployment in China [2]. One thesis of the given strategy was to encourage the organizations to an active assimilation of natural resources of other countries, to increase the export of goods, to penetrate new markets and invest to abroad in order to get technologies and assimilate the market.

The development strategy of China in the international market of labour stimulated not only the investment activities, but also the openings of different organizations abroad and implementation of labour activities, giving a considerable incentive to the business and labour migration. This way, the strategy easily achieves the given task in the increase of labour export. The government of China actively attracts foreign diasporas by strengthening the business activities, including Chinese national community for the implementation of foreign economic strategy of the country. The expand of the Chinese organizations and increase of the capital import started from 2000. The amount of foreign investments of China increased up to 70% from 2000 to 2004. The investments were 2 billion USD in 2003 and they became 73 billion USD in 2006 [3].

Merchandising the trade surpluses, large-scale foreign investment, and large purchases of foreign currencies to maintain its exchange rate with dollar and other currencies have enabled China to become the world's largest holder of foreign exchange reserves at approximately \$3.7 trillion as of September 2013 [4]. Direct investment overseas from January to August 2013, Chinese investors made direct investments in 3,583 overseas companies in 156 countries and regions, and total direct investments in non-financial sectors (similarly hereinafter) reached US\$5.65 billion, up by 18.5% year-on-year.

From January to August, investments from mainland China in seven economies of Hong Kong, ASEAN, EU, Australia, US, Russia and Japan reached US\$39.11 billion, taking up 69.2% of the total overseas direct investments over the same period of time, up by 3% year-on-year. Chinese investments in Hong Kong and Japan fell by 11.4% and 25% respectively; while investments in US, EU, Australia, Russia and ASEAN soared by 260.3%, 109.3%, 85.1%, 36.4% and 24.2% respectively.

From January to August, direct investments overseas made by the enterprises of local Chinese

governments reached US\$18.69 billion, up by 21.6% year-on-year, taking up 33.1% of the total amount over the same period, 3.1 percentage points higher than that of the national total, and the top 3 are Guangdong, Shandong and Jiangsu.

Almost 90% of the investments flew to commercial service industry, mining industry, wholesale and retail industry, construction industry and manufacturing industry. Investments to manufacturing industry achieved positive growth (2.1%) for the first time in 2013, investments to commercial service industry fell by 30% over the same period of 2012, while investments to other industries saw strong increase. Among that, investments to the industries of construction, scientific research and technical service and mining industry enjoy a multiple high-speed growth, reaching US\$ 3.79 billion, US\$ 910million and US\$ 15.57 billion respectively, up by 457.4%, 145.9% and 122.1% respectively.

Contracted projects overseas. During the period of January-August 2013, the turnover of China's contracted projects overseas amounted to US\$ 76.42 billion, up by 11.6% year-on-year, and value of newly-signed contracts was US\$ 105.4 billion, up by 25.7% year-on-year. The projects each with a contract value above US\$50 million were 409 (306 in the same period of 2012), with a total value of US\$ 84.12 billion, accounting for 79.8% of the total value of newly-signed contracts. Hereby, there were 245 projects with a contract value of above US\$ 100 million, which presents an increase of by 67 over the same period of 2012.

By the end of August 2013, the total contract value of the projects overseas reached US\$1.1036 trillion with the realized turnover of US\$ 732 billion.

Labor service cooperation overseas. In January-August 2013, labor service personnel dispatched overseas reached 301 thousand, with an increase of 19 thousand over the same period of 2012. Among that, labors sent abroad for contracted projects were 171 thousand and those for labor cooperation projects were 130 thousand. By the end of August, all labors sent overseas totaled 895 thousand, an increase of 36 thousand over the same period of 2012. Labor service personnel overseas by the end of August 2013 were 6,690 thousand [5].

Also there is a huge amount of the Chinese citizens who deal with entrepreneurship, without having any documents that enable to do these activities. The example of these situations are different kinds of Chinese markets which are in the

territory of Kazakhstan, Russia and maybe of other countries. It is difficult to count the real amount of those citizens as these kinds of employers come to the country via tourist or business visas. According to the data of Migration police department of Kazakhstan more than 150 citizens of China came to Kazakhstan in three years. From the beginning of 2013 the amount of temporarily registered citizens of China became 38 thousand people. 1804 people were taken into management responsibility, 22 of them were evicted and three of them committed crime [6].

It is important to admit, that China performs the labour resources with the less prices in the international market [7]. In most cases Chinese companies do not attract the employees in the local markets of labour: they bring the workers themselves. The main parts of the workers leave China in a group using their contracts for implementation of complex of work. 80% of the exports of employees come for subcontract and engineering construction works [8].

In 1999 380 thousand people worked in this sphere and 658 thousand people at the beginning of 2007 [9] only the little part of the whole amount of employees who go abroad to work leave their country via the agencies that specialize on the employment of the specialists and workers in individual way. The total amount of workers who left the country to work abroad was 260 thousand people according to the data of the Ministry of commerce of China, which is of 18 thousand over the same period of 2012 [10].

It is important to understand that the given number is not perfectly correct as it performs the official documentation for leaving the country to work abroad. The institution of investigations includes the amount of employees who work abroad by individual employment, when the Ministry of commerce, that holds the departmental statistics and corrective export of the workers, presents the amount of employees who work with contracts.

The main suppliers of employees in China are littoral and territorial regions, such as the provinces of Jiansu, Shandun, Fujian, Guandun and Lyaonin. These provinces make the half of the total amount of workers who go abroad. After 1990 the main part of the export of workers went to the countries of Western and Southern-Western Asia (Japan, Hong Kong, Macao, Southern Korea, Singapore and Malaysia). The specter and the directions of the vacancies are different.

According to data of the International Organization of labour at the beginning of the 21st

century the amount of the Chinese citizens, who work abroad was more than 80 thousand people, but in the next years there appeared the tendency of decreasing the migration of qualified specialists [11], which is connected to the increase of the internal demand to qualified specialists due to the development of economics.

According to the analytics of the Chinese association of International contracts it is necessary to expect the increase of the demand for high-qualified workers [12]. Taking into consideration this prediction, China has to improve the amount of export of qualified workers to save its positions on the international market and solve the internal problems of unemployment.

The improvement of the export of workers is one of the priority directions of the "Going out policy" strategy. Foreign economic strategy must provide a great expand of the country's positions in the international market of labour. On the frame of the eleventh five-year plan from 2006 to 2010 China had to export 1.5 million people and in the end of the five-year plan there had to be 720000 people abroad [13].

Exports of Labor is One of the Priorities of the Strategy of «Going Out Policy»

740000 workers were abroad in 2008, so the plan of the eleventh five-year plan was overdone. The government of China actively supports and stimulates the export of workers in national and international levels. China helps the organizations by giving the financial aid for the insurance of risks and decrease of percentages of credit for the implementation of engineering-contract projects in order to develop the branches and to improve the amount of such projects abroad.

The entry into BTO enabled China to export legally its workers and demand to decrease the discriminative barriers. Apart of this, the government of China develops the labour cooperation, making the range of agreements with foreign countries in the branch of working migrants.

It is important to notice that regardless to the success of foreign economic strategy there are some problems that prevent from the expand of export of workers, such as the lack of knowledge of English, low qualification and lack of experience before going abroad to work. In this connection, the government of China created «the Rules of the preparation organization of the employees who go

abroad to work» [14]; this way the organizations, which manage the export of the workers, have to make preparations.

The export of the workers stays as priority direction and good source of income for the government of China. China made the record USD 117.6 billion as the foreign direct investments (FDI) in 2013 [15].

During the period of January-July 2013 the amount of the direct investments of Chinese investors was USD 50.6 billion in 3275 foreign organizations of 156 countries of the world, which is for 20% more than of the same period in 2012 [16].

China solves the range of internal tasks using the export of workers. The development of the labour force abroad gives opportunity to decrease the load of the internal market of labour keeping the social stability. The increase of the incomes and financial royalties for the relatives in China is also the positive situation. The level of money income makes the increase of usage and solves the social problems inside the country. The migration has an economic characteristics and is connected to the politics of the government in the expand of the amount of contracts and investments abroad.

Taking into consideration the case that the Chinese government isn't going to stop at the achieved results we can suppose that in future the number of the citizens abroad will grow according to the business and labour activity, and according to the activity of the Chinese companies in the labour resource market and construction-subcontract works as well.

Huaqiao and China

China always controls the work with the Chinese people abroad (huaqiao). The commissions of Chinese emigrants' affairs work starting from 1988 in the Whole-China Committee of National Consulting Union of China. It deals with the problems of making contacts and friendship with the committees of emigrants' affairs, with the figures of the Chinese groups who live abroad, and also it takes part in consulting and discussion of laws and important political rules which are connected to the works of foreign Chinese people. Whole-Chinese association of re-emigrants work under the control of The Communist Party of China (CPC) and Chancellery of State Council of the foreign Chinese people's affairs and works as the connective line between foreign Chinese people and central government,

local organs of China (via local departments of the association). This association protects the rights and interests of the foreign Chinese, analyses their cases, informs the law and executive power, offers the changes in the laws and by-law acts. Whole-Chinese association of re-emigrants provides the interests of participants, help them with education, scientific works and everyday life together with the embassies and consulates of China.

World Huaren Federation (created in 1988) aims the cooperation on the development of foreign Chinese people, fight for their recognition, for the equal relationship to them, negotiation of negative stereotypes, development of the self-respect the feeling of self-esteem of the Chinese representatives. They publish an internet-magazine «E-magazine Forthe Clobe Chinese Community» in their own web-site.

The problems of foreign Chinese people are also solved by the Whole-Chinese Association of manufacturers and traders, the Chinese association of foreign relationship, Whole-Chinese Federation of the returners from Taiwan (created in 1913), the Association of Social organizations of ethnic Chinese people – who were born in Vietnam, Cambodia and Laos (created in 1983) and the range of other organizations. There are other little social organizations being created everywhere apart from the global and regional groups. Regularly held whole-world conferences and meetings influence to the unity of diaspora, they are held under the control of Chancellery of State Council of huaqiao's affairs together with different organizations. The representatives of higher party management of the country and other members of the government take part in the openings of such events. The decisions of the Chancellery of State Council of huaqiao's affairs, of the Ministry of employees of China and Whole-Chinese Association of re-emigrants are informed in these kinds of events, and the encouragement of famous representatives among the emigrants, re-emigrants and their relatives.

The question of keeping the national identity is important for the Chinese, and the second and the third generation of the Chinese emigrants are young people, they are ethnic Chinese people, they only know the colloquial part of the language, often dialectic ones and they do not know the hieroglyphic writing of Chinese language.

The interest to China, to the Chinese people and culture is increased by the improvement of the population of emigrants from this country,

and there are many students and qualified workers among them. The creation of positive myths about the Chinese tradition and using adapted parts of the world in China in everyday life of other countries play an important role in this process.

In 2004 the government of China started the realization of scaled international educational and cultural-cognitive project of creation and development of Confucius Institutions. It is directed to the realization of «openness and harmony» policy of international relations where the cultural component is one of the most important aspects.

Undoubtedly, the integral part of the diaspora policy of Beijing is always the strengthening of the connection between the Chinese people abroad and the Chinese culture and traditions. Such connections are accomplished in different ways as by publishing

the teaching aids of Chinese language, history and geography; by creating the branches of Confucius Institutions; by organizing the trip for the youth to the «land of predecessors»; exchanging the art representatives; by holding informational-explanation works via Internet.

Conclusion

Chinese migration policy is one of the priorities in the realization of «Going out policy». Chinese abroad have a great impact on the development of China. Nowadays China could organize the interconnection with the Chinese diaspora with maximum benefit for the internal economic situation of the country, effectively accomplishing the «Going out policy».

References

- 1 Chan Jiagui, 我国改革开放的主要特点 (纪念改革开放 30周年), «人民日报», Ed.07, 17.11.2008 .
- 2 E.S. Stolyarova, Foreign economic strategy of China on the beginning of the 21st century and migration policy, <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/327/image/327-086.pdf>
- 3 China spreads its wings-Chinese companies go global. //www.accenture.com/NR/rdonlyres/6A4C9C07-8C84-4287-9417-203DF3E6A3D1/0/Chinaspreadsitwings.pdf (12.03.2013)
- 4 The World Bank, China 2030, Building a Modern, Harmonious, and Creative High-Income Society, 2012, p. 14. Hereinafter referred to as the World Bank, China 2030.
- 5 Regular Press Conference of the Ministry of Commerce of China on September 17, 2013, //http://english.mofcom.gov.cn/article/newsrelease/press/201310/20131000336033.shtml
- 6 Online-conference with Serik Sainov, the head of the Migration police of Kazakhstan, on Tengrinews.kz. //http://azh.kz/ru/news/view/16523
- 7 OECD Economic Surveys, China OECD, p. 243, 2010.
- 8 我国对外劳务合作存在的问题及对策 (Questions and answers in the relationship of Chinese foreign cooperation in the sphere of working force), //http://www.lunwennet.com/thesis/2007/16495.html missive date 13.02.2013)
- 9 V.Ya.Portyakov, Russia, China and India in the world economics //Russia in the global politics, p.146, no.5, 2005
- 10 2013年1-7月我国对外劳务合作业务简明统计.//http://zcq.mofcom.gov.cn/article/zcqtjsj/zcqlwhz/201308/1771765_1.html
- 11 对外劳务合作应各, //http://finance.jrj.com.cn/2009/04/1604364134901.shtml
- 12 Chinese workers set foot on global market, China Daily, p. 11, 04 January 2005.
- 13 «十一五» 期间我国 «走出去» 面临的新形势和采取的新举措 (The eleventh five-year plan and the new conditions and accepted solutions in the strategy of « Go out policy»), //http://njtb.mofcom.gov.cn/aarticle/subject/zcq/subjectk/200606/20060602436836.html
- 14 外排劳务培训管理办法 (The Rules of the preparation organization of the employees who go abroad to work), //http://www.jincao.com/fa/12/law12.49.html
- 15 Ailin Wang and Ko Ge Qing, Foreign direct investment in China reached a record in 2013, Reuters, 16 January 2014 //http://ru.reuters.com/article/businessNews/idRUMSEA0F01U20140116
- 16 1-7月中国对外直接投资506亿美元增长20%,//http://finance.takungpao.com/hgjj/q/2013/0823/1849531.html

УДК 141

Е. Л. Гореликов

Научно-исследовательский центр, Новгородский государственный
университет им. Ярослава Мудрого, Россия, Великий Новгород
E-mail: Egoriy.Gorelikov@novsu.ru

Гуманистическая логика гражданского самоопределения глобального социума

В статье дана целостная реконструкция генезиса гражданских сил современного социума. Жизнь человечества представлена как реализация гуманистической логики общественного прогресса в способах совместной деятельности людей. Ход истории обусловлен духовными приоритетами общественной практики, нацеленной на сплочение людей в социум, преобразование природы и всестороннее развитие личности и выражающей чувства, рассудок и разум народных масс. Развитие гуманистических целей общественной жизни определяет особенности глобальных эпох истории человечества, связанных с идейными установками «натуралистического гуманизма», «созерцательного», «деятельного» и «созидательного». Гуманистический характер современного «инновационного социума» определяется последовательным культивированием в деятельности людских масс гражданских ценностей «равенства», «свободы» и «братства». Социальное качество гражданского общества представлено интеллигенцией как идейно просвещенным классом, нацеленным на всемерное распространение знаний в обществе, на достижение общественного блага творческой энергией научного интеллекта. Формирующийся ныне «глобальный социум» утверждается в своей производственной специфике как «образовательное общество». Гуманистические перспективы российского общества в XXI веке будут определяться идейным потенциалом отечественной научно-философской мысли.

Ключевые слова: гуманизм, историцизм, глобальный социум, гражданское общество, образовательное общество, гражданская личность.

E. L. Gorelikov

Humanistic logic of civil self-determination of global socium

In the article integral reconstruction of genesis of civil forces of modern socium is presented. Life of humanity is presented as realization of humanistic logic of public progress is in the methods of joint activity of people. Motion of history is conditioned by spiritual priorities of public practice, aimed at rallying of people in socium, transformation of nature and comprehensive development of personality and voicing feel, reason and reason of the folk masses. Development of humanistic aims of public life determines the features of global epochs of history of humanity, related to the ideological options of «naturalistic humanism», «contemplative», «active» and «creative». Humanistic character of modern «innovative socium» is determined by successive cultivation in activity of the still human masses of civil values of «equality», «freedom» and «fraternity». Social quality of civil society is presented by intelligentsia as ideological enlightened class, aimed at every kind distribution of knowledge in society, on achievement of public benefit creative energy of scientific intellect «global socium» Formed now becomes firmly established in

the productive specific as «educational society». Humanistic prospects of Russian society in XXI century will be determined by ideological potential of home scientifically-philosophical idea.

Key words: humanism, historicism, global socium, civil society, educational society, civil personality.

Е.Л. Гореликов

Ғаламдық социумда азаматтық өзіндік орнығудың гуманистік логикасы

Мақалада қазіргі социумдағы азаматтық күштің генезисінің толық қайта құрылымы берілген. Адамдардың бірлескен іс-әрекет тәсілі қоғамдық прогрестегі гуманистік логиканы жүзеге асыруда адамзат өмірін көрсетеді. Халық бұқарасының сезімін, ақылын білдіретін және индивидтің жан-жақты дамуы, адамдардың социумға ынтымақтасуы қоғамдық тәжірибедегі артықшылығы тарих барысында айтылған. «Жасампаз» және «іскер», «натуралистік гуманизм» сияқты идеялық нұсқаулар, адамзат тарихында ғаламдық дәуірдің қоғамдық өмірінің өзіндік ерекшелігін анықтайды. Қазіргі «инновациялық социумның» гуманистік сипаты «теңдік», «бостандық» және «бауырластық» сияқты азаматтық құндылықтардың дәйекті түрде таралуын білдіреді. Азаматтық қоғамның әлеуметтік сапасы, қоғамда білімнің кең таратылуында интеллигенция рөлінің ерекше екендігі көрсетілді. ХХІ ғасырдағы Ресей қоғамының гуманистік болашағы отандық-философиялық ойдың идеялық потенциалымен анықталады.

Түйін сөздер: гуманизм, ғаламдық социум, азаматтық қоғам, білім беру қоғамы, жеке тұлға, тарихи.

«Cogito, ergo sum» – «мыслю, следовательно, существую» – это умозаключение Р. Декарта определило логический характер новоевропейской стратегии мирового развития. «Вся история нового общества, – отмечал в свое время П.А. Чаадаев, – происходит на почве убеждений. Значит, это настоящее воспитание. Утвержденное с самого начала на этой основе, новое общество двигалось вперед лишь под влиянием мысли. Интересы в нем всегда следовали за идеями, а никогда им не предшествовали» [1]. Сегодня логический канон европейского разума обрел глобальный размах: логика гражданской мысли творит будущее человечества.

Цель статьи состоит в определении идейного базиса гражданских сил глобального социума. Исторический смысл гражданского общества заключается в гуманистическом самоопределении всемирного социума на основе высших идей человеческого разума. Гуманизм – это учение о творчестве как высшей способности людей, определяющей прогресс человечества.

Философия Гегеля рисует историю общества как движение к претворению полноты разумной свободы, глобальными этапами которого служат эпохи стихийного прошлого, «полусознательного» настоящего и разумно-всеобщего будущего [2]. Идейные ориентиры мировой истории определяются формами абсолютного духа – чувственным созерцанием искусства, рассудочным представлением религии и спекулятивной логикой философии. Практическая истина в обще-

стве представлена государством, высшей формой которого служит монархия [3].

Марксизм развил диалектику Гегеля в понимании истории общества как генезиса общественно-экономических формаций на основе коллективной практики людей [4]. Жизнь людей определяется здесь в трех видах деятельности – в их общении, формирующем социум, в трудовых усилиях по преобразованию природы и в энергии мысли по развитию способностей личности. Главную силу прогресса общества марксизм видит в труде [5]. Исторический прогресс человечества определяет всемирное объединение людей на основе высших идей их коллективного разума.

Проблемный замысел статьи состоит в том, чтобы установить на основе методологии историзма гуманистические особенности в историческом формировании глобального социума и определить его гражданское качество. Историзм, отвергая идеи индетерминизма, трактует жизнь людей как реализацию общественного прогресса [6]. Вслед за Гегелем и Марксом мы выделяем в истории человечества три глобальные эпохи – Дикости, Цивилизации, Культуры. Если в период Дикости жизнь людей носила коллективно-приспособительный характер, а в рамках Цивилизации она реализуется как технология подчинения природных стихий локальным социальным потребностям, то грядущая эпоха Культуры призвана объединить человечество в «глобальный социум» гражданского сотрудниче-

ства [7]. В русской философии целостная жизнь общества была намечена В. С. Соловьевым в трех отношениях человека к природе – «традиционно-страдательном», «насиловательно-технократическом» и «идеально-гуманистическом», – обусловленных игрой чувств, локальной силой рассудка и творческой полнотой разума [8].

В русле решения главной проблемы определим особенности развития гражданских сил производственной цивилизации. Ее природные основы возникают вместе с рождением «человека разумного». В целом генезис мировой цивилизации включает три этапа: 1) родоплеменное общество времен «варварства» с культом «деторождения»; 2) «закрытое», «традиционное» общество, нацеленное на дифференциацию основных компонентов производственного цикла; 3) «инновационное», «открытое» общество как творческую интеграцию элементов производственного цикла.

На начальном этапе рождения «цивилизованного общества» усилия людей были направлены на укрепление связей с природной средой. Стабилизация первобытных сообществ на определенной территории привела к тотемному их сближению с представителями окружающей флоры и фауны, соединила соседские родовые сообщества в племена и превратила человека в «разумное» существо, «знающее» своих предков. Культ деторождения способствовал возникновению скотоводства и земледелия, социальному возвышению мужских видов труда. Стремление родоплеменных сообществ к объединению с природой позволяет охарактеризовать их гуманистическую суть как «космоцентристский», или «натуралистический гуманизм».

Второй этап в истории Цивилизации представлен «традиционным обществом», развивающим компоненты трудовой деятельности людей как системы «объектов», «средств» и «субъектов» производства. Так, появление металлических орудий привело к развитию земледелия и рождению на этой основе наиболее древних аграремесленных государств «азиатского способа производства» [9]. Освоение производства железных инструментов способствовало становлению ремесленно-торговой формации античного социума [10]. Крушение под ударом варваров Западной Римской империи привело в Европе к упадку городской культуры, ослаблению социальных связей и необходимости религиозной консолидации общества. Религиозно-

нравственная унификация средневекового европейского социума содействовала становлению школьно-цеховой системы подготовки мастеров профессиональной деятельности. Религиозно-этические задачи нравственного воспитания населения, оплодотворенные идеями античной философии, привели к развитию в европейской социальной среде гражданской культуры университетов [11].

Массовое появление во времена Возрождения гениальных личностей стало подтверждением точности «образовательного вектора» в развитии социума. В целом для «традиционного общества» было характерно стремление к обособлению от изменчивой природной стихии и обретению прочного канона социальной организации. Этот образ жизни можно определить как «социоцентристский», или «созерцательный гуманизм».

Эпоха Возрождения кладет начало «инновационной стадии» в развитии цивилизации. На фоне религиозного обновления европейского социума возрастает роль поисковой деятельности, усиливается влияние науки на социальный регламент. Наука, по Марксу, – это «всеобщий духовный продукт общественного развития» [12]. Эффективность производства оказывается зависимой от общего «уровня развития науки и от прогресса техники, от применения законов науки в производственном процессе» [13].

Поскольку наука нацелена на количественную меру явлений, постольку рождение новоевропейского общества связано с ломкой правовых перегородок между сословиями и оценкой граждан по «капиталу». «Деньги, – по Веберу, – самое абстрактное и «безличное» из всего того, что существует в жизни людей» [14]. Отсюда общее название строя – «капитализм». Он проходит три ступени: «ранний» (XV–XVIII вв.), «зрелый» (XIX–XX вв.) и «тотальный капитализм».

Полный цикл жизни «раннего капитализма» включает эпохи Возрождения (XV–XVI вв.) и Просвещения (XVII–XVIII вв.). Крушение «моральной диктатуры» церкви в управлении обществом характеризуется в политико-правовом плане как время утверждения государств «абсолютной монархии». Тезис Людовика XIV – «государство – это Я» – указывает на родство «просвещенного абсолютизма» и непросвещенного деспотизма «азиатского способа производства»: различие данных эпох количественное. В этом родстве «ранний капитализм» являет общество

«социальной механики». «И вот с этого момента закладывается культурная матрица техногенной цивилизации, которая начинает свое собственное развитие в XVII веке. Она проходит три стадии: сначала – преиндустриальную, потом – индустриальную и наконец – постиндустриальную» [15].

Буржуазные революции XVII–XVIII вв. намечают историческое смещение логики социального развития от задач внешней экспансии к приоритетам хозяйственной стабильности. Правовое государство, возникшее на обломках абсолютной монархии, утверждает либерально-демократические начала общественной жизни. В правовом государстве существенной силой социальных преобразований становится коллективный разум, научный интеллект.

Вместе с внедрением в общественное производство научных знаний возникают новые социальные силы. Так, механика мануфактурного производства возвышает в обществе «просвещенного абсолютизма» чиновника с его стратегией правового закрепления за индивидами социальных ролей. В этом плане «ранний капитализм» выражает идейную связь с кастовым строем «азиатского способа производства», раздвоенного в противоположности умственного и физического труда, властителя и исполнителя. Научное просвещение сглаживает социальные различия, формирует «класс» промышленников, вбирающих в круг своих задач функции управления и производства и ограничивших волю чиновников регламентом правового закона: императив гражданского равноправия определяет исходную идейную установку правового государства.

Индустриализация производства потребовала больших денежных затрат. Если «капиталист» выступает финансовым организатором машинной индустрии, то исполнителем его производственных планов становится «рабочий класс». Утверждение «зрелого капитализма» привело к формированию в XX веке общемирового рынка товаров и услуг, претворившего в глобальном масштабе торгово-рыночные черты античного общества и провозгласившего принцип «свободы» главной ценностью развитого «гражданского общества». Крушение СССР показало социальную мощь в современном мире требования гражданской свободы.

Однако глобальный экологический кризис отвергает произвол капитала в развитии общества и требует более полного подключения к

социальному управлению научного разума. Ученый и финансист–предприниматель определяют сегодня контуры глобального социума. В целом инновационный образ жизни, нацеленный на развитие личной инициативы граждан, можно охарактеризовать как «персоноцентристский», или «деятельный гуманизм».

На рубеже XX–XXI вв. происходит переход мирового сообщества к информационно-кибернетическому типу производства. Полнота знаний и слаженность «управленческого аппарата» становятся главными факторами эффективности общественной практики. Социальное общение вновь, как во времена средневековья, становится объектом сознательного культивирования – на передний план общественной жизни выдвигается проблема образования и воспитания. «Образованию вообще свойственна форма: образование есть обнаружение формы всеобщего, и это есть мышление вообще» [16]. Поэтому возникающий «глобальный социум» утверждается в своей специфике как «образовательное общество» [17].

Если в период средневековья воспитательные и познавательные цели общества были разведены по разным социальным группам, то в нашем мире они соединяются в интеллигенции. «Интеллигент – это человек, опосредованно или непосредственно управляющий общественными процессами на основе индивидуальной или коллективной разумности в целях организации совместного труда людей» [18]. Завершая становление гражданских сил мировой цивилизации, интеллигенция в чистом виде выражает ее идейную, образовательную суть. «Править, – убеждает Гегель, – должны знающие... а не невежество и тщеславие лиц, считающих себя всегда правыми» [19]. Образование являет разумную основу общественной жизни и потому «должно развиваться и процветать на всякой ступени духовных форм» [20]. Развитие научно-информационного производства ведет к утверждению интеллигенции в роли социального лидера постиндустриального общества.

Практическим субъектом образовательной стратегии глобального социума выступает «гражданское общество». Историческим образцом гражданской личности был Сократ. В Новое время идейный потенциал гражданского поведения выразил категорический императив И. Канта. В российской культуре гражданский дух «моральной личности» получил каноническое

выражение в максимализме Л.Н. Толстого, отвергнувшего насилие как средство разумного поведения людей. Гражданское общество представляет собой добровольное объединение позитивно мыслящих людей, нацеленных на претворение общего блага ненасильственными средствами. Качественная суть такого «просвещенного общества» гражданских личностей концентрируется в интеллигенции как идейно организованном классе, нацеленном на всемерное распространение знаний в обществе, на утверждение общественного блага творческой энергией научного интеллекта. Обращенность интеллигенции к всеобщим законам бытия, отказ от социального насилия и склонность к творчеству позволяют охарактеризовать ее образ жизни как «созидательный», или «ноосферный гуманизм» [21].

Угроза экологической катастрофы требует от общества изживания потребительской психологии, ограничения в людях эгоистических чувств и полного развертывания их творческой сути [22]. Спасение общества от экологического бедствия будет зависеть от идейной перестройки людей, от переориентации их деятельности с покорения внешней природы на совершенствование природы внутренней, на одухотворенное развитие самого человека. «Грядущее общество не сможет оставаться техноцентричным, основанным на экологически беззаботном, инструментально-утилитарном принципе отношений с природой – оно должно стать эоцентричным,

ориентированным на гармонию Человека и Космоса» [23].

Утверждение гуманистического потенциала гражданской личности в развитии глобального социума начинается с коррекции образовательной средой индивидуальных способностей людей в соответствии с универсальными ценностными императивами и идеями мировой культуры. Зависимость сознания личности в рамках информационной парадигмы общественной жизни от идеальных канонов всемирного разума определяет смещение духовных интенций людей от познавательной активности к коммуникативной. Основой коммуникативной стратегии глобального социума служит идея всемирного «духовного братства» людей. Таким образом, логика генезиса ценностных приоритетов «инновационного социума» представлена в последовательном возвышении гражданских идей «равенства», «свободы» и «братства».

Интеллектуальным ядром реализации образовательно-коммуникативной стратегии развития глобального социума выступает научная философия. Сегодня мировое сообщество остро нуждается в целостном осмыслении исторического опыта и определении ценностных оснований конструктивного общения людей в претворении гармоничного будущего. Гуманистические перспективы российского общества в XXI веке будут определяться творческой энергией отечественной научно-философской мысли [24].

Литература

- 1 Чаадаев П.Я. Философические письма. Письмо первое. // Чаадаев П. Я. Избранные сочинения и письма. – М.: Правда, 1991. – С. 36.
- 2 Гегель Г.В.Ф. Философия истории // Гегель Г. В. Ф. Сочинения: пер. с нем. – Т. 8. – М.; Л.: Соцгиз, 1935. – С. 53-54.
- 3 Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. Философия духа. – М.: «Мысль», 1977. – С. 350, 351, 358, 360, 393.
- 4 Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. Изд. 2. – Т. 3. – М.: Политиздат, 1955. С. 1–4.
- 5 Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. 2-е изд. – Т. 42. – М.: Политиздат, 1974. – С. 126.
- 6 Поппер К. Ницшта историцизма: перев. с англ. // Вопросы философии. – 1992. – № 8. – С. 49-79; – № 9. – С. 22–48; – № 10. – С. 29–58.
- 7 Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. 2-е изд. – Т. 42. – М.: Политиздат, 1974. – С. 159.
- 8 Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соловьев В. С. Сочинения в 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1990. – С. 427.

- 9 Гринин Л.Е. Генезис государства как составная часть процесса перехода от первобытности к цивилизации // *Философия и общество*. – 2004. – №1(34). – С. 27.
- 10 Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. Изд. 2. – Т. 21. – М.: Политиздат, 1961. – С. 116.
- 11 Неклесса А. И. Непрерывный плебисцит. Генетика гражданского общества // *ПОЛИС. Политические исследования. Научный и культурно-просветительский журнал*. – 2013. – №2 (134). – С. 27.
- 12 Маркс К. Капитал. Книга 1. Глава шестая. Результаты непосредственного процесса производства // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. 2-е изд. Т. 49. М.: Политиздат, 1974. С. 109.
- 13 Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов (первоначальный вариант «Капитала»). Часть вторая. Критика политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. 2-е изд. Т. 46. Ч. 2. М.: Политиздат, 1969. С. 213.
- 14 Вебер М. Теория ступеней и направлений религиозного неприятия мира // Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. М.: Прогресс, 1990. С. 315.
- 15 Степин В. С. Теоретическое знание. М.: Прогресс–Традиция, 2000. С. 21.
- 16 Гегель Г. В. Ф. Философия истории // Гегель Г. В. Ф. Сочинения: пер. с нем. Т. 8. М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. С. 389.
- 17 Агацци Э. Идея общества, основанного на знаниях: перев. с ит. // *Вопросы философии*. 2012. №10. С. 10; Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования: пер. с англ. М.: Academia, 1999. С. 18.
- 18 Назаров Ю. Н., Возилов В. В. Роль интеллигенции в управлении // *Философия и общество*. 2004. №1(34). С. 74.
- 19 Гегель Г. В. Ф. Философия истории // Гегель Г. В. Ф. Сочинения: пер. с нем. Т. 8. М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. С. 22.
- 20 Гегель Г. В. Ф. Философия истории // Гегель Г. В. Ф. Сочинения: пер. с нем. Т. 8. М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. С. 65–66.
- 21 Субетто А. И. Ноосферная научная школа в России: итоги и перспективы. СПб.: Астерион, 2012. С. 10.
- 22 Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов (первоначальный вариант «Капитала»). Часть вторая. Критика политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: перев. с нем. 2-е изд. Т. 46. Ч. 2. М.: Политиздат, 1969. С. 100–101.
- 23 Панарин А. С. Российская интеллигенция в мировых войнах и революциях XX века. М.: Эдиториал УРСС, 1998. С. 99.
- 24 Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соловьев В. С. Сочинения в 2 т. Т. 1. М.: Мысль, 1990. С. 284.

References

- 1 Chaadayev P. Y. Filosoficheskiye pis'ma. Pis'mo pervoye // Chaadayev P. Y. Izbrannyye sochineniya i pis'ma. M.: Pravda, 1991. S. 36.
- 2 Gegel G. V. F. Filosofiya istorii // Gegel G. V. F. Sochineniya. T. 8. M.; L.: Sotsekgiz, 1935. 470 S. 53–54.
- 3 Gegel G. V. F. Entsiklopediya filosofskikh nauk: perev. s nem. T. 3. Filosofiya dukha. M.: Mysl', 1977. S. 350, 351, 358, 360, 393.
- 4 Marks K. Tezisy o Feyerbakhe // Marks K., Engel's F. Sochineniya: perev. s nem. Izd. 2. T. 3. M.: Politizdat, 1955. S. 1–4.
- 5 Marks K. Ekonomiko-filosofskiye rukopisi 1844 goda // Marks K., Engels F. Sochineniya: perev. s nem. 2-e izd. T. 42. M.: Politizdat, 1974. S. 126.
- 6 Popper K. Nishcheta istoricizma: perev. s angl. // *Voprosy filosofii*. 1992. №8. S. 49–79; №9. S. 22–48; №10. S. 29–58.
- 7 Marks K. Ekonomiko-filosofskiye rukopisi 1844 goda // Marks K., Engels F. Sochineniya: perev. s nem. 2-e izd. T. 42. M.: Politizdat, 1974. S. 159.

- 8 Solov'yev V. S. Opravdaniye dobra. Nравstvennaya filosofiya // Solov'yev V. S. Sochineniya v 2 t. T. 1. V.: Mysl', 1990. S. 427.
- 9 Grinin L. E. Genezis gosudarstva kak sostavnaya chast' prozessa perekhoda ot pervobytnosti k tsivilizatsii // Filosofiya i obshchestvo. 2004. №1(34). S. 27.
- 10 Engel's F. Proiskhozhdeniye sem'i, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva // Marks K., Engel's F. Sochineniya: perev. s nem. Izd. 2. T. 21. M.: Politizdat, 1961. S. 116.
- 11 Neklessa A. I. Neprepyvnyy plebiscit. Genetika grazhdanskogo obshchestva // POLIS. Politicheskiye issledovaniya. Nauchnyy i kul'turno-prosvetitel'skiy zhurnal. 2013. №2 (134). S. 27.
- 12 Marks K. Kapital. Kniga 1. Rezultaty neposredstvennogo protsessa proizvodstva // Marks K., Engel's F. Sochineniya: perev. s nem. 2-e izd. T. 49. M.: Politizdat, 1974. S. 109.
- 13 Marks K. Ekonomicheskiye rukopisi 1857–1859 godov (pervonachal'nyy variant «Kapitala») // Marks K., Engels F. Sochineniya: perev. s nem. 2-e izd. T. 46. Ch. 2. M.: Politizdat, 1969. S. 213.
- 14 Veber M. Teoriya stupeney i napravleniy religioznogo nepriyatiya mira // Veber M. Izbrannyye proizvedeniya: per. s nem. M.: izd-vo Progress, 1990. S. 315.
- 15 Stepin V. S. Teoreticheskoye znaniye. M.: Progress-traditsiya, 2000. S. 21.
- 16 Gegel G. V. F. Filosofiya istorii // Gegel G. V. F. Sochineniya. T. 8. M.; L.: Sotsekgiz, 1935. 470 S. 389.
- 17 Agatstsi E. Ideya obshchestva, osnovannogo na znaniyakh // Voprosy filosofii. 2012. №10. S. 10; Bell D. Gryadushcheye postindustrial'noye obshchestvo: per. s angl. M.: Academia, 1999. S. 18.
- 18 Nazarov Y. N., Vozilov V. V. Rol' intelligentsii v upravlenii // Filosofiya i obshchestvo. 2004. №1(34). S. 74.
- 19 Gegel G. V. F. Filosofiya istorii // Gegel G. V. F. Sochineniya. T. 8. M.; L.: Sotsekgiz, 1935. 470 S. 22.
- 20 Gegel G. V. F. Filosofiya istorii // Gegel G. V. F. Sochineniya. T. 8. M.; L.: Sotsekgiz, 1935. 470 S. 65–66.
- 21 Subetto A. I. Noosphernaya nauchnaya shkola v Rossii: rezultaty i perspektivy. SPb.: Asterion, 2012. S. 10.
- 22 Marks K. Ekonomicheskiye rukopisi 1857–1859 godov (pervonachal'nyy variant «Kapitala») // Marks K., Engels F. Sochineniya: perev. s nem. 2-e izd. T. 46. Ch. 2. M.: Politizdat, 1969. S. 100–101.
- 23 Panarin A. S. Rossiyskaya intelligentsiya v mirovykh voynakh i revolutsiyakh XX veka. M.: Editorial URSS, 1998. S. 99.
- 24 Solov'yev V. S. Opravdaniye dobra. Nравstvennaya filosofiya // Solov'yev V. S. Sochineniya v 2 t. T. 1. V.: Mysl', 1990. S. 284.

УДК 321.7+342.53

А.А. Керимов

Департамент политологии и социологии Института социальных и политических наук,
Уральский федеральный университет им. Б.Н. Ельцина, Россия, г. Екатеринбург
E-mail: kerimov68@mail.ru

Феномен парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации: проблемы институционализации

Для обществ постсоциалистической трансформации чрезвычайно актуальным был вопрос выбора модели правления и реализации ее на практике. В статье рассматриваются преимущества парламентарного правления и выделены факторы, порождающие трудности на путях его становления и внедрения в политическую систему трансформирующихся обществ.

Ключевые слова: демократия, парламентаризм, парламент, народное представительство, принцип разделения властей, переходное общество, модернизация.

А.А. Kerimov

Phenomenon of parliamentarism in the societies of the post-socialist transformation: problems of institutionalization

For the societies of post-socialist transformation was extremely topical issue of choosing the model rule and implementing it in practice. The paper discusses the advantages of parliamentary government and highlighted the factors that give rise to difficulties in the ways of its development and implementation of the political system transforming societies.

Key words: democracy, parliamentarism, parliamentary, representation of the people, the principle of separation of powers, transitional society, modernization.

А.А. Керимов

Парламентаризм феноменінің постсоциалистік қоғамдардағы өзгерістері: институционализация мәселелері

Постсоциалистік трансформациялы қоғамдарға басқару үлгісі мен оны тәжірибеде жүзеге асыру мәселесі өте өзекті болып табылады. Мақалада парламентарлық басқарудың басымдықтары және оның қалыптасу жолындағы қиыншылықтары мен трансформацияланушы қоғамның саяси жүйесіне енгізілуі қарастырылады.

Түйін сөздер: демократия, парламентаризм, парламент, халық өкілеттілігі, басқаруды бөлу принципі, өтпелі қоғам, модернизация.

В трансформирующихся обществах роль парламента как ведущего элемента парламентаризма в социально-политических преобразованиях возрастает многократно, поскольку именно представительные учреждения, выполняя законодательные функции, становятся одновременно центром конфликта и сотрудничества различных политических сил, мобилизуют политические элиты, артикулируют групповые интересы и

способствуют рационализации политических решений. В то же время нестабильный характер политических институтов трансформирующихся государств, обусловленный отсутствием опыта функционирования и взаимодействия в новой социально-политической среде, становится предметом непрекращающихся дискуссий о том, какие факторы и условия, политические и социальные институты и структуры делают ту

или иную систему демократической, каково соотношение парламентаризма и исполнительной власти. Иными словами, актуализируется и оказывается в центре политологического дискурса проблема выявления эффективности той или иной конституционной модели, ее воздействие на процесс формирования демократичного общества и политической социализации граждан.

Для России эти вопросы остаются актуальными на протяжении всего периода постсоциалистического развития. В условиях транзита к либеральной модели социально-политического и экономического развития чрезвычайно важным стал вопрос выбора модели правления и ее реализации на практике. Поиск России собственного пути демократического развития был затруднен отсутствием базовых условий для формирования органов государственной власти на демократических началах. Политические шатания 90-х гг. прошлого столетия и сегодняшний авторитаризм негативно отразились на практике внедрения в политическую систему демократических ценностей и стали причиной незавершенности процесса ее модернизации. В то же время имеются поучительные примеры успешного перехода ряда стран за относительно короткие исторические сроки от тоталитарной системы к демократической модели развития. В современных условиях, когда глобализация все более охватывает мировые социально-политические, экономические, культурные процессы, есть надежда на то, что и Россия с учетом имеющегося мирового опыта и умелым управлением сможет успешно реализовать переход к демократии.

Одним из главных достижений современной демократии, несомненно, является повсеместное распространение института парламентаризма, обладающего рядом преимуществ. Сегодня трудно представить страну, где бы ни было парламентского учреждения.

Парламентское учреждение обладает двуединой природой, выражающейся в сочетании его представительного и законодательного начал. Оба этих признака связаны между собой, поскольку именно «выборность и доверие народа позволяют парламенту законодательствовать и выполнять другие функции» [1]. Но парламент — это не просто орган, это сложная многоэлементная конструкция, имеющая разнообразные связи и отношения с другими институтами государства и общества. Именно по этой причине поня-

тие «парламент» является системообразующим в контексте государственности и демократии.

Парламент — это единственный институт, который представляет политическое сообщество не только в целом, но и во всем его многообразии. В современных развитых политических системах объединение политических интересов становится первейшей и специфической задачей парламентов. Их опыт подтверждает вывод о том, что деятельность по защите общественных интересов наиболее успешно протекает в странах с устойчивыми демократическими традициями. Прежде всего, это страны с высоким уровнем дохода на душу населения, где, по мнению руководителей парламентов мира, в законодательных органах находят свое выражение интересы практически всех социальных, финансово-промышленных и политических групп и слоев населения. Серьезной проблемой для стран с низким уровнем дохода является представительство интересов и нужд низших социальных слоев населения. Более половины генеральных секретарей парламентов этих стран считают, что интересы данных слоев не реализуются, хотя именно они составляют здесь большинство населения [2].

Таким образом, в развитых странах мира парламентаризм выступает как выражение верховенства закона и законодательной власти в обществе. Попытки принизить роль и значение парламента, подменить его исполнительной властью указывают на то, что в государстве недостаточно развита политическая и правовая культура. Для политической жизни подобных стран характерны произвол, беззаконие, высокая коррумпированность чиновничества, нестабильность политического положения, падение жизненного уровня населения.

Совершенно иначе обстоят дела с развитием парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации. Возникают проблемы с выбором той или иной модели, хотя очевидно, что несмотря на наличие нескольких разновидностей современного парламентаризма, политическая практика не знает «чистых», идеальных моделей данного института. Любая вариация парламентаризма, кроме собственных типовых признаков, включает в себя и признаки других.

Такое утверждение согласуется с точкой зрения В. Е. Чиркина, который отмечает, что в современном мире все более отчетливо проявляется тенденция к созданию гибридных, смешанных, переходных форм государственного правления.

Прежние классические формы президентской, парламентской республики, федерализма, автономии, государственных режимов постепенно исчезают, их заменяют полупрезидентские, полупарламентарные республики, региональные государства, сочетающие черты унитаризма, федерализма, автономии. Возникают новые методы осуществления государственной власти, иные формы государственных режимов, соединяющие некоторые элементы авторитаризма и демократии [3].

В современной западной политической науке некоторые политологи, разрабатывая теорию власти, пересматривают традиционные принципы демократии [4]. В этой связи на смену теории разделения властей приходит концепция «единой власти»; принцип верховенства парламента заменяется обоснованием необходимости сосредоточения основных прерогатив в органах исполнительной власти; теория народного представительства объявляется устаревшей и неприменимой в современных условиях.

Действительно, в современную эпоху соотношение законодательной и исполнительной власти в государстве изменилось. Исполнительная власть сосредоточила в своих руках все наиболее важные полномочия по осуществлению как внутренней, так и внешней политики. Эта тенденция находит выражение в росте полномочий премьер-министра (или президента, если он возглавляет правительство), который получил возможности самостоятельно принимать важнейшие политические решения.

Но при этом необходимо иметь в виду, что оправдание отказа от теории «верховенства парламента» или «равновесия властей», доказательство целесообразности и необходимости передачи основных рычагов государственного управления в руки исполнительной власти нисколько не укладываются в концепции народовластия, поскольку парламент не только законодательный орган, но является еще и органом представительства социальных слоев, нации во взаимодействии с другими ветвями власти.

Парламентаризм возможен при условии соблюдения принципа разделения властей, где осуществляется четкое разграничение функций между законодательной, исполнительной и судебной властями. Парламентаризм предполагает наличие представительного, парламентского правления, включающее формирование правительства на основе соотношения сил в парламен-

те и ответственности перед ним правительства. Парламентарное правление также выражается в переходе исполнительной власти от главы государства к правительству, возможность решения вопросов, связанных с правом вето и правом досрочного роспуска парламента самими парламентариями.

Безусловно, история не знает идеальных моделей, форм государственного правления. По этому поводу Р. Арон справедливо отмечал, что «неразумно утверждать, что один режим хорош, а другой плох, один воплощает добро, а другой – зло, оба несовершенны, хотя и по-разному» [5].

Естественно, каждая форма, которая известна человечеству с древнейших времен, несовершенна по-своему, хотя потенциально каждая содержит в себе высокую конструктивную силу. Все зависит от конкретно-исторических условий, совокупной политической воли народа – суверена власти, профессионализма, нравственных и политических предпочтений правящей элиты. Наиболее существенным недостатком президентской республики является заключенная в ней тенденция к ограничению демократических свобод и реальная возможность возрождения авторитаризма, стремление ухода исполнительной власти от парламентского контроля. Президентские системы, по утверждению американского политолога Х. Линча, чреватые серьезными расколами внутри политической культуры, острыми конфликтами между президентом и конгрессом, отсутствием достаточно эффективных институциональных механизмов преодоления указанных расколов и конфликтов [6]. С этой точки зрения более устойчивыми и лучше приспособляемыми к кризисным ситуациям являются парламентские системы.

Но данное утверждение оспаривается многими авторами (например, М. Шугарт, Дж. Кэри, Б. Г. Капустин, В.Е. Чиркин), которые считают, что и парламентским республикам не в меньшей степени присущи нестабильность и конфликты различных ветвей власти, частые правительственные кризисы, перманентные реорганизации управленческих структур. Таким образом, стабильности власти способствуют не только парламентаризм и высокий авторитет президента, но и высокая представительность президентской партии в парламенте и органах управления, благоприятные условия для коалиционной политики, концентрация исполнительной власти в руках высокопрофессионального правительства.

Общим принципом деятельности исполнительной власти в демократических государствах является то, что любое правительство должно пользоваться доверием парламента и контролироваться с его стороны. Особенность парламентского контроля выдвигает более конкретную проблему министерской ответственности, являющуюся с формальной стороны основой основ парламентаризма. Также с формальной стороны проблема ответственности правительства перед парламентом имеет много аспектов, и, как показывает парламентская деятельность, она тесно связана с процедурой роспуска парламента.

Под парламентской ответственностью имеется в виду политическая ответственность. Принцип ответственности правительства перед парламентом исходит из признания права представительного учреждения выражать народный суверенитет. Поскольку формально в силу конституции законодательная власть является высшей властью в государстве, постольку правительство может выполнять свои обязанности только до тех пор, пока оно пользуется доверием избранного народом органа. Отсюда вытекает право парламента осуществлять контроль над деятельностью правительства.

Формально юридически к способам парламентского контроля над правительством относятся методы: постановка вопроса о доверии правительству или его порицании, интерпелляции, запросы депутатов, обращение к членам правительства. Кроме того, можно использовать в целях контроля над деятельностью правительства время, отводимое для обсуждения законопроектов и т.д.

В парламентарных государствах правительство несет ответственность перед парламентом и обязано уйти в отставку в случае вынесения последним вотума недоверия или, если было использовано право роспуска парламента, в случае поражения на новых выборах.

Объектом контроля со стороны парламента кроме исполнительной власти в отдельных случаях выступают глава государства, судебная власть, местное самоуправление, а также деятельность государственных и частных предприятий. Объем реализации функций контроля неодинаков, порой он зависит от форм правления и государственного устройства. В зависимости от форм правления и государственного режима нередко сам парламент на практике, в свою очередь, также находится под контролем прави-

тельства или, во всяком случае, испытывает с его стороны достаточно сильное воздействие.

В ряде стран устанавливается скрытый контроль над законодательной деятельностью парламента. Наряду с этим во всех ведущих современных странах, кроме Великобритании, контроль над законодательной деятельностью парламента принимает узаконенные формы в виде так называемого конституционного надзора: например, в США – это толкование Конституции Верховным судом, в ФРГ – надконституционные решения федерального Конституционного суда.

Таким образом, общей тенденцией для современных государств является ослабление принципа парламентской ответственности правительства и укрепление исполнительной власти. Эти тенденции порождаются усложнением общественной жизни, необходимостью предотвращения чрезмерного вторжения парламентаризма в сферу деятельности исполнительной власти.

Парламентаризм в условиях политической трансформации необходимо рассматривать как в правовом, так и в политическом аспекте. В первом случае речь идет о роли парламента, определенной конституционно-правовыми нормами, во втором – о его фактическом участии в политическом процессе, иногда не закрепленном и не предусмотренном нормами конституций. Такой подход отражает усложнение общественной жизни, которая не может регулироваться только с помощью законов и лишь административными методами со стороны государства. Это связано с возрастающей ролью гражданского общества. И если его «агентами влияния» на государство выступают партии, то государство для этих целей вынуждено прибегать к помощи парламента, рекрутируя в качестве «агентов влияния» парламентариев.

В условиях транзита, социальной дифференциации и политического динамизма функциональная модель парламентаризма претерпевает изменения. Важнейшей отличительной чертой парламентаризма в переходных обществах является его способность откликаться на вызовы времени, функционально приспосабливаться к изменяющимся условиям. Естественно, одной из главных функций парламентаризма является его содействие и участие в процессе по усилению политической системы за счет достижения согласия в обществе. В обществах постсоциалистической трансформации парламентаризм наделяется и новыми функциями. Речь идет о та-

ких новых функциях как коммуникативная, информативная, воспитательная и др. Социальное предназначение современного парламентаризма заключается в организации добровольного, свободного и постоянного дискурса между всеми группами интересов, политическими силами.

Специфика парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации связана с проблемой формирования в этих обществах демократических институтов, исторической обусловленности их появления, совместимости западных традиций и локальных институтов, возможности прямых параллелей с прошлым и включения парламентаризма в формирующуюся новую политическую систему. Такая постановка вопроса позволяет вести речь о перспективах демократии в этих обществах, направлениях ее развития, особенностях форм, которые она приобретает в ходе общественного развития. С учетом этого можно говорить о том, как изменяется роль парламентских институтов, парламентской демократии, насколько соотносится она с наблюдаемой практически везде тенденцией к сосредоточению реального управления в руках исполнительной власти, усилению авторитарных методов руководства, отчуждению людей от государственной власти, формализации публичной политики, девальвации выборных начал.

Процесс становления парламентаризма носит длительный характер и включает в себя несколько стадий, важнейшими из которых являются: формирование на базе культурного наследия соответствующей идеологии; поиск оптимальных моделей включения парламента в политическую систему в качестве относительно самостоятельной подсистемы; укоренение и совершенствование всех структурных элементов парламентаризма.

Развитие парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации происходит в направлении и формах, отражающих общемировые тенденции этого процесса. Однако здесь парламентаризм имеет свои специфические черты, определяемые продолжительностью периода существования представительных органов в этих обществах, особенностью их исторического политического развития, где власть преимущественно всегда носила персонифицированный характер, фрагментарностью собственного опыта государственного строительства и слабостью гражданских институтов.

Очевидно, место и роль парламента может

существенно меняться в зависимости от задач, которые решает общество на том или ином этапе своего развития. Изменение роли парламента в обществах постсоциалистической трансформации связано с принципиально разными задачами, которые решались на различных этапах трансформации политических систем этих обществ. В интегрированной форме их можно свести к либерализации недемократических режимов, легитимации новых демократических институтов и упрочению политической системы и консолидации общества.

Таким образом, становление парламентаризма представляет длительный процесс и, помимо наличия собственно парламента, требует формирования определенной системы гражданских институтов, условий и отношений, политической культуры. Исключение какого-либо из этих элементов снижает эффективность парламентаризма или делает его существование номинальным.

Большинство обществ переходного периода находятся в той фазе трансформации политических систем, когда принятые решения должны не только закрепляться в конституционно-правовых нормах, но и сопровождаться признанием обществом новых демократических институтов. Общество должно привыкнуть к стабильности основных политических правил и процедур, что требует их многократного повторения. Из этого напрашивается вывод о несвоевременности структурных изменений важнейших демократических институтов, особенно таких, как выборы, затрагивающих самые широкие слои. Здесь же актуализируется проблема поиска парламентами ресурсов для усиления, расширения сферы влияния в сложившейся системе политических координат.

Несмотря на слабость политических партий в обществах постсоциалистической трансформации, им нет альтернативы как организациям, специально созданным и функционально приспособленным к условиям представительной демократии. Этим обусловлено внимание, которое должно оказывать государство в их становлении, что в определенной мере оправдывает включение властных структур в процесс формирования партийных систем.

На фоне общемировой тенденции к нивелированию отдельных полномочий и прав парламента, в обществах постсоциалистической трансформации парламентаризм сталкивается с рядом дополнительных трудностей, которые

приводят к снижению его престижа и усилению влияния исполнительной ветви власти.

Крен в пользу исполнительной власти происходит по той причине, что она располагает кадровыми, финансовыми и материальными ресурсами, которые позволяют ей оперативно влиять на любую ситуацию в обществе. Возможность быстрого решения проблем создает почву для возвышения исполнительной власти и создания в восприятии масс впечатления о том, что именно от исполнительной власти, а не от парламентариев, зависит реальное положение дел.

Другая причина, создающая трудности для развития парламентаризма заключается в том, что в силу специфики деятельности исполнительной власти на нее всегда падает большая доля ответственности за проделанную работу, чем на парламентариев, которые не в полной мере отвечают за принятие даже откровенно слабых законов. Не случайно законодатели чаще выступают в роли обвинителей, но не обвиняемых, так как критиковать всегда легче, чем практически реализовывать социально-экономический курс. Поэтому население скептически относится к народным избранникам, которые, по их мнению, в большей степени создают трудности работе правительства.

Немаловажную роль в создании благополучного имиджа исполнительной власти и принижении значения парламента играют СМИ, поскольку некоторые из них находятся в непосредственной зависимости от исполнительной власти. В силу материально-финансовой зависимости и не только, они часто представляют работу правительства в более благоприятном свете, нежели деятельность парламентариев. Иной раз СМИ подвергают критике не только деятельность парламента, но и ведут целенаправленную работу по дискредитации самих парламентариев.

На пути развития парламентаризма стоит и труднопреодолимая историческая проблема ментального характера. В массовом сознании всегда сильны традиции этатизма, состоящие в том, что народ чаще уповает на сильную личность в лице президента (премьера), способную навести жесткий порядок, чем на представительный орган, в стенах которого ведутся бесчисленные дискуссии. Тем более у избирателей возникает иллюзия по поводу роскошной, иногда и небезосновательно, жизни парламентариев, существующих за счет средств налогоплательщиков.

Как показывает практика, в экономически

развитых государствах с устойчивой политической системой гражданское общество не проявляет должного интереса к политике. Приоритетом в данных обществах является стремление к личному успеху, а интерес к политике отодвигается на задний план и проявляется в относительно высоком абсентеизме. На фоне индивидуализации жизни граждане утрачивают интерес к деятельности парламентариев, а победа президента на выборах, который олицетворяет всю нацию, является прекрасным примером в достижении высокопоставленной цели. Поэтому не случайно общественное мнение, особенно на переломных этапах истории, чаще всего оказывается на стороне президента, а не законодательного органа.

Степень зрелости парламентаризма, возможность выполнения им своих функций демонстрируют уровень развития демократии в обществе, которая невозможна и без такой составляющей политического бытия общества, как политическая культура. Но в рамках журнальной статьи невозможно остановиться на характеристике политической культуры стран постсоциалистической трансформации по отдельности, установить универсальные характеристики и вычленив ее национальные особенности. Поэтому представляется логичным ограничиться общей характеристикой, но, в то же время, достаточной степенью обобщения особенностей политической культуры современной России, которая позволит проследить влияние данного явления на развитие парламентаризма.

Затянувшийся процесс политического и социально-экономического реформирования страны, невозможность достижения согласия в обществе по поводу проводимых реформ, отсутствие опыта государствообразования на основе демократических ценностей, свидетельствуют о том, что политическая культура современной России весьма далека от ее зрелых моделей, которые присущи развитым обществам.

Политическая культура современной России характеризуется отсутствием устойчивой традиции участия основной массы населения в политической жизни. Это объясняется политической инфантильностью значительной части населения, доверчивостью, недопониманием, недооценкой роли представительных органов власти. Следствием такой пассивности населения становится еще большее отдаление его от управленческих процессов, усиление крена властных полномочий в пользу исполнительной власти

при отсутствии системы индивидуальной ответственности. Жесткая централизованная, деспотическая власть исключает возможность даже мысли о контроле за ее действиями со стороны общественности, что приводит к снижению уважения к закону, беззаконию и произволу в центре и на местах при проведении политических акций. Особо необходимо выделить феномен персонализированного восприятия россиянами власти, который замедляет процесс политической структуризации общества и становления партийной системы.

Радикальные изменения основ экономической, социальной, политической и духовной жизни, усложнение социальной структуры общества, появление в нём новых социальных групп, рост имущественного неравенства, усиление вертикальной и горизонтальной мобильности, переоценка на основе расширения доступа к информации об уроках прошлого, настоящего и перспектив будущего ускоряют процесс раскола российского общества на два враждебных лагеря, два типа сознания и политической культуры.

На фоне устойчивых психологических стереотипов достаточно сложно прогнозировать возможные варианты и перспективы развития российской политической культуры. Современная Россия открыта миру, доступ к информации сегодня не является неразрешимой проблемой. Процесс становления гражданского общества, развитие партийной системы, становление среднего класса, характеризующие современные развитые общества, наполняют, хотя и медленно, социокультурную, политическую, экономическую повседневность России. Как представляется, дальнейшая трансформация российской политической культуры произойдет на основе взаимодействия традиционных ценностей отечественной культуры и либерально-западных. Безусловно, этот процесс растянется на десятилетия, и его характер не может быть оценён однозначно.

Несмотря на имеющиеся трудности, на пути развития парламентаризма в переходных обществах, политическая практика развитых стран наглядно демонстрирует, что парламент отнюдь не изжил себя и не исчерпал свою роль как важного института демократии. Послевоенный опыт развития политической системы в развитых странах свидетельствует о том, что парламент обладает рядом достоинств и может служить стабилизирующим фактором государственного строя, в частности, он вместе с другими органами власти осуществляет все основные функции

государства, придавая этому процессу характер осуществления воли всего населения; легализует власть, облекая ее в форму представительного правления народа; способствует достижению компромиссов между различными политическими партиями и соглашения между консервативными и социал-реформистскими партиями; принимает законы, образует важнейшую часть правовой надстройки.

Как показывает новейшая история стран постсоциалистической трансформации, в этих странах парламенты становятся органической частью государственной власти. Они выполняют главную властную функцию через создание законодательной основы общества, государства, т.к. законы становятся основным источником права, которые определяют вектор развития стран молодой демократии. Перспективы парламентаризма в этих обществах зависят не только от того, какая форма правления утвердится в государстве, но и от уровня зрелости всех субъектов политического процесса, готовности общества к демократическим изменениям и способности политической элиты к открытому взаимодействию с обществом, что во многом должно определить стабильность демократической избирательной системы, наличие разветвленной системы негосударственных институтов (прежде всего политических партий) и совершенствование деятельности парламента.

В становлении и развитии парламентаризма в переходных обществах прослеживаются общие проблемы и тенденции развития. Конкретным выражением универсальных проблем данного процесса могут послужить: повышение роли парламента, востребованность публичной электоральной политики и ее носителей – партий, политических лидеров, средств массовой информации.

В целом, парламентаризм в обществах постсоциалистической трансформации, развиваясь в рамках общемировых тенденций, в то же время не исключает возможности отклонений этого универсального явления от своих общесовременных форм, что вызвано как социокультурными особенностями страны, так и смещением (иногда весьма существенным) акцентов в основных направлениях традиционной парламентской деятельности с учетом изменения решаемых задач. Это позволяет шире взглянуть на проблемы, переживаемые не только парламентаризмом обществ постсоциалистической трансформации, но и парламентской демократией в целом.

Литература

- 1 Романов Р. М. Парламентаризм: теория, история и современность. – М., 2002. – С. 53.
- 2 Там же. – С.57.
- 3 Чиркин В. Е. Государственное и муниципальное управление. – М., 2004. – С. 65.
- 4 Йеринг Р. Борьба за право. – М., 1991; Фабрициус Ф. Права человека и современная политика. – М., 1995; Akler J. Constitutional and Administrative Law. 2nd ed. London, 1994; Lewell M.E., Patterson S.C. The Legislative Process in the United States. N.Y., 1996.
- 5 Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993. – С. 277.
- 6 Линц Х. Опасности президентства // Полис, 2001. – № 5. – С. 54-55.

References

- 1 Romanov R.M. Parlamentarizm: teoriya, istoriya, sovremennost. – M., 2002. – S. 53.
- 2 Tam zhe. – S. 57.
- 3 Chirkin B.E. Gosudarstvennoe I munitsipalnoe upravlenie. – M., 2004. – S. 65.
- 4 Yering R. Borba za pravo. M., 1991; Fabritsius F. Prava cheloveka I sovremennaya politika. – M., 1995; Akler J. Constitutional and Administrative Law. 2nd ed. London, 1994; Lewell M.E., Patterson S.C. The Legislative Process in the United States. N.Y., 1996.
- 5 Aron R. Demokratiya I totalitarizm. – M., 1993. – S. 277.
- 6 Lints H. Opasnosti prezidentstva // Polis, 2001. – № 5. – S. 54-55.

УДК 141

Е.Л. Гореликов

Научно-исследовательский центр, Новгородский государственный
университет им. Ярослава Мудрого, Россия, г. Великий Новгород
E-mail: Egoriy.Gorelikov@novsu.ru

Ноосферно-символьная парадигма гражданской идентификации глобального социума

В статье определяются сущностные основания консолидации гражданского ядра глобального социума. Генеральной парадигмой развития глобального социума представляется ноосферно-символьная концепция мировой целостности. В качестве первоосновы развития современного общества рассматривается образовательная сфера общественной практики. Ведущим субъектом реализации образовательной стратегии в жизни глобального социума является гражданское общество. Созидательные ресурсы гражданского общества идентифицируются естественнонаучным мышлением интеллектуалов и творческой мыслью социально-гуманитарной интеллигенции. Концептуальным базисом социальной деятельности интеллигенции служит ноосферная научно-философская парадигма. Всеобщей основой целостного научно-философского мышления выступают универсальные законы вербально-символьного общения людей. Законы языка конституируют рациональный строй глобального социума.

Ключевые слова: ноосферная парадигма, глобальный социум, гражданское общество, гражданская личность, интеллигенция, образовательное общество, онтологический символизм.

E.L. Gorelikov

Noospheric-symbol paradigm to civil authentication of global socium

The basic grounds of consolidation of civil kernel of global socium are determined in the article. The general paradigm of development of global socium is noospheric-symbol conception of world integrity. As fundamental principle of development of modern society the educational sphere of public practice is examined. The leading subject of realization of educational strategy in life of global socium is civil society. The creative resources of civil society are identified by natural-science thought of intellectual persons and creative idea of socially-humanitarian intelligentsia. The conceptual base of social activity of intelligentsia noospheric serves as scientifically-philosophical paradigm. The universal laws of verbally-symbol intercourse of people come forward universal basis of integral scientifically-philosophical thought. The laws of language constitute the rational line-up of global socium.

Key words: noospheric paradigm, global socium, civil society, civil personality, intelligentsia, educational society, ontological symbolism.

Е.Л. Гореликов

Ғаламдық социумның азаматтық бірегейлігінің ноосфералық-рәміздік парадигмасы

Мақалада ғаламдық социумдағы азаматтық ядроның нығаюларының негізі қарастырылған. Әлемдік тұтастықтағы ноосфералық-символдық концепцияда ғаламдық социумдағы басты парадигмалардың дамуы көрсетілген. Қоғамдық тәжірибеде білім беру шеңберінде қазіргі қоғам дамуының алғашқы негізі қарастырылған. Азаматтық қоғам ғаламдық социум өмірінде білім беру стратегиясын жүзеге асырудың жетекші субъектісі. Әлеуметтік гуманитарлық интеллигенциялардың шығармашылық ойы және интеллектуалдардың пайымдаулары жаратылыстану ғылымдарында азаматтық қоғамның ресурстарымен бірегейлендірді. Ноосфералық ғылыми-философиялық парадигма - интеллигенцияның әлеуметтік іс-әрекетінің концептуалды негізі.

Ғылыми-философиялық пайымдаудың ойлаудың жалпыға бірдей негізі адамдардың вербалды-рәміздік қарым-қатынасының заңдары болып табылады.

Түйін сөздер: ноосфералық парадигма, ғаламдық социум, азаматтық қоғам, азамат, интеллигенция, білім беру қоғамы, онтологиялық символизм.

Современный этап развития человечества характеризуется глобализацией общественной жизни и ее приведением к общему знаменателю. Универсальными факторами мировой истории выступают два типа взаимодействия – в виде единства и борьбы противоположностей, конвергенции и дивергенции исторических сил. Перед мировым сообществом встает вопрос о принципиальном выборе будущего – о созидательной или разрушительной направленности социальной энергии, о духовной или материальной стратегии исторического развития глобального социума.

Цель статьи состоит в определении рационально-логических оснований консолидации гражданского ядра глобального социума. В научно-исследовательской практике идейный базис познания характеризуется понятием «парадигма». В исторической динамике «парадигма» выступает как логически организованная система утверждений науки, выражающих качественное единство предметной целостности в ее внутренне необходимых различиях и способности саморазвития [1].

Универсальные ориентиры развития человечества, согласно Гегелю, обозначаются формами абсолютного духа – чувственным созерцанием искусства, рассудочным представлением религии и методологическим единством философии в постижении нового. Философия есть «познанное посредством мышления понятие искусства и религии, в котором все то, что различно по содержанию, познано как необходимое, а это необходимое познано как свободное» [2]. Наряду с философией методологической природой обладает наука. Главное их различие состоит в том, что научная мысль опирается в познании действительности преимущественно на аналитические методы, тогда как философия руководствуется в моделировании мировой целостности синтетическим методом мышления. Тематической спецификой современной философии является ее «праксиологическая» направленность на преобразование действительности в соответствии с идеалом гуманизма как концепцией творческой самореализации человеческой личности.

В контексте праксиологических задач современной философии проблемный замысел статьи состоит в том, чтобы установить генерального субъекта гражданского обустройства планетарного социума и выявить идейные основания глобальной стратегии социально-исторического процесса. Глобальные угрозы будущему человечества диктуют мировому сообществу необходимость разработки максимально гуманистической, предельно конструктивной стратегии развития в XXI веке. Пространство человеческого общения оказывается сегодня вновь, как и во времена средневековья, зоной особого внимания общества, объектом социального культивирования, в русле которого на передний план общественной практики выдвигается задача целенаправленной подготовки субъектов производства, разработки проблемы образования и воспитания. Образование «есть обнаружение формы всеобщего, и это есть мышление вообще» [3]. Поэтому современный социум определяется в своей качественной специфике как «образовательное общество» [4]. Внешним выражением «образовательной сути» современного общества является информационная глобализация.

Практическим субъектом образовательной стратегии в развитии современного социума выступает гражданское общество как собрание креативно мыслящих личностей, самостоятельных по социальному статусу, идейно развитых и солидарных в претворении общего блага ненасильственными средствами интеллектуального просвещения и морального убеждения. Идейная суть гражданского общества выражается в «проектно-конструктивной» деятельности гражданских личностей: социальный проект реализуется в итоге их творческого взаимодействия [5]. Гражданской личностью является социально ответственный и духовно развитый человек, обладающий гражданским идеалом и творческим настроем личных мотиваций в осуществлении общего блага.

В современном мире внутренняя суть «просвещенного общества» гражданских личностей определяется интеллигенцией как идейно орга-

низованным социальным классом, нацеленным на всемерное распространение знаний в обществе и утверждение общественного блага творческой силой научно-философской мысли. Интеллигенция утверждает себя в обществе «как культурная самоидентификация личности... Деятельность интеллигенции... носит идеократический характер. Ее власть заключается в информационных кодах...» [6]. Социальное качество интеллигента определено происхождением корневой основы его имени от латинского слова *intelligens*, -ntis 'понимающий, разумный, знающий' [7]: интеллигент – это понимающий человек, знающий целостность бытия и выражающий ее в своей разумной деятельности. Однако содержание понятия «интеллигент» особенно стремительно менялось в последнее время, и рубежи двух смежных столетий – XX и XXI – предъявляют нам совершенно разные образы интеллигентов, несходные их типовые портреты. Новая социальная реальность внесла коррективы в традиционное содержание понятия «интеллигент», поскольку рядом с ним возникли и самоутверждались представители «креативного класса», «белые воротнички» и «деловые люди» эпохи менеджизма. Палитра формирующегося информационного общества определяется доминированием «образованного класса», выстраивающего диалог с властными и социальными элитами в обществе знаний. В семиотике социального пространства слово «интеллигент» оказывается в одном ряду с коррелятами «актор», «гражданская личность», «гуманитарий», «интеллектуал», «профессионал», «специалист». Представление об интеллигенции как о носителе нравственно-интеллектуального начала нации заметно деформировано эпохой социальных трансформаций: ценностные установки общественного служения, составляющие духовную суть гражданской личности интеллигента, подменяются стратегиями успешности и карьерного роста, линию жизни задают векторы утилитарности и прагматизма. В споре двух концепций «интеллигенции» – профессионально-социологической (функционально-практической) и оценочно-этической (субстанциально-духовной) – мы отдаем предпочтение второй как более соответствующей категориальному именованию данного социального явления.

Предельно заостренным выражением функционально-практического понимания интеллигенции служит ее идентификация особым харак-

тером действий, обусловленных «идейностью своих задач и беспочвенностью своих идей» [8]. Таким «идейно сплоченным», но «беспочвенным» объединением людей является «криминальное сообщество», рационально организованное, но деструктивно-разрушительное по своим целям. В отличие от деструктивных сообществ интеллигенция являет собой социальный слой граждан, воспроизводящих и ретранслирующих позитивные смыслы культуры [9]: интеллигенты – это умственно порядочные люди [10]. Обращенность интеллигенции к всеобщим законам бытия, склонность к творчеству и гуманистический отказ от социального насилия позволяют охарактеризовать ее образ жизни как «созидательный гуманизм».

Парадигмальной основой самоутверждения интеллигенции в жизни глобального социума стала научно-философская концепция ноосферного бытия, сформулированная в духе католического модернизма французскими исследователями Э. Леруа и Т. де Шарденом и продуманная в контексте достижений современного естествознания и тенденций общественной практики великим представителем науки XX века В. И. Вернадским. Этика ноосферного гуманизма отвергает тотальный антагонизм в развитии мировой реальности и утверждает движущей силой исторического прогресса человечества логику глобального синтеза – внутреннего единения природы, общества и человеческой личности [11].

Социальной сутью «ноосферной реальности», в понимании В. И. Вернадского, служит реализация в коллективной жизни людей творческой свободы, определяющей созидательный дух целостного социокультурного разума человечества. Полное развитие созидательных ресурсов мировой истории как осуществления разумной воли людей в стремлении к всеобщему благу ведет, по логике мыслителя, к рождению в практике современного человечества единого планетарного социума мировой культуры как истинного воплощения «ноосферной целостности» бытия [12]. Определяя интегральную суть ноосферной реальности, современные исследователи обозначают соответствие не только коллективного, но и индивидуального разума формам конкретно-исторического бытия как ноосферную идентичность [13].

В социально-историческом плане следует различать два этапа внедрения ноосферного мировоззрения в практику общественной

жизни – научно-систематический и интегрально-философский. На первом этапе устанавливается в систематическом виде внешняя связь главных разделов современного научного знания, на втором осуществляется теоретическое моделирование универсальных параметров внутреннего единства мировой целостности. Первый ракурс исследования является в основном ретроспективным описанием действительности. Второй способ построения ноосферной картины бытия обладает перспективным характером, обращен к будущей практике человечества – и потому начинается с категориально-символьной реконструкции глобального интеллекта, обозначающей понятийную логику развития мировой цивилизации [14].

На сегодняшнем этапе осуществления ноосферного синтеза реализуется прежде всего естественнонаучная интеграция, нацеленная на формирование совместными усилиями специальных наук общенаучной картины мира как составной реальности. Однако такой синтез оказывается довольно поверхностным, так как многие естественные науки пользуются в познании абстрактным языком математических исчислений и сохраняют в отношениях друг с другом теоретическую разногласию, не позволяя установить всеобщие связи бытия. На фоне обострения глобальных проблем все более актуальной становится задача универсального научно-философского синтеза бытия на базе гуманитарных, социально-философских наук, обращенных к творческим потенциалам человеческой личности.

Указанные два способа концептуального моделирования ноосферной целостности были определены В. С. Степиным в эпистемологической схеме развития новоевропейской научной рациональности как перехода теоретического познания от описания «простых систем» механического типа к реконструкции «сложных» систем, реагирующих на изменения окружающей среды. Динамические контуры концептуального моделирования бытия выступают в виде «саморегулирующихся систем», откликающихся на воздействия внешней среды внутренним смещением управленческих центров, и «саморазвивающихся систем», преобразующих внешнюю среду в подобие собственной целостности [15]. Различия названных видов систем определяют предметную основу двух этапов развития ноосферного самосознания глобального социума – естественнонаучного и гуманитарно-философского [16].

Творческая сила философского мышления лишь тогда обретает истинный характер, когда находит в чувственном материале действительности реальные очертания универсальной необходимости. Истина, согласно христианской идее боговоплощения, не прячется в заоблачном мире, а лежит на поверхности практической жизни людей. Действительной основой «философской мудрости» повседневности служит символическая природа языка, обеспечивающая взаимопонимание между людьми и обозначающая истинные границы их совместной жизни. Выражением полноты бытия в чувственном материале общественной практики является разумная речь людей, созидаящая всемирный социум человеческой культуры. Слово выступает важнейшим инструментом созидательной деятельности людей, обеспечивающим взаимопонимание между ними, но нацеленным по своей идейной сути на творческое самовыражение духовной энергии человеческой личности. Содержательные основы самоутверждения ноосферного разума в жизни мирового сообщества определяются символическим характером духовной культуры человечества. Символ – это истинный образ внутренней необходимости предметной целостности, представленный в чувственном облике телесного существа. «То, что утверждается Символом, есть единство Слова и Плоти» [17].

Реальность Слова выступает средоточием творческих замыслов мировой культуры, служит претворением полноты разума в практических делах людей. Следовательно, коренной смысл ноосферной философии состоит в постижении символического канона Языка в качестве разумной основы мироздания и идейного наставника общественной практики. «Слово, – по оценке П. Флоренского, – есть самая реальность, словом высказываемая, – не то чтобы дублет ее, рядом с ней поставленная копия, а именно она, самая реальность в своей подлинности, в своем нумерическом самотождестве» [18]. Глобальный кризис современной цивилизации может быть преодолен человечеством лишь за счет оздоровления земной жизни мыслительной энергией, разумным промыслом Языка, посредством семиотической реабилитации всемирной практики человечества. Гуманистические надежды современного общества на усмирение мирового хаоса должны найти реальное выражение в разработке научно-философским разумом универсальной языковой картины мира как парадигмально-сим-

вольной модели созидательных ресурсов человечества в претворении будущего.

Язык человечества отличается многообразием форм и выступает в двух основных проекциях – естественных и искусственных языков, предельно обобщенной моделью последних является язык математики. Различие двух видов символического общения людей обусловлено противоположностью качественных и количественных параметров общественной практики, нацеленной на духовное руководство жизнью человеческого сообщества и механическое управление природными процессами. Единство качества и количества в структурах бытия означает взаимопроникновение естественных и искусственных форм общения людей, при котором одни из них в большей мере общаются на естественном, а другие на искусственном языке. Это различие определяет формирование двух главных субъектов гражданского социума – интеллектуалов и интеллигентов как представителей естественнонаучного и социально-философского разума [19].

Основное качество интеллигента состоит в творческой силе мышления, определяющей безграничные возможности продуктивного общения между людьми на основе целостной, ноосферной интеграции бытия. Интеллектуал и интеллигент служат гражданскими субъектами двух концепций претворения глобального будущего человечества — технократической и гуманистической, комбинаторно-составной и интегрально-творческой. Сегодня в развитии мирового сообщества все более болезненно ощущается доминанта технократического мышления, препятствующая творческому преодолению принципов естествознания прошлого века, явно зашедшего в тупик, не способного постичь целостность природного бытия и поставившего человечество перед угрозой экологической катастрофы. Выход из этого идейного тупика связан с вербально-символическим переосмыслением действительности. Названные способы освоения мировой целостности определяют, по мнению Д. Г. Смирнова, особенности двух стратегий знаково-мыслительной деятельности — семиотической и семиологической. Исторический прогресс человечества, обусловленный возрастанием мыслительной энергии людей в преобразовании действительности, предполагает первичное самоутверждение в общественной практике семиотических способов регламентации коллективного опыта. Наиболее высокий уровень семиотической деятельности

связан с группировкой простых знаков в сложные, социальное производство которых определяет формирование «человека семиотического», или «интеллектуала», нацеленного на развитие математической комбинаторики [20].

Однако когнитивно-познавательные способности человека семиотического носят локально-прагматический характер и потому ограничены феноменальным содержанием действительности, не выражают субстанциального единства бытия. Стремление к постижению сущности мировой реальности определяет характер «целостного», или «семиологического человека», действительной реализацией которого выступает интеллигенция. Отличительной особенностью интеллигента является гуманистическая гибкость мышления, определяющая безграничные возможности продуктивного общения между людьми на основе творческой способности. Смысловым средоточием творческого мышления интеллигента выступает идея целостности бытия, питаемая действительными процессами интеграции мироздания.

Главным предметом ноосферного мышления выступает творческая личность человека как средоточие мировой целостности и ведущий актор разумной практики глобального социума. Так проблема ноосферной самоидентификации становится центральной для ноосферной персонологии [21]. Идеальные силы «ноосферной личности» получают категориально-всеобщую самоидентификацию в структуре Языка.

В русле углубления гуманистических оснований современной общественной практики все более насущной теоретико-познавательной проблемой становится разработка целостной языковой картины мира, способной выразить в логических формах категориально-символический строй мировой культуры. Антропологический поворот в развитии философского самосознания Новейшего времени обретает разумное завершение в признании Языка генеральной движущей силой общественного прогресса [22]. В рамках вербально-философского проектирования глобального социума символические смыслы социальной коммуникации начинают управлять будущим человечества. Гуманистический характер социального развития в XXI веке будет определяться творческой энергией научно-философской мысли в познании вербально-символических параметров общественной практики.

Идея построения глобального социума созидательной силой Слова категориально фокусируется в принципе «онтологического символизма», утверждающего символические законы разумного языкового общения людей выражением субстанционального единства мировой реальности. В современном мире Язык становится главным инструментом социального проектирования глобального будущего человечества, выступает генеральной силой разумного управления общественной практикой. Утверждение Разума и Языка в качестве главных движущих сил в поступательном развитии человечества означает целенаправленное претворение общественной жизни как ноосферной реальности, сознатель-

ное воспроизводство социальной целостности на основе гуманистических ценностей мировой культуры и особенностей национального языка. В ноосферной проекции историческое развитие планетарного социума будет определяться в значительной степени творческим ресурсом языка, являющегося наиболее массовым средством конструктивного общения граждан в глобализирующемся мире [23]. Гуманистическим императивом XXI века становится концепция образования, базирующаяся на языковой стратегии духовного развития социума и направленная на формирование ноосферного сознания гражданских личностей.

Литература

- 1 Кун Т. Структура научных революций. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1977. – С. 11, 238.
- 2 Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – С. 393.
- 3 Гегель Г. В. Ф. Философия истории // Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Т. 8. – М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. – С. 389.
- 4 Агацци Э. Идея общества, основанного на знаниях // Вопросы философии. – 2012. – №10. – С. 10; Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: пер. с англ. – М.: Academia, 1999. – С. 18.
- 5 Резник Ю. М. Гражданское общество в современной России: проекты и возможности их реализации [Электронный ресурс]. URL: <http://mzst.ru/pages/13-ju.m-reznik-grazhdanskoe-obshhestvo-v.html> (дата обращения: 12.09.2009)
- 6 Воронов Ю. М. Интеллигенция как социокультурная идентичность // Интеллигенция и мир. Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук. – 2004. – №1-2. – С. 3.
- 7 Современный словарь иностранных слов. – 2-е изд. – М.: Рус. яз., 1999. – С. 240.
- 8 Федотов Г. П. Трагедия интеллигенции // Федотов Г. П. О России и русской философской культуре. – М., 1990. – С. 409.
- 9 Порозов В. А. «Интеллигенция как класс управляющих» или о двух крайностях российского интеллигентоведения // Интеллигенция и мир. Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук. – 2013. – №4. – С. 152.
- 10 Лихачев Д. С. Об интеллигенции: Сб. статей. – СПб.: Фонд «Сервантес», 1997. – С. 7.
- 11 Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – С. 30, 509.
- 12 Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – С. 132, 150.
- 13 Смирнов Г. С., Смирнов Д. Г. Философия и семиотика ноосферной идентичности: религиозный аспект // Ноосферные исследования. – 2013. – Вып. 2(4). – С. 85.
- 14 Гореликов Л. А., Лисицына Т. А. Сакральность смысла в соборности слова // Гореликов Л. А., Лисицына Т. А. Русский путь. Опыт этнолингвистической философии: В трех частях. – Ч. 1. Символика смысла в структурах бытия. – Великий Новгород: изд-во НовГУ, 1999. – С. 73–94.
- 15 Степин В. С. Научная рациональность в техногенной культуре: типы и историческая эволюция // Вопросы философии. – 2012. – №5. – С. 22.
- 16 Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – С. 274–275.
- 17 Белый А. Эмблематика смысла // Белый А. Символизм как миропонимание. – М.: Республика, 1994. – С. 53.
- 18 Флоренский П. А. У водоразделов мысли (черты конкретной метафизики) // Флоренский П. А. Сочинения в 4 т. Т. 3. Ч. 1. – М.: Мысль, 1999. – С. 263.

- 19 Смирнов Г. С. Новая молодая российская интеллигенция: философские проблемы ноосферной экологии, антропологии и персонологии XXI века // Интеллигенция и мир. Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук. – 2008. – №4. – С. 63.
- 20 Смирнов Д. Г. Интеллигенция: семиологическая функция (К постановке проблемы) // Интеллигенция и мир. Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук. – 2008. – №3. – С. 19-22.
- 21 Смирнов Г. С. Новая молодая российская интеллигенция: философские проблемы ноосферной экологии, антропологии и персонологии XXI века // Интеллигенция и мир. Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук. – 2008. – №4. – С. 70.
- 22 Лосев А. Ф. Философия имени // Лосев А. Ф. Из ранних произведений. – М.: Правда, 1990. – С. 24.
- 23 Гореликов Л. А., Лисицына Т. А. Русский путь. Опыт этнолингвистической философии: В трех частях. – Великий Новгород: изд-во НовГУ, 1999. – 384 с.; Лисицына Т. А., Гореликов Л. А. «Язык образования и образование языка» – инновационный императив России XXI века. – Великий Новгород: изд-во НовГУ, 2008. – 404 с.

References

- 1 Kun T. Struktura nauchnykh revolyutsiy. 2-e izd. M.: Progress, 1977. S. 11, 238.
- 2 Gegel G. V. F. Entsiklopediya filosofskikh nauk. T. 3. Filosofiya dukha. M.: Mysl', 1977. S. 393.
- 3 Gegel G. V. F. Filosofiya istorii // Gegel G. V. F. Sochineniya. T. 8. M.; L.: Sotsekgiz, 1935. S. 389.
- 4 Agatstsi E. Ideya obshchestva, osnovannogo na znaniyakh // Voprosy filosofii. 2012. №10. S. 10; Bell D. Gryadushcheye postindustrial'noye obshchestvo: per. s angl. M.: Academia, 1999. S. 18.
- 5 Rezkik Y. M. Grazhdanskoye obshchestvo v sovremennoy Rossii: proyekty i vozmozhnosti ikh realizatsii [Elektronnyy resurs]. URL: <http://mzst.ru/pages/13-ju.m.-reznik-grazhdanskoe-obshchestvo-v.html> (data obrashcheniya: 12.09.2009)
- 6 Voronov Y. M. Intelligentsiya kak sotsiokulturnaya identichnost' // Intelligentsiya i mir. Rossiyskiy mezhdisciplinarnyy zhurnal sotsial'no-gumanitarnykh nauk. 2004. №1–2. S. 3.
- 7 Sovremennyy slovar' inostrannykh slov. 2-e izd. M.: Rus. yaz., 1999. S. 240.
- 8 Fedotov G. P. Tragediya intelligentsii // Fedotov G. P. O Rossii i russkoy filosofskoy kul'ture. M.: 1990. S. 409.
- 9 Porozov V. A. "Intelligentsiya kak klass upravlyayushchikh" ili o dvukh kraynostyakh rossiyskogo intelligentovedeniya // Intelligentsiya i mir. Rossiyskiy mezhdisciplinarnyy zhurnal sotsial'no-gumanitarnykh nauk. 2013. №4. S. 152.
- 10 Likhachev D. S. Ob intelligentsii: Sb. statey. SPb.: Fond "Servantes", 1997. S. 7.
- 11 Vernadskiy V. I. Filosofskie mysli naturalista. M.: Nauka, 1988. S. 30, 509.
- 12 Vernadskiy V. I. Filosofskie mysli naturalista. M.: Nauka, 1988. S. 132, 150.
- 13 Smirnov G. S., Smirnov D. G. Filosofiya i semiotika noosfernoy identichnosti: religioznyy aspekt // Noosfernyye issledovaniya. 2013. Vyp. 2(4). S. 85.
- 14 Gorelikov L. A., Lisitsyna T. A. Sakralnost' smysla v sobornosti slova // Gorelikov L. A., Lisitsyna T. A. Russkiy put'. Opyt etnolingvisticheskoy filosofii. V trekh chastyakh. Ch. 1. Simvolika smysla v strukturakh bytiya. Velikiy Novgorod: izd-vo NovGU, 1999. S. 73–94.
- 15 Stepin V. S. Nauchnaya ratsional'nost' v tekhnogennoy kul'ture: tipy i istoricheskaya evolyutsiya // Voprosy filosofii. 2012. №5. S. 22.
- 16 Vernadskiy V. I. Filosofskie mysli naturalista. M.: Nauka, 1988. S. 274–275.
- 17 Belyy A. Emblematika smysla // Belyy A. Simvolizm kak miroponimaniye. M.: Respublika, 1994. S. 53.
- 18 Florenskiy P. A. U vodorazdelov mysli (cherty konkretnoy metafiziki) // Florenskiy P. A. Sochineniya v 4 t. T. 3. Ch. 1. M.: Mysl', 1999. S. 263.
- 19 Smirnov G. S. Novaya molodaya rossiyskaya intelligentsiya: filosofskie problemy noosfernoy ekologii, antropologii i personologii XXI veka // Intelligentsiya i mir. Rossiyskiy mezhdisciplinarnyy zhurnal sotsial'no-gumanitarnykh nauk. 2008. №4. S. 63.

- 20 Smirnov D. G. *Intelligentsiya: semiologicheskaya funktsiya (K postanovke problemy)* // *Intelligentsiya i mir. Rossiyskiy mezhdisciplinarnyy zhurnal sotsial'no-gumanitarnykh nauk*. 2008. №3. S. 19–22.
- 21 Smirnov G. S. *Novaya molodaya rossiyskaya intelligentsiya: filosofskiye problemy noosfernoy ekologii, antropologii i personologii XXI veka* // *Intelligentsiya i mir. Rossiyskiy mezhdisciplinarnyy zhurnal sotsial'no-gumanitarnykh nauk*. 2008. №4. S. 70.
- 22 Losev A. F. *Filosofiya imeni* // Losev A. F. *Iz rannikh proizvedeniy*. M.: Pravda, 1990. S. 24.
- 23 Gorelikov L. A., Lisitsyna T. A. *Russkiy put'. Opyt etnolingvisticheskoy filosofii. V trekh chastyakh*. Velikiy Novgorod: izd-vo NovGU, 1999. 384 s.; Lisitsyna T. A., Gorelikov L. A. *“Yazyk obrazovaniya I obrazovaniye yazyka” – innovatsionnyy imperativ Rossii XXI veka*. Velikiy Novgorod: izd-vo NovGU, 2008. 404 s.

**Той
негерлері**

**Наши
юбиляры**

**Our
anniversaries**

Поздравляем с юбилеем!

Коллектив факультета философии и политологии и кафедры политологии от всей души поздравляет со славным юбилеем доктора политических наук, профессора Иватову Ляйлю Мурзалиновну!

От всей души желаем Вам здоровья, неиссякаемой жизненной энергии, творческих успехов в Вашей научной и педагогической деятельности, счастья и благополучия!

Иватова Ляйля Мурзалиновна родилась 27 января 1954 г. в г. Кустанае. В 1980 г. окончила исторический факультет КазГУ им. С.М. Кирова. Свою трудовую деятельность на философско-экономическом факультете нашего университета она начала в 1991 г. и прошла путь от ассистента до профессора. Иватова Л.М. защитила диссертацию на соискание ученой степени кандидата философских наук на тему: «Влияние многонациональной среды на формирование межличностных национальных отношений (на материалах Республики Казахстан)» (в 1991 г.). В 1999 г. – диссертацию на соискание ученой степени доктора политических наук на тему: «Казахстанско-американские отношения: политологический анализ».

Иватова Л.М. прошла научные стажировки: в 1995 г. на факультете политических наук Университета Мэдисон-Висконсин по Международному гранту USIS Фулбрайт (Висконсин, США); в 1996-1997 гг. на факультете политических наук Оклахомского Государственного университета по совместной международной обменной программе “University Partnership” правительства США (Оклахома, США); в 1997 г. в Центре нераспространения ядерного оружия по проблемам международной безопасности (Вашингтон, США); в 1998 г. в Центре нераспространения ядерного оружия Монтерейского Института международных исследований в рамках международной программы «Visiting Scholars» (Калифорния, США); в 2000 г. в Институте политических наук Страсбургского государственного университета (г. Страсбург, Франция) и др.

В 2001-2003 гг. в рамках Международного гранта Soros Foundation Иватова Л.М. являлась экспертом международной программы «Центрально-Азиатские научно-исследовательские инициативы» (Central Asian Research Initiative – CARI) для молодых исследователей пяти стран Центральной Азии и Монголии в Институте Открытого Общества, г.Будапешт, Венгрия.

С 2002 г. по 2011 гг. Иватова Л.М. возглавляла кафедру политологии КазНУ им. аль-Фараби, которая является базовой в трехступенчатой структуре подготовки политологов в Республике Казахстан.

Под руководством Иватовой Л.М. кафедра политологии успешно проводила работу, направленную на совершенствование учебного процесса. На сегодняшний день все казахстанские вузы, в которых готовят бакалавров и магистров по специальности политология, занимаются по типовым программам и государственным стандартам, разработанным кафедрой политологии КазНУ имени аль-Фараби. По инициативе Иватовой Л.М. были открыты новые специализации в аспирантуре и докторантуре, а позже в бакалавриате, магистратуре, докторантуре PhD, в учебный процесс был введен ряд политологических дисциплин на английском языке.

Важной вехой в научно-исследовательской деятельности Иватовой Л.М. становится публикация монографий: «США во внешней политике Республики Казахстан», «Становление социального партнерства: зарубежный опыт и Казахстан», Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі: негізгі бағыттары, тенденциялары, басымдықтары, «Энергетическая безопасность Республики Казахстан (политологический

аспект)», «Саяси жарнама: теория және тәжірибе», «Кадровый резерв государственной службы Республики Казахстан: методы и технологии» и др.

Большое значение Иватовой Л.М. уделяет написанию и выпуску учебников, учебных пособий политологического профиля, среди них «Политология» 1994 г., «Саясаттану» 1994 г., «Политология» 2000 г., «Қазақстан Республикасындағы миграциялық процестер және саясат» 2006 г., «Социальная безопасность» 2007 г. Труды Иватовой Л.М. заложили основу для создания крупного научного направления по проблемам обеспечения национальной безопасности.

Благодаря активной деятельности Иватовой Л.М. были налажены связи с зарубежными университетами – Оклахомским государственным университетом (г. Стиллуотер, Оклахома, США), Университетом Вашингтон-Висконсин-Каунти (г. Мэдисон, Висконсин, США), New School for Social Research (г. Нью-Йорк, Нью-Йорк, США) и др. Кафедра политологии стала местом проведения десятка крупных международных научно-практических конференций, посвященных актуальным проблемам политической науки Казахстана, проблемам обеспечения международной, региональной и национальной безопасности, политическим проблемам международных отношений и глобального развития. Традиционно в работе научных форумов принимают участие авторитетные зарубежные и казахстанские ученые и эксперты.

С 2002 г. по 2010 г. Иватова Л.М. была председателем докторского диссертационного совета Д14А.01.25 по политическим наукам при КазНУ им. аль-Фараби, где защитились десятки кандидатов и докторов политических наук, которые успешно работают в высших учебных заведениях, научно-исследовательских центрах и институтах, различных государственных структурах Республики Казахстан.

Под руководством Иватовой Л.М. была открыта программа подготовки докторов философии (PhD) по политологии и подготовлено более 20 кандидатов и 8 докторов политических наук, 3 доктора PhD.

В 2004-2005 гг. Иватова Л.М. стала обладателем Государственного гранта «Культурное наследие», в рамках которого были изданы 4 тома «Антологии мировой политической мысли» на казахском языке. В 2007 г. Иватова Л.М. получила государственный грант «Лучший преподаватель вуза».

Иватова Л.М. была награждена Почетной грамотой Министерства образования за безупречный творческий труд в системе образования Казахстана, достигнутые результаты в обучении и воспитании подрастающего поколения; нагрудным знаком Министерства образования и науки Республики Казахстан «За вклад в развитие науки Республики Казахстан».

Вся научная и педагогическая деятельность Иватовой Л.М. посвящена политологическим исследованиям и воспитанию профессиональных кадров для Республики Казахстан, она щедро делится с молодежью своим богатым жизненным опытом, разносторонними знаниями и любовью к науке.

Дорогая Ляйля Мурзалиновна! Пусть юбилейный год будет для Вас годом новых достижений на научном поприще, годом дальнейших успехов в Вашей профессиональной деятельности и годом процветания, понимания и поддержки со стороны друзей и близких, уважения и признательности коллег.

О настоящем человеке и учителе

В январе 2014 года исполнилось бы 90 лет со дня рождения доктора исторических наук, профессора, бывшего заведующего кафедрой истории КПСС исторического факультета КазГУ им. С.Кирова, участника Великой Отечественной войны Алексею Васильевичу Соловьеву.

Он прошел всю войну, в 1946 году вернулся с фронта и поступил на исторический факультет, окончил его в 1951 году и проработал в КазГУ до 2006 года, пройдя путь от студента до профессора, заведующего кафедрой.

Осенью 1981 года была открыта новая кафедра на историческом факультета – истории КПСС. Профессор А.В.Соловьев был назначен заведующим кафедрой. На базе кафедры в 1983 году открылось отделение истории КПСС.

Под руководством Алексея Васильевича кафедра состоялась как крупное подразделение исторического факультета и университета в целом, был создан научно-методический кабинет, оснащенный современными техническими средствами обучения. Член Политбюро ЦК КПСС, первый секретарь ЦК КП Казахстана Динмухамед Кунаев дал высокую оценку работе Алексея Васильевича.

При кафедре были открыты аспирантура и докторантура. Многие выпускники кафедры стали впоследствии известны всей стране. Это доктор политических наук, профессор, депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан Камал Бурханов, доктор исторических наук, профессор Амангельды Кусаинов, много лет возглавлявший ЕНУ им. Л. Гумилева, заведующий кафедрой истории Университета дружбы народов им. Патриса Лумумбы (Москва) Владимир Козменко, доктор исторических наук, профессор Куаныш Каражанов, заместитель министра иностранных дел Казахстана Алексей Волков, посол Казахстана в Канаде Константин Жигалов, первый заместитель генерального директора ТК «Евразия» Мухтар Ерманов, проректор Атырауского государственного университета Жамига Танатарова и др.

Алексей Васильевич Соловьев был прекрасным человеком. Он сумел создать дружный и профессиональный, подготовленный коллектив.

Его ученики особо отмечают, что Алексей Васильевич был не только учителем, но и старшим братом, духовным отцом. Он всегда щедро делился своим опытом преподавания: как надо заходить в аудиторию, как правильно читать лекции, как вести себя с молодежью. Алексей Васильевич говорил: «каким бы опытным ни был преподаватель, если он не волнуется перед встречей со студентами на лекции – ему нужно уходить из профессии».

Алексей Васильевич Соловьев был Человеком с большой буквы, настоящим Ученым, Педагогом, Профессионалом своего дела. Память о таких людях мы должны сохранить для нынешних и будущих поколений ученых.

Факультет философии и политологии

МАЗМҰНЫ

1-бөлім	Раздел 1	Section 1
Философия	Философия	Philosophy
<i>Билялова Г.Н., Акишев А.А.</i> Менталитет и этническая память в методологическом контексте3		
<i>Акберген А.И.</i> Понимание богатства и труда как социальных ценностей современного общества.....11		
<i>Шалдарбекова А.Б.</i> М.Жұмабаев шығармашылығындағы тарихи және рухани сабақтастық мәселелері21		
<i>Тұрғанбеков С.Қ., Құранбек Ә.А., Мержанов С.А.</i> Мәдени жаңғырудың философиялық мәселелері.....29		
<i>Калиев И.А., Бибанова Г.Т.</i> Религия и современный политический процесс.....43		
2-бөлім	Раздел 2	Section 2
Мәдениеттану	Культурология	Cultural
<i>Рысбекова Ш.С., Борбасова К.М., Дуйсенбаева А.К.</i> Особенности идеологии исламского радикализма в Центральной Азии.....50		
<i>Бейсенов Б.К., Манапбаев Н.Б.</i> Дінаралық келісім-мемлекет пен дін қатынасының негізі.....61		
<i>Санжар Н.С.</i> Шакен Айманов и его соратники: М.Бегалин, С.Ходжиков, А.Карсакбаев, Ш.Бейсембаев.....71		
<i>Жапекова Г.К.</i> Статус женщины в традиционном казахском обществе.....78		
3-бөлім	Раздел 3	Section 3
Саясаттану	Политология	Political
<i>Иватова Л.М., Ордабек Е.</i> Концептуальные подходы к исследованию проблем безопасности77		
<i>Мұсатаев С.Ш., Меңдіғалиев Қ.С.</i> Біріктіруші жалпыұлттық идеяны қалыптастырудың әлемдік саяси тәжірибесі.....96		
<i>Мекебаева М.А., Жакупова Ж.</i> Қазақстанның ішкі және сыртқы көші-қон мәселелері.....107		
<i>Nazira B. Boldurukova.</i> Migration Aspect in the Realization of the Chinese «Going Out Policy» Strategy.....115		
4-бөлім	Раздел 4	Section 4
Шетел басылымы	Зарубежные публикации	Foreign publications
<i>Гореликов Е.Л.</i> Гуманистическая логика гражданского самоопределения глобального социума.....120		
<i>Керимов А.А.</i> Феномен парламентаризма в обществах постсоциалистической трансформации: проблемы институционализации.....127		
<i>Гореликов Е. Л.</i> Ноосферно-символьная парадигма гражданской идентификации глобального социума.....135		
Той иелері	Наши юбилеры	Our anniversaries
Поздравляем с юбилеем143		
Естелік	Память	Tre memory
О настоящем человеке и учителе.....145		

CONTENTS

Section 1

Philosophy

<i>Bilyalova G.N., Akishev A.A.</i> Mentality and ethnic memory in a methodological context	3
<i>Akbergen A. I.</i> Understanding the wealth and work as a social values of modern society.....	11
<i>Shaldarbekova A.B.</i> Problems of historical and spiritual continuity in the work Magzhan Zhumabaev.....	21
<i>Turganbekov S.K., Kuranbek A.A., Merzhanov S.A.</i> Philosophical problems of cultural modernization.....	29
<i>Kaliev I.A., Bibanova G.T.</i> Religion and modern political process.....	43

Section 2

Cultural

<i>Rysbekova Sh. C., Borbassova K.M., Duissenbayeva A.K.</i> Features ideology of Islamic radicalism in Central Asia	50
<i>Beysenov B.K., Manapbaev N.B.</i> Interreligious harmony is as the basis of interaction between government and religion.....	61
<i>Nurlan Sanjar. N.B.</i> Shaken Aimanov and his colleagues: M. Begalin, S. Hodzhikov, A. Karsakbaev, Sh. Beisembaev.....	71
<i>Zhapbekova G.K.</i> The status of women in traditional kazakh society.....	78

Section 3

Political

<i>Ivatova L.M., Ordabek E.</i> Conceptual approaches for security studies	77
<i>Mussataev S.SH., Mendigaliyev K.S.</i> The formation of the nationwide consolidation ideas in the world political practice.....	96
<i>Mekebayeva M.A., Zhakupova Z.</i> The problems of internal and external migration in Kazakhstan.....	107
<i>Nazira B. Boldurukova.</i> Migration Aspect in the Realization of the Chinese «Going Out Policy» Strategy.....	115

Section 4

Foreign publications

<i>Gorelikov E. L.</i> Humanistic logic of civil self-determination of global socium	120
<i>Kerimov A.A.</i> Phenomenon of parliamentarism in the societies of the post-socialist transformation: problems of institutionalization.....	127
<i>Gorelikov E. L.</i> Noospheric-symbol paradigm to civil authentication of global socium.....	135
Our anniversaries	143
Tre memory.....	145